

Fig. 1 Kirken og nordre kirkegårdsportal (s. 6401) set fra nordøst. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The church and northern cemetery portal seen from the north east.*

VEJLBY KIRKE

VENDS HERRED

Store dele af sognet var krongods i højmiddelalderen, idet Kong Valdemars Jordebog 1231 nævner Staurby og Aulby 'med deres tilliggende' som kongelige besiddelser takseret til 80 mark guld.¹ Landsbyen Vejlbj og sognet er tidligst omtalt 1295, henholdsvis som »Wæthælby« og »parochia Nybøl«.² Efter den holstenske greve Gerhard III havde taget Fyn i pant 1329, lod han året efter sin kapellan Arnold Pinnow indsætte som præst ved kirken (»ecclesiam Nyboelensem«).³ Da grev Gerhard døde 1340, skænkede hans sønner Henrik II og Klaus kirken til Dalum Kloster (s. 2793) til gengæld for en årlig sjælemesse for faren. Kirken benævntes på det tidspunkt endnu 'Nybølle'.⁴ Ved landehjælpen 1524–26, da kirken svarede herredets højeste takst på 20 mark, kaldtes den i stedet Vejlbj (»Welby«).⁵

Ved reformationen kom Dalum Kloster, og dermed Vejlbj Kirke, i hænderne på Kronen.⁶ Idet præstegården fortsat ydede en betydelig afgift til klostrets nonner,⁷ blev sognepræsten 1555 tilgodeset med sognets kongetiende.⁸ Det blev dog samtidig bestemt, at fremtidige præster kun skulle have halvdelen af kongetienden, mens den anden halvdel skulle tilfalde kirkens bygningsfond.⁹ 1572 blev bygningsfondens andel overdraget til Odense Hospital.¹⁰

1651 ansøgte Henning Pogwisch til Hollufgård (1611–64) om at få udvist 'fornøden stoleplads' i kirken, eftersom han 'havde bygget og funderet en hovedgård i Vejlbj Sogn', dvs. Billeshave.¹¹ 1658 erhvervede han *patronatsretten* til kirken gennem et mageskifte med Kronen.¹² Da Pogwisch' svigersøn, Knud Urne til Juulskov,

Fig. 2. Luftfoto af kirken set fra sydøst. Foto Sylvest Jensen Luftfoto 1949. I KB. – *Aerial photograph of the Church seen from the south east.*

1667 afhændede Billeshave til sin bror Sigvard Urne (1636–1712), fulgte kirken ikke med,¹³ men 1680 fik Sigvard Urne også skøde på kirken.¹⁴ Kirken lå herefter til Billeshave indtil 1805, da Karen Basse Fønss (1747–1808) købte den til sin hovedgård Hindsgavl.¹⁵ Herfra overgik den til *selveje* 1. jan. 1913.¹⁶

Den nordlige del af sognet blev 1918 udskilt som det selvstændige sogn Strib-Røjleskov efter opførelsen af to nye kirker i Strib 1911 (s. 6513) og Røjleskov 1914 (s. 6529).¹⁷ Indtil da havde Vejlbj været herredets største sogn, såvel areal- som befolkningsmæssigt, og sognet talte 1589 hele 71 tiendeydere.¹⁸

Gods. 1658 havde kirken indtægt af syv gårde (to i Vejlbj, to i Røjle samt en i Kauslunde, Stavrby og Oustrup).¹²

Profan brug af kirken. I forbindelse med Napoleonskrigene blev kirken muligvis beslaglagt af militæret og anvendt som ammunitionsdepot.¹⁹ Kirken var under 1. Slesvigske Krig 1848–50 beslaglagt til samme formål,²⁰ og præstegården tjente 1849 som hovedkvarter for den danske overkommando.²¹

Arkæologiske fund. En *signetring af messing, antagelig fra 1600-tallet, blev fundet på kirkegården 1889 og indleveret til Nationalmuseet.²²

Et *sagn*, der synes opstået som en forklaring på kirkenes beliggenhed i ret lavt terræn, fortæller om kir-

kens opførelse, at bygningen ikke kunne blive færdig, fordi den blev ødelagt om natten. En fremmed mand, hvis identitet ingen turde spørge om, gav det råd at koble to stude sammen og drive dem ud på et sumpet sted ved siden af byggepladsen. Hvor de sank i, skulle grundstenen til kirken lægges. Sagnet meddelte tilføjede: 'Andre siger, at kirken forhen har ligget i Røjle'.²³ Om genbegravelsen af kisterne i Urneslægtes $\ddagger$ gravkapel (jf. s. 6477) fortæltes, at man let fik båret kisterne gennem kirkens døre, men at det 'trods al anvendt magt og behændighed' ikke var muligt at få dem ud på kirkegården. Derfor forstod man, 'at de døde hævdede deres ret til at hvile i fred i det hus, de selv havde bygget eller betalt for', og genbegravede dem under gulvet i nordkapellet.²⁴ Om samme genbegravelse berettedes, at to 'herremandskister' med to indbyrdes stridende brødre fra Billeshave blev flyttet ud af kirken og genbegravet på kirkegården, efter at spøgelse havde vist sig for H. C. Ascanius (sognepræst 1818–57).²⁵ Samme præst skulle angiveligt have været god til at mane, og det fortæltes, at 'fanden selv' i skikkelse af en sort puddel med lænke om halsen viste sig i kirken, mens han stod foran alteret. Præsten bød menigheden rømme kirken, hvorefter han manede hunden ned i våbenhuset, hvor der efterfølgende var 'en slem svæden lugt'.²⁶

Kirken er ligesom landsbyen bygget på forholdsvis lavt og jævnt terræn og har sit navn Vejlbj efter beliggenheden ved et vadested nær det (nu dræned) marine forland Møllemade, der strækker sig fra BåringVig i nordøst til området syd for byen.²⁷ Kirken ligger sydvestligt i landsbyen, der nu er vokset sammen med den sydligere beliggende Aulby. Placeringen er central i forhold til sognets øvrige landsbyer, der foruden førnævnte Aulby tæller Staurby, Røjle og Kustrup. Den 1918 udskilte nordre del af sognet (jf. ovf.) var i ældre tid ikke særlig befolket.

Kirkegården på knap 8.000 m² har bevaret ældre skel mod nord og vest, idet den er udvidet mod syd og øst. Efter en kuldsejlet plan 1849 om en assistenskirkegård (jf. ndf.) blev den nordre halvdel af kirkegården formentlig i løbet af 1850'erne udvidet mod øst.²⁸ En godt 200 m² stor parcel af præstegårdshaven syd for dette afsnit blev inddraget 1923 i forbindelse med opførelsen af et ligkapel (ndf.).²⁹ En noget større udvidelse mod syd fandt sted 1951.³⁰

Biskop Jacob Madsen betegnede 1589 kirkegården som »Smuk«.³¹ 1821 indberettede præsten til stiftet, at kirkegården var planeret, men at vedligeholdelsestilstanden ikke var den bedste, bl.a. fordi beboerne ikke præcist vidste, hvor deres gravsteder var. Indførelse af nummerering og en protokol hjalp noget, men i de følgende år blev det til stadighed beklaget, at gravstederne var for korte,

således at hver ny begravelse forstyrrede nabogravene.³² 1822 havde kirkegården randbeplantning af gamle asketræer, som var ved at gå ud.³² Der blev 1926 plantet lindetræer på kirkegården.³³

Hegnet er et kampestensdige, og der står tujahæk på digekronen i øst og inden for syddiget. Overgangen mellem det ældre afsnit og den seneste udvidelse fremtræder som en kampestensbelagt skråning med kvadersokkel.

†*Hegn*. En middelalderlig kirkegårdsmur bestående af munkesten blev for østmurens vedkommende påvist 1923 af Hugo Matthiesen i forbindelse med gravearbejde (jf. †kirkelade).³⁴ Denne teglstensmur var 1589 i god tilstand³¹ og blev repareret 1617.³⁵ I dens sted stod 1821 et stendige, et 'temmelig højt stengærde', som dog ikke var højt nok til at afholde kreaturer fra at springe over.³²

Hovedindgangen i nordvesthjørnet er en senmiddelalderlig portal, muret af munkesten.³⁶ Den fremtræder dog genopført efter en lastbilpåkørsel 2006.³⁷ Portalens fladbuede åbning har fals på indersiden, og begge facader har svag falsgesims. Den er hvidkalket, og afdækningen med vingetegl har fald mod indersiden. Den lukkes ved hvidmalede tremmefløje; en fodgængerlåde af træ slutter sig til portalens sydvestende. En muret 'sidepille' til en låge blev fjernet 1863.¹⁶ Mod nord står endnu en senmiddelalderlig portal (jf. fig. 1), svarende til den ovennævnte, men mindre og uden falsgesims på ydersiden. I årene 1826-30 klagedes der over, at

Fig. 3. Matrikelkort. 1:10.000. Opmålt 1810 af Peder Slebsagger. Tegnet af Freerk Oldenburger 2021. – Cadastral map.

Fig. 4. Kirken set fra sydøst. Foto Erik Moltke 1937. I NM – *The church seen from the south east.*

manglende vedligehold af fløjene 'især om efteråret' ikke kunne holde landsbyens kreaturer ude af kirkegården.³⁸ Mod øst findes en køreport, antagelig fra 1923. Dens bastante, teglmurede piller er hvidpudsede og har flad pyramideafdækning samt tremmefløje; der er supplerende fodgængerlåde af træ. Mod præstegården i syd hænger en lille træ-låde i lave granitpiller.

†*Indgange.* En antagelig senmiddelalderlig, muret portal mod præstegården i syd var inden 1847 reduceret til to piller.³⁹ Ifølge museumsinspektør Chr. Axel Jensens beskrivelse 1923 var der tale om 'overpudsede piller med fals, hvis øverste skråflade synes at have været vederlag for en nu forsvundet fladbue'.⁴⁰ Indgangen blev formentlig sløjfet o. 1950. Desuden indgang mod øst (jf. fig. 3).

Kapel, 1923,⁴¹ med hvidkalket teglstensmur og teglhængt valmtag. Vestgavlen har retkantet døråbning, langsiderne hver to bredrektangulære vinduer; østgavlen (med toiletter) består af bin-

dingsværk. Kapellet blev opført på en nyerhvervet parcel af præstegårdshaven.²⁹ Fyrrum og toiletter er tilføjet 1965 ved arkitekt Ebbe Lehn Petersen.⁴²

Præstegården syd for kirkegården er opført 1898. Dens forgænger tjente 1849 som hovedkvarter for den danske overkommando.⁴³ En *mindsten* er sat i præstegårdshaven (nu kirkegårdens sydligste del) over generalstabsrådet 4. juli 1849, hvor slaget ved Fredericia 6. juli 1849 planlagdes. Den rødlige natursten af granit har indhugget og sortmalet antikvaskrift: »4 Juli 1849«.

†*Bygninger.* En †kirkelade langs kirkegårdens tidligere østskel syd for †østindgangen (jf. fig. 3) blev påvist ved gravearbejde i forbindelse med opførelsen af ligkapellet 1923.⁴⁴ Resterne blev besigtiget af museumsinspektør Hugo Matthiessen, der konkluderede, at murene var opført af 28×13×9 cm store munkesten lagt i munkeskifte og af en tykkelse på ca. 75 cm, mens kampestensfundamentet var ca. 1 meter bredt. Bygningen har

været omtrent 8,6 meter bred, mens længden ikke kendes, da dens vestre langsides synes at have løbet i ét med den teglmurede $\dagger$ kirkegårdsмур.⁴⁵ Biskop Jacob Madsen omtalte 1589 ladens tilstand som god («Kirkelade god»³¹). Efter nedrivningen blev tomten senere en del af præstegårdshaven.

En *annekskirkegård* ca. 200 m vest for kirken på nordsiden af Nybølvej er anlagt 1977-78 ved landskabsarkitekt Finn Andersen, Fredericia, og taget i brug 1980.⁴⁶ I midten af den fortrinsvis græsklædte kirkegård står to egetræer, ligesom egetræer også står som randbeplantning inden for den lave ligusterhæk, der udgør hegnet. En køreport og en låge, begge af træ, giver adgang fra parkeringspladsen og den derværende graverbygning.⁴⁷

$\dagger$ *Assistenskirkegård*. Kultusministeriet godkendte 1849 anlæggelsen af en assistenskirkegård.⁴⁸ Anlægsarbejdet blev dog ikke påbegyndt, idet den akutte pladmangel i stedet blev løst ved en udvidelse af den eksisterende kirkegård (jf. ovf.).³⁹ 1888 blev spørgsmålet dog atter bragt på bane, og senest 1891 var en assistenskirkegård anlagt ca. 250 m nord for kirken på vestsiden af Vejlbjvej (nuværende matrikelnr. 56k).⁴⁹ Efter Strib og Røjleskov i 1910'erne fik egne kirkegårde (jf. s. 6513 og 6529), faldt antallet af begravelser stærkt, og 1934 blev den sidste begravelse foretaget.⁵⁰ 1972 ønskede menighedsrådet at afhænde 'fattigkirkegården' og i stedet anlægge en 'hjelpekirkegård' andetsteds (jf. ovf.).⁵¹ Assistenskirkegården blev solgt 1979.²⁹

Fig. 5 Kirken set fra østsydøst. Foto Chr. Axel Jensen 1923. I NM – *The church seen from the east-south-east.*

Fig. 6. Kirken set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *The church seen from the south.*

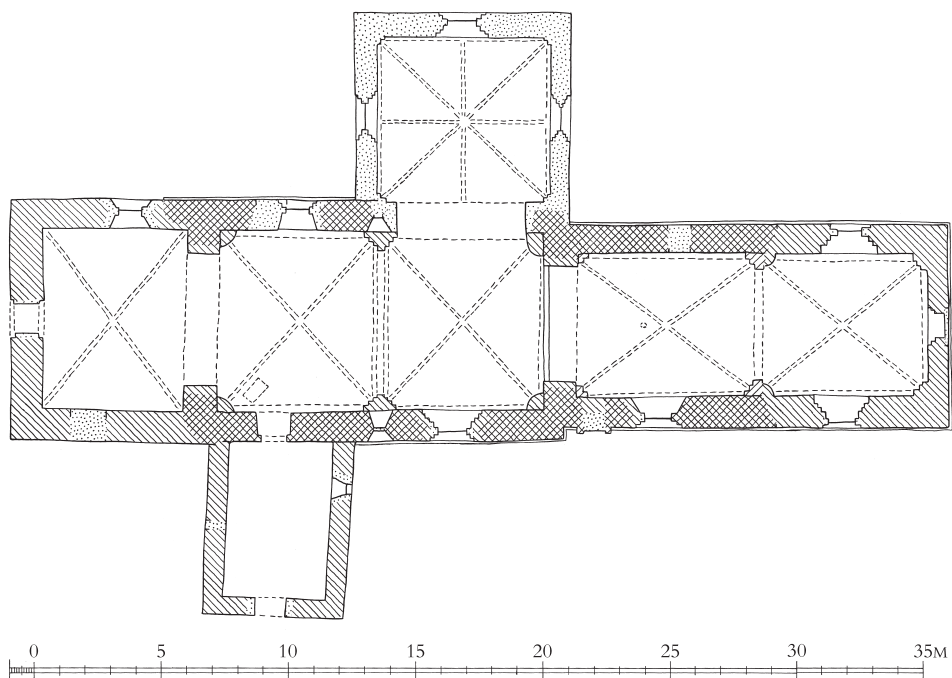

Fig. 7. Plan. 1:300. Målt af Knud Lehn Petersen 1924, suppleret af Kirstin S. Eliassen og tegnet af Freerk Oldenburger 2023. Signaturforklaring s. 11. – *Plan. Key on p. 11.*

BYGNING

Kirken er en romansk bygning med kor og skib af granitkvadre og rå kamp. I senmiddelalderen blev koret overhvalvet, fik en forlængelse mod øst med samtidigt hvælv og med et tmesseklokkespir, et våbenhus blev opført ud for syddøren og et tårn i vest. Et kapel på skibets nordside er formentlig fra 1680'erne. Kirkens orientering har en ret markant afvigelse mod syd.

Den romanske kirke består af skib og et smallere kor. Der ses et tydeligt byggestop efter opførelsen af koret og skibets østhjørner.

Grundplan. Koret var noget langstrakt ca. 9×8 m, mens skibet nu måler 15×9,5 m.⁵²

Materiale og teknik. Koret og den østre del af skibet er opført af granitkvadre, mens resten af skibet er opført af rå kamp; koret over en profileret sokkel med let rundet skråkant over en rille, mens skibet blot har sokkel med skråkant (s. 6306, fig. 2-3). Såvel kor som skib afsluttes foroven af en savtaksfrise under en nyere, dobbelt falsgesims (jf. s. 6422).

Billedkvadre. På korforlængelsens sydside (jf. s. 6410) er indmuret en fornem billedkvader (fig. 8 og 110-11), en stående løve, der i den løftede venstre forpote holder et vædderhoved.⁵³

Døre og vinduer. I korets sydmur er en romansk, nu tilmuret, *præstedør* (fig. 15-16 og 110), der må være

Fig. 8. Romansk billedkvader på korforlængelsens sydside (s. 6405). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Romanesque pictorial ashlar on the chancel extension's south side.*

Fig. 9-10. Romanske $\uparrow$ vinduer set fra skibets loft (s. 6408). 9. Sydsiden. 10. Nordsiden. Foto Arnold Mikkelsen 2022.
 – Romanesque $\uparrow$ windows seen from the loft of the nave. 9. The south side. 10. The north side.

Fig. 11-12. Romansk dør i skibets sydside (s. 6407). 11. Set fra våbenhuset. 12. Set fra skibet. Foto Arnold Mikkelsen 2021.
 – Romanesque door in the nave's south side. 11. Seen from the porch. 12. Seen from the nave.

Fig. 13. Romansk $\dagger$ vindue i skibets sydside (s. 6408). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Romanesque $\dagger$ window in the nave's south side.*

samtidig med kirkens opførelse.⁵⁴ Den er anbragt i et portalfremspring, der bryder profilsoklen og har tagformet øvre afslutning. Vangerne er af rejste kvadre, fire i vest og blot to i øst; i åbningen er en tærskelsten, der løber ind under den vestre vange. Døren har vandret overligger med rundet overside. Den spidse gavltrekan er ligeledes af kvadre med nu noget uregelmæssige konturer; topkvadren springer frem i forhold til murflugten.⁵⁵

Begge skibets *døre*, der er placeret relativt nær den nuværende vestre afslutning af skibets langmure (jf. s. 6409), er bevaret; den søndre er i brug, mens den nordre er tilmuret. Begge bryder soklen og har vanger af kvadre, dog indgår i øst en høj karmsten omtrent i vangens fulde højde. De rundbuede stik er opmuret af henholdsvis tre og

Fig. 14–15. 14. Romansk $\dagger$ dør i skibets nordside (s. 6407). 15. Romansk $\dagger$ præstedør i korets sydside (s. 6405). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – 14. *Romanesque $\dagger$ door in the nave's north side.* 15. *Romanesque priest's $\dagger$ door in the chancel's south side.*

fire relativt tynde, krumhugne kvadre supplerede med en enkelt tynd kile. Den søndre dør udmunder indvendig i en rundbuet, let smiget niche. En ekstra fals i anslaget i buens vestre del (jf. fig. 12) viser, at der i vestre anslagsfals er afsat plads til dørføjens stabler. Den nordre dør skjules på indersiden af en senere indmuret mindetavle (jf. s. 6474).

I skibet er nær langmurenes midte bevaret to, nu tilmurede, rundbuede, dobbeltsmigede $\dagger$ vinduer. Det søndre er synligt som udvendig niche

(fig. 13). Indvendig ses det i hvælvloppen over gjordbuen (fig. 9). Åbningen måler i indre mureflugt 88 cm i bredden; lysningen 40 cm. Stikket er opmuret af tynde, utildannede sten af granit, dog ses i toppen fire-fem kilesten af frådsten. Vinduet, hvis smige har bevaret puds, er tilmuret med munkesten umiddelbart uden for lysningen. Det nordre vindue dækkes udvendig af kapellets vestre flankemur, men er synligt indvendig i hvælvloppen over gjordbuen (fig. 10). Bredden

Fig. 16. Romansk $\dagger$ præstedør i det romanske kors sydside (s. 6405). Foto Poul Nør-lund 1924. I NM – *Romanesque priest's $\dagger$ door in the Romanesque chancel's south side.*

Fig. 17. Triumfgavlen set fra nordvest (s. 6409). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Chancel arch gable seen from the north west.*

i indre murflugt er 95 cm og i lysningen 37 cm. I sidstnævnte ses tydelige spor af en ca. 5 cm tyk $\uparrow$ træramme. Vinduet må, som det søndre, være tilmuret ved hvælvenes opførelse, men den nuværende tilmuring udgøres af kapellets murværk (jf. ovf.). Der er spor af kalkmalerier på smigens pudslag (jf. s. 6431).

Kirkens indre er af rå kamp og har haft fladt loft. Der ses spor af puds på overmuren i tagrummet, bl.a. med kalkmalerier (s. 6431) på triumfmuren

og overmuren af skibets nordmur (jf. fig. 115). Den romanske *korbu* er senere ændret (jf. s. 6412).

Taggavl. Den romanske korgavl er forsvundet i forbindelse med den senmiddelalderlige forlængelse af koret (s. 6410). Skibets østgavl af kamp er bevaret (fig. 17), men konturerne er senere om-muret i små, gule sten. Skibets vestre gavltrekant er, sammen med gavlmuren og de tilhørende hjørner, nedrevet i forbindelse med tårnets opførelse (s. 6414).

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. I senmiddelalderen blev koret overhvælvet og fik derefter en korforlængelse med samtidigt hvælv og med et †messeklottespir. Et våbenhus opførtes ud for skibets syddør, et tårn opførtes i vest, og i den forbindelse blev skibets vestligste del ændret; og endelig fik skibet indbygget to fag krydshvælv.

Hvælvet i det oprindelige kor er et krydshvælv med retkantede halvstensribber, der bæres af dobbeltfalsede piller med skråtstillede, et skifte høje, kragbånd (jf. fig. 18-19). Til alle fire sider er spidsbuede, helstensbrede skjoldbuer, hvoraf den østre nu tjener som gjordbue i det senere forlængede kor (jf. ndf.). Hvælvet har lette, halvstens overribber med trinsten af bindere (jf. fig. 115). En ombygning af korets vestre hvælvkappe (fig. 22) er formentlig sket i forbindelse med ombygningen af korbuen (jf. ndf.), mens en ombygning

af dets østre kappe (fig. 112-13) må være forårsaget af arbejderne ved korforlængelsen (jf. ndf.).

Korforlængelsen (fig. 21-24) blev opført af skifter af granitkvadre – formentlig fra det romanske kors østmur – og tegl over en sokkel af genanvendte sokkelsten fra det gamle kor ved østgavlen og lidt ind på nord- og sydsiden og – sekundært indsat – retkantede, hugne sten. Nord- og syd-murene afsluttes foroven af en nyere savtaksfrise under en – ligeledes nyere – dobbelt falsgesims (s. 6422).

I østmuren et †fladbuget vindue med halvstensstik og med et prydskitte af løbere på fladen (jf. fig. 21). Vinduet er tilmuret i murflugten. Det har i det ydre formentlig været enkeltfalsat, i det indre, der fremtræder som niche, dobbeltfalsat. I nord- og sydmuren er der to fladbuede vinduer, der i det ydre er enkeltfalsede. Indadtil har de tre

Fig. 18-19. 18. Hvælvpille i korets nordside mellem oprindeligt kor og korforlængelse (s. 6410). 19. Triumfbuens sydside (s. 6412) samt hvælvpille i korets sydøsthjørne (s. 6410). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – 18. Vault pier in the chancel's north side between the original chancel and the chancel extension. 19. South side of the chancel arch and vault pier in the south east corner of the chancel.

Fig. 20. Korets indre set mod nordøst. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Chancel interior looking north east.*

false, hvoraf den inderste er helstensdyb. Denne overdækkes af to fladbuede halvstensstik, de øvrige af et. Det inderste stik i nordsiden, der fremtræder som en noget uregelmæssig fladrundbue, er formentlig resultat af en ombygning. Under hvert vindue er en niche, hvis underkant ligger nær gulvet med vangerne flugtende med vinduets vanger (fig. 23–24). Nicheerne er halvanden sten dybe og har været overdækket af nu borthuggede bueslag. Formen er usikker, men sandsynligst er den tvillingdelte stik på en konsol eller eventuelt en midterpille. Nicheerne har karakter af siddeni-cher. Sådanne kendes f.eks. fra Åsum og Skamby

(s. 3486 og 5420) samt Horsens Vor Frelzers Kirke (DK Århus 5420), men sammenkomponeringen med vinduerne synes unik.

Korforlængelsens indre er af tegl og har et samtidigt krydshvælv med retkantede halvstensribber, der i østhjørnerne bæres af falsede piller, men det i vest bæres af kvartcirkulære piller. Der er helstensdybe skjoldbuer i øst, nord og syd (jf. fig. 20), mens hvælvet mod vest hviler i den ombyggede skjoldbue fra det oprindelige kors hvælv (fig. 22).

Den kamtakkede østgavl (fig. 21), der tidligere har haft diagonaltstillede pinakler, har syv stigende højblændinger, hvoraf den yderste til hver side

er fladbuget, mens de øvrige er tvillingdelte med spidsbuede stik, der bæres af en aftrappet konsol med en kort hængestav. I den midterste blænding, hvor der tillige er en højsiddende, smal åbning med aftrappet, spids øvre afslutning, er de øverste bueslag ødelagt, formentlig i forbindelse med opsætning af et muranker.

Ved en ombygning af *korbu*en har man tilstræbt at give den en form, svarende til korets vestlige, spidsbuede skjoldbue (jf. ovf.).

Et *våbenhus* (fig. 25) opførtes i senmiddelalderen ud for skibets syddør. Den relativt lave bygning er opført af munkesten, og begge flankemure afsluttes foroven med et savskifte, hvorover er en dobbelt falsgesims.

I sydgavlen er en dør, der formentlig er ombygget 1862 (jf. fig. 38 og s. 6426). Den har oprindeligt været fladbuget og har siddet i et tvedelt, spidsbuet spejl, der i midten har været båret af en konsol, der nu også er ændret (jf. fig. 38). I sviklen

Fig. 21. Korgavlen (s. 6411) set fra øst. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Chancel gable wall seen from the east.*

Fig. 22. Ommuring af korets vestre hvælvkappe i forbindelse med korbuens ændring (s. 6410). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Renovation of the chancel's western severy due to the change made to the chancel arch.*

Fig. 23-24. Vinduer i korforlængelsen med spor af $\dagger$ nicher (s. 6410). 23. Nordsiden. 24. Sydsiden. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Windows in the chancel extension with traces of $\dagger$ niches. 23. North side. 24. South side.*

mellem spejlets to bueslag er en med disse sammenkomponeret cirkelblænding.

Omtrent midt i vestre flankemur er en én sten bred, nu tilmuret, lysglug med aftrappet overdækning (jf. fig. 26), og i østre flankemur langt mod nord er et lille, nyere, fladbuget vindue (s. 6426).

Våbenhusets indre har fladt loft. Murene er i en højde af ca. 90 cm under loftet trukket tilbage, hvilket formentlig betyder, at loftet er hævet betragteligt. I det sydvestre hjørne er en nyere, bræddebeklædt trappeopgang, der giver adgang til våbenhusloftet og derfra videre via en lille kvist (fig. 41), der er aksefast med våbenhusets tagryg, til skibets tagrum (jf. s. 6428).

Den kamtakkede, glatte gavl (fig. 25) har i nederste kamtak i hver side en cirkelblænding. Over

dørens cirkelblænding er et lille, to sten bredt, fladrundbuget vindue. Herover en savtaksfrise, to cirkelblændinger og endnu en savtaksfrise og endelig en lille, skjoldformet blænding.

Et *tårn* (fig. 27–31), der er godt 8 m langt og jævnbredt med skibet, opførtes i senmiddelalderen i vest. I den forbindelse blev skibets vestgavl samt muligvis et kort stykke af flankemurene nedrevet. På den østre del af tårnets nordside registreres mere end 1 m kampestensmurværk op i en højde af ca. 1 m over en ca. 1½ m lang sokkelkvader, der løber fra ca. 30 cm vest for norddøren, hvilket må være rester af skibets nordvesthjørne. Tårnets østmur med tårnbue m.m. må således være samtidig med tårnets opførelse. Over tårnbuen er afsat et – ikke anvendt – forlæg til planlagte hvælv i skibet

Fig. 25. Våbenhuset (s. 6412) set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *The porch seen from the south.*

(jf. fig. 29). Tårnet er opført af munkesten i polsk skifte og rejser sig i tre stokværk. Det afsluttes nu foroven med en tandsnitsfrise under en falsgesims⁵⁶ og har gavle i øst og vest. Vestsiden samt en lille stump på nord og sydsiden har sokkel af tilhugne sokkelkvadre med skråkant, formentlig genanvendt fra skibets vestgavl (jf. s. 6405). Meget store partier, især på syd- og vestsiden, er skalmuret i nyere tid (jf. s. 6421).

I vest har tårnet en såvel udvendig som indvendig, enkeltfalsat, fladbuet dør, der er ombygget formentlig 1859 (jf. fig. 28 og s. 6426). Herover et, ligeledes fladbuet, vindue, der er enkeltfalsat såvel ude som inde (jf. fig. 28). Over vinduets stik ses et prydskitte. I syd er et fladbuet $\uparrow$ vindue placeret langt mod vest.⁵⁷ I nord er et relativt lille, nyere fladbuet, vindue.

Tårnrummet overdækkes af et samtidigt krydshvælv med retkantede halvstensribber (jf. fig. 122), der hviler på murede forlæg og i øst bæres af to trinvis udkragede bindere;⁵⁸ og rummet åbner sig mod skibet med en spidsbuet åbning (jf. ovf. og fig. 83). Det er nu med en skillevæg af panelværk (jf. fig. 84), hvorpå der er et orgelpulpitur (s. 6466), delt i en østre og en vestre del. Den vestre del er nu opdelt i et smalt midterrum svarende til

dørens bredde samt et rum i nord og syd, der anvendes til henholdsvis opgang til orgelpulpituret og til teknikrum. De øst-vestgående skillevægge er murede. Tårnrummets østre del er inddraget i kirkerummet.

Et samtidigt $\uparrow$ trappehus må have været placeret på tårnets sydside langt mod øst, hvorfra der har været adgang til en fladbuet $\uparrow$ overdør.⁵⁹ Døren er placeret i den østlige del af mellemstokværket og ses fra dets indre (fig. 31). Den har en fals i østsiden og forløber skråt gennem muren i vestlig retning, sandsynligvis under hensyntagen til forbindelse fra en højresnoet vindeltrappe.

Mellemstokværket, der er relativt højt, er helt uden åbninger på nær $\uparrow$ overdøren (jf. ovf.). Dets udsmykning på nord- og sydsiden (fig. 27–28) er to højblændinger, der når helt op til klokkestokværkets glamhuller, mens vestsiden har fire. Østsidens mellemstokværk er helt uden udsmykning. Nord- og vestsidens har tvedelt, spidsbuet øvre afslutning, der bæres af en konsol med en kort hængestav, der er aftrappet forneden. Sydsiden (fig. 27) har ligeledes to højblændinger, svarende til nord- og vestsidens, men her er de blot fladbuede, hvilket sandsynligvis skyldes senere ommuringer (s. 6418).

Fig. 26. Våbenhusets vestside med $\uparrow$ glug (s. 6414). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *West side of the porch with $\uparrow$ peephole.*

Klokkestokværket (fig. 27-28) har mod alle fire sider to fladbuede, enkeltfalsede glamhuller, og mellem disse og hjørnerne er relativt små cirkelblændinger.

Tårnet havde på biskop Jacob Madsens tid o. 1600 et pyramidespir (jf. fig. 108 og s. 6429).

De nuværende gavltrekanter er nyere (jf. s. 6418).

Fig. 27. Kirken set fra sydøst. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *The church seen from the south east.*

Skibets hvælv. Skibets to fag *hvælv* (jf. fig. 49) er stærkt puklede krydshvælv med retkantede halvstensribber, der i øst og vest bæres af kvartcirkulære hvælvpiller med kragbånd af to af-

rundede skifter med to mellemfaldende, glatte skifter, mens gjordbuen, der er falset på begge sider, bæres af retkantede, tredobbeltfalsede vægpiller. Disse prydes ligeledes af kragbånd af to

Fig. 28. Tårnet set fra nordvest (s. 6414). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The tower seen from the north west.*

afrundede skifter med to mellemfaldende, glatte skifter (jf. fig. 32). Der er helstensbrede skjoldbuer til alle sider. Den i øst er bygget op imod den ombyggede triumfmur (jf. s. 6412), og den i vest op ad tårnbuen (s. 6414). I skibets vestre hvælvs søndre hvælvkappes vestre svikkel er en $\ddagger$ lem (fig. 33), som har givet adgang til skibets loftsrum. Ifølge biskop Engelstoft 1858 skulle der tidligere have været »en lem indvendig til en løntrappe«. ⁶⁰

Eftermiddelalderlige tilføjelser, ændringer og vedligeholdelser. Biskop Jacob Madsen noterede ved sit besøg 1589 bl.a., at kirken var i god stand »Feiler iche meget paa Kirken«, ³¹ og hans tegning viser en storkerede over skibets østgavl (jf. fig. 108).

Ombygning af tårnet. Hvornår tårnet er ombygget til dets nuværende udseende med gavle i øst

og vest, vides ikke. Murtykkelsen i den nuværende øvre afslutning af klokkestokværket er 125 cm, mens gavlenes murtykkelser er ca. det halve, altså to sten tykke.

Den østre, kamtakkede gavltrekant (fig. 27) har ved gavlfoden i såvel nord som syd et korset kors. Gavlen prydes endvidere af tre stigende højblændinger. De to i siden har foroven tvedelte, rundbuede bueslag, der bæres af en konsol, som er udformet som en kort hængestav med affaset nedre ende. Den midterste blændings overdækning er tredelt med rundbueslag på korte hængestave i siderne, mens der i midten er en kun én sten bred, højt opragende blænding med nu vandret overdækning; tidligere var den fladt rundbuet (jf. fig. 27 og 5). Ved begge de ydre højblændingers sider er en aftrappet, rudeformet blænding. I den

Fig. 29. Detalje af tårnets østmurs østside med ikke anvendt fortanding til hvælv i skibet (s. 6414). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Detail of the east side of the tower's east wall with unused toothings for vaults in the nave.*

Fig. 30. Klokketokværkets indre (s. 6416). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Belfry floor interior.*

Fig. 31. Tårnets overdør, indre (s. 6415). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The tower's upper door, interior.*

midterste blænding er et kurvehanksbuet 'glamhul', mens der i de yderste er slanke, også enkeltfalsede foroven spidse, aftrappede, åbninger.

Den vestre, ligeledes kamtakkede gavltrekant (fig. 28) har en stort set identisk udsmykning, blot har den tillige en kort savtaksfrise i 2. kamtak fra neden i begge sider og en lille, foroven aftrappet glug (jf. fig. 114), der nu fremtræder som blænding, ved hængestavenes nedre afslutning i den midterste højblænding.

Et relativt stort *kapel* (jf. fig. 1) blev formentlig i 1680'erne opført i nord ud for skibets østre fag af kirkeejeren Sigvard Urne til Billeshave (1636–1712) som begravelseskapel. Begravelsen omtaltes i Danske Atlas (1774) som et »aabet Begravelse tilbygget« (jf. s. 6477).⁶¹ Kapellet er opført af små sten over en skråkantet sokkel på nordsiden,⁶² mens øst- og vestsiden blot har et skifte af glatte kvadre. Øst- og vestmuren afsluttes foroven af en savtaksfrise og herover en falsgesims. I øst-, nord- og vestmuren er et dobbeltfalsset, spidsbuet vindue, der senere er indsnævret i lysningen (jf. s. 6426).

Ved kapellets etablering er der brudt igennem skibet nordmur under østre fags nordre skjoldbue.

Kapellets indre er ligeledes af små sten. Rummet overdækkes af et samtidigt, ottedelt krydshvælv med retkantede halvstensribber (jf. fig. 35), der bæres af falsede piller. Der er helstensbrede skjoldbuer til alle sider. På oversiden er helstens, svære overribber, hvor hvert andet skifte er af bindere i forbandt med kapperne (jf. fig. 36).

Den kamtakkede gavltrekant i nord (jf. fig. 1) har syv stigende, fladbuede højblændinger. I den midterste er en lille, fladbuget glug.

I kapellets nordlige del blev 1784 etableret en let forsænket *åben begravelse* med tøndehvælvet overdækning, der åbner sig i fuld bredde ud imod kapellet (jf. s. 6477).⁶³

Fig. 32. Hvælpille i skibets nordside (s. 6417). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Vault pier in the nave's north side.*

Fig. 33. Lem i sydvesthjørnet af skibets vestre hvælv (s. 6418). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Hatch in the southwest corner of the nave's west vault.*

I en visitatsprotokol 1793 oplystes, at kirkens tårn og tag var beskadiget under den seneste orkan, og de stod til reparation.⁶⁴ Ved kirkesynet 1808 noteredes, at der fra våbenhuset burde fjernes en kalkbænk og en ligsten.³⁹ Kirken beskrives 1815 som værende i »særdeles god Stand«. ³⁹ På trods heraf var kirken blandt de kirker i Odense Amt, der året efter skønnedes i større eller mindre grad at trænge til reparation. Kancelliet pålagde ejerne at besørge manglerne afhjulpnet snarest muligt.⁶⁵ Kirkens ejer Niels Basse Fønss agtede i løbet af sommeren 1818 at fuldføre en i 1817 påbegyndt reparation af Vejlbj Kirke. I den forbindelse omtalte han mulighed for at inddrage kapellet i kirkerummet (jf. ndf.).¹⁹ Ved kirkesynet 1823 konstateredes, at kirken siden synet året før havde undergået be-

Fig. 34. Skibets hvælv set mod nordøst (s. 6417). Foto Arnold Mikkelsen 2022. –
Vaults of the nave looking north east.

tydelige forbedringer, og igen 1833 noteredes, at den havde undergået en betydelig reparation.³⁹ Det synes, som om kapellet 1834 blev inddraget i kirkerummet.³⁹ I provstiets synsprotokol for 1838 meddeltes, at gavlmuren i tårnet var revnet og burde beslås med to ankre; de følgende år påtaltes, at arbejdet endnu ikke var gennemført, og

ved provstesynet 1841 noteredes, at dette skyldtes en misforståelse. Kirkeejeren lovede snart at få dette bragt i orden, og året efter konstateredes, at arbejdet nu var udført.³⁹ Kirken var 1845 underkastet en hovedreparation,⁶⁶ som tilsyneladende varede længe, idet kirken stadig var under hovedreparation 1857.³⁹

I forbindelse med, at der på hele kirken o. 1862 blev lagt glaseret tegl (s. 6426), må de nuværende savsnit og falsgesimser være opsat. De erstattede ældre af træ.⁶⁷

På trods af de omtalte såkaldte hovedreparationer i 1840'erne og 1850'erne (jf. ovf.) registreredes der i kirkens regnskabsbog 1863, at 'ef-

ter aftale af 21. okt. med kirkeejeren, Stamhuset Hindsgavl, har Ministeriet bifaldet, at stamhusets 4 kirker i Vends Herred i løbet af fire år vil blive bragt op til en standard, som kræves i kirkesynsloven af 19. febr. 1861. Efter denne rækkefølge vil Vejlbj først i løbet af 1863 blive genstand for sådan reparation'. Ligeledes oplystes, at synet øn-

Fig. 35. Kappellets indre set mod nordøst (s. 6419). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Chapel interior looking north east.

Fig. 36. Kapellets hvælv set mod nordøst (s. 6420). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Chapel vault looking north east.*

skede, at 'de storkereder, der er på kirken, fjernes følgende efterår'.¹⁶ Iflg. Biskop Engelstoft var der 1863 en storkerede på korgavlen.⁶⁰

Ved synet 1871 bemærkedes, at der burde anskaffes en ny bæk til våbenhuset,¹⁶ og 1873 noteredes, at kirken var 'meget vel vedligeholdt'.⁶⁸ 1907 skulle det sydvestlige hjørne af tårnet udhugges og ommures.¹⁶ I forhandlingsprotokollen for 1919 noteredes, at man ønskede at få en arkitekt til at se på kirken og komme med forslag til restaurering, hvorefter kongelig bygningsinspektør J. Vilh. Petersen fra Odense blev kontaktet.²⁹ I forhandlingsprotokollen 1919 konstateredes, at som følge af de forhøjede priser på materialer afventes videre i kirkens restaurering og omdannelse.²⁹ Ifølge samme protokol havde menighedsrådet 1923 besluttet, at arkitekt, kongelig bygningsinspektør J. Vilh. Petersen skulle stå for kirkens restaurering.²⁹ Af kirkens synsprotokol 1924 fremgår, at kirkens restaurering forventedes

udført i løbet af sommeren 1924.¹⁶ Herefter gennemførtes en gennemgribende istandsættelse af kirkens indre ved arkitekt Knud Lehn Petersen i Odense. Murerarbejdet udførtes af murermester Jacob Rasmussen, Vejlbj, snedkerarbejder af snedkermester Laurits Larsen, Røjle, og malerarbejdet af malermester Carl Madsen, Vejlbj. Ud over en hel del ændringer og fornyelser af interiøret (jf. s. 6436) blev der etableret et nyt varmeanlæg (jf. s. 6429), koret blev udvidet til at omfatte begge de to hvælvingsfag i øst, og gulvet i begge korfagene blev hævet og fornyet (jf. s. 6425).¹⁶

I forbindelse med hovedistandsættelsen af kirken 1924 (jf. ovf.) blev åbningen til den åbne begravelse i kapellet tilmuret, og der etableredes en dør i midten (jf. fig. 109).⁶⁹ Ved kirkesynet 1926 karakteriseredes kirken som »vel vedligeholdt«. ⁶⁹ 1967 blev der gennemført en større restaurering af tårnets murværk, idet det havde vist sig, at der var flere revner især i syd- og vestmuren og i

tårnrummets vestre hvælvkappe. Revnerne blev udbedret, og murene blev skalmuret.⁴² En større reparation af tårnets murværk blev gennemført 1982–83 ved arkitekt Jørgen Frederiksen. Der konstateredes en ret stor revne i murværket i tårnets vestgavl omtrent midt i gavlen. Den gik gennem murværket fra over døren til underkanten af vinduet og fra overkanten af vinduet til glamhul og blanding til tårnets top. Den sås såvel ind- som udvendig. Den har været repareret på begge sider under tårnhvælvingen, men ikke over denne. Også i tårnhvælvingen registreredes flere mindre revner, der udgik fra revnen i vestgavlen. Tårnets store revne ansås ved besigtigelsen til at kunne være til fare for tårnets stabilitet, og det aftaltes at lade rådgivende ingeniører Birch & Krogboe foretage en nærmere undersøgelse.⁷⁰ 2011 var der ønske om at få tilmuringen i åbningen til den åbne begravelse i kapellet fjernet og erstattet af en glasvæg, der er monteret i en stålramme (jf. fig. 95).⁷¹

Gulve. I koret er flammede sten lagt to og to i korets bredderetning og imellem disse suppleret med gule, kvadratiske sten (jf. fig. 20). Inden for knæfaldet er et tæppe. Den to trin høje korttrappe bestående af lange sten af granit er i overgangen mellem skib og oprindeligt kor. I midtergang og i tårnrummet er flammede sten diagonalstillede, hvorved de mødes i midteraksen (jf. fig. 49 og 83). I våbenhuset gule, kvadratiske sten (jf. fig. 11) og i stolestaderne såvel i skibet som i kapellet brædegulv (jf. fig. 35). I den resterende del af kapellet blev gulvet ved restaureringen 2011 rettet op, sænket og forsynet med sten, svarende til skibets.⁴²

†*Gulve.* Af provstiets synsprotokol 1803 fremgår, at man var begyndt at omlægge 5–6 alen af kirkegulvet tilligemed fire fliser over en begravelse i koret; året efter at gulvet under stolestaderne skulle efterses, og 1809 burde gulvene i såvel gang, kor og under mandfolkestolene efterses og jævnes på adskillige steder.³⁹ Det præciseredes, at i fru-

Fig. 37. Kirken set fra sydøst. Foto Chr. Axel Jensen 1923. I NM – *The church seen from the south east.*

Fig. 38. Prospekt ved Burman Becker 1858. I KB. – *Prospect by Burman Becker, 1858.*

timmerstolene var adskillige af fodtrinnene brøstfældige og flere steder rent borte. I koret var gulvet sunket på begge sider.³⁹ Dette gentoges såvel i 1811 og 1812.³⁹ 1815 oplystes, at gulvet i sydsiden var sunket ind mod tårnet, og at seks fliser, der var indsat i en ramme nær alteret, var sunket ned.³⁹ Igen 1832 var der beklagelser vedrørende gulvet i midtergangen og i koret.³⁹ Ved den første indførelse i kirkens protokol o. 1862 oplystes, at gulvet i skibet, inkl. midtergangen, var belagt med brændte sten, og gulvene i stolestaderne var af brændte sten med træskamler.¹⁶ Ved kirkesynet samme år nævntes, at brædegulv burde lægges mellem alteret og knæfaldet, og året efter noteredes, at træskamler med tilhørende revler var anbragt i alle stolene.¹⁶ Ifølge biskop Engelstoft var der 1863 trin imellem de to afsnit i koret.⁶⁰ I regnskabsbogen for 1869 nævntes som nye mangler, at gulvet af mursten i tilbygningen mod nord/kapellet burde omlægges fra hovedgangen til den nordre begravelse. Gulvet burde også hæves til samme højde som i hovedgangen og lægges af sten, således at

de enkelte, til dels itubrudte fliser kunne fjernes.¹⁶ Året efter påtalt, at omlægningen af gulvet i tilbygningen mod nord endnu ikke var foretaget, men at det ifølge kirkeejerens befuldmægtigede ville ske snarest.¹⁶ Det følgende år påskønnedes, at de gamle mangler var udbedret, og at hele korgulvet var blevet belagt med brædder.¹⁶ 1891 noteredes, at kirkegulvet skulle omlægges med fliser, og at der i stolestaderne skulle lægges enten fliser eller beton.¹⁶ Ifølge kirkesynet 1910 skulle gulvet i begravelsen hæves, og året efter skulle gulvet bag alteret fornyes.¹⁶ En større istandsættelse af kirkens indre gennemførtes 1924–26 ved arkitekt Knud Lehn Petersen, Odense (jf. s. 6423). Korfunktionen omfattede nu begge korfag; gulvet i det oprindelige kor blev hævet til samme niveau som i korforlængelsen, og gulvet blev belagt med fliser.⁷² I forbindelse med etablering af et nyt varmeanlæg 1967 (jf. s. 6429) blev brædegulvet i stolestaderne fornyet. Det havde ligget på et cementsvummet murstensunderlag og var temmelig forrådnat.⁴²

Fig. 39. Spor af $\dagger$ dør (s. 6426) til et $\dagger$ herskabspulpitur (s. 6464) i det oprindelige kors nordside. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Traces of a $\dagger$ door to a $\dagger$ family gallery in the original chancel's north side.*

Gulvet i kapellet havde indtil da været et bræddegulv, der var let hævet i forhold til skibets gulv. Det blev ved restaureringen 2011 rettet op, sænket og forsynet med sten, svarende til skibets.⁴²

$\dagger$ Løfter. Ifølge provstiets synsprotokol 1825 var våbenhusloftet istandsat dette år.³⁹ I en synsforretning 1876 oplyses, at våbenhusets loft dette år skulle blive gipset. Der er ingen oplysninger om, hvorvidt dette blev gennemført.⁷³

Døre. I forbindelse med anskaffelse af en ny dørføj til tårnets vestside 1859 blev åbningen udvidet, ved at falsene blev borthugget (jf. s. 6415), og da våbenhuset 1862 fik ny indgangsdør, blev åbningen udvidet såvel i højden som i bredden, hvorved falsene blev borthugget (jf. s. 6412).¹⁶

$\dagger$ Døre. En $\dagger$ dør til et $\dagger$ herskabspulpitur i det oprindelige kors nordside (s. 6464) ses både ind- og udvendigt (jf. fig. 39-40), og hvortil der har

været en $\dagger$ trappe i et $\dagger$ trappehus, muligvis muret eller af bindingsværk.

Af kirkens nuværende *vinduer* er to faldede, fladbuede i det romanske kors og skibets sydside uden tvivl sengotiske. Sidstnævnte, der har fornyet ydre stik, dækkes indvendig delvis af skibets hvælv og må sandsynligvis være ældre end disse. Alle vinduer er forsynet med støbejernsrammer, der for hovedpartens vedkommende må være indsatte o. 1862, de sidste to dog først året efter.¹⁶ 1817 manglede et vindue i våbenhuset.³⁹ Det lille trævindue i østmuren må være indsat senest o. 1862.¹⁶

$\dagger$ Vinduer. Ved en synsforretning 1722 noteredes, at tårnets 'nedre' vindue manglede 16 ruder, vinduet ved prædikestolen 10 og det ved alteret 3 ruder.⁷⁴ Af provstiets synsprotokol fremgår 1803, at 'af vinduerne var enkelte itu og på det ene i koret var det halve vindue sunket tvært ved 4 jernstænger. I øvrigt var de anstændige'.³⁹

Alle *tagværker* er nyere, af fyr, formentlig fra 1860'erne, idet der ved afslutningen af en større restaurering oplystes 1864, at 'hele spærværket er lagt på ny'.¹⁶ I forbindelse med en omlægning af taget på våbenhusets vestside 1935 skulle der indlægges tre nye hjælpespær og lægter, hvor det behøvedes,⁶⁹ og 2002 blev foretaget en tværafstivning af tagværket.⁴²

$\dagger$ Tagværker. I et kirkeregnskab 1619 omtales i forbindelse med forskelligt arbejde med kirkens tage materialer til udbedring af tagværkerne, heriblandt otte stærke egetræsstykker til »bjørnen« og til »Render« samt materiale til spær, lægter samt deller til at lægge under blyet.³⁵ I tårnets nuværende tagværks nordside er spærskoene tappe i en øst-vestgående bindbjælke. Af adskillige ubenyttede taphuller ses, at bjælker er genanvendt. Tømmerstykket kan meget vel hidrøre fra $\dagger$ spiret (s. 6429).

Klokkestol. I kirkens regnskabsbog for 1929 oplystes, at klokkestolen skulle understøttes med fire solide stolper, men dette er næppe udført, da man 1931 meddelte, at klokkestolen skulle fornyes.⁶⁹ Den er af fyr, er placeret i tårnets loftsrum og er til to klokker, en inden for hvert af gavlenes midterste glæmhuller. Stolen bæres af to øst-vestgående bjælker, hvis midte afstives af et kraftigt hængeværk med lange skræstivere.

Fig. 40. Spor af $\dagger$ dør (s. 6426) samt bomhuller til et $\dagger$ herskabspulpitur (s. 6464) i det oprindelige kors nordvæg. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Traces of a $\dagger$ door and beam holes to a $\dagger$ family gallery in the original chancel's north wall.*

Den nuværende *tagbeklædning* er overalt sortglaseret tegl, senest fornyet 2020.⁴²

$\dagger$ *Tagbeklædning.* Ved biskop Jacobs Madsens besøg 11. maj 1589 var tårnet tækket med bly på vest- og sydsiden, mens der »neder paa met Deller« (jf. s. 6429). Hele den øvrige kirke var tækket med bly, på nær i den østre ende, hvor der var tegl på begge sider. Messeklokkespiret over koret (s. 6429) var tækket med bly.³¹ Af kirkens regnskab 1617 fremgår, at beholdningen fra det foregående år bl.a. var 14 tylder fyrredeller.³⁵ To år senere noteredes, at der var indkøbt 10 skip-pund, 3 lispund, og 13 skålpund bly i København

for 153 daler, 1 mark og 7 skilling i alt. Samme år blev blytækkeren betalt 26 daler for at lægge det på kirken sammen med 22 skippund af det gamle bly, som han havde taget af kirken og omsmel-tet, før det blev genoplagt på kirken. Der oply-ses endvidere, at tårnet var tækket med bly. Der hentedes 3 læs sand og 1 læs ler til blytækkeren og betaltes to karle i to dage for at bistå ham.³⁵ 1620 blev blytækkeren betalt for bly og søm til en tagreparation på tårnet efter en storm. Des-uden var der indkøb af bly og kalk med henblik på kirkens fornødenhed.³⁵ I visitatsprotokollen for 1793 oplystes, at kirkens tårn og tag var be-

skadiget under den seneste orkan, og de stod til reparation.⁶⁴ 1803 oplystes, at taget generelt var i god stand, bortset fra at der på taget over den nordre side af kirken og den søndre side af tårnet var udkåret et stort hul på en blytavle, og at taget over begravelsen, altså nordkapellet, var ganske brøstfældigt.³⁹ I en synsprotokol 1806 bemærkedes, at taget var helt og tæt på nær over våbenhuset, og året efter oplystes, at kapellet var tækket med tegl, mens kor, skib og tårn var belagt med bly.³⁹ På den søndre side af tårnet var et stort hul skåret på en blytavle, og på den søndre side af koret var blytaget indsunket.⁶⁶ Oplysningen om hullet i tårntagets søndre side gentoges i 1809 og 1810, men 1811 var taget tilsyneladende under reparation.³⁹ Ikke desto mindre oplystes 1813, at blytaget over kirke og tårn var fuldt af huller, og året efter, at taget stadig var lige så brøstfældigt som året før.³⁹ Og denne oplysning gentoges de følgende år.³⁹ I provstiets synsprotokol noteredes 1823, at kirken siden 1822 havde undergået betydelige forbedringer, og at der blot manglede understrykning af våbenhusets og kapellets tag. Dog bemærkedes, at blytaget var meget utæt og våbenhuset ringe, og året efter noteredes, at understrykningen på taget over våbenhus og kapel stadig manglede, og at blytaget var noget utæt.³⁹ Igen 1825 fremgår det af protokollen, at taget stadig var brøstfældigt på flere steder.³⁹ Ved synet 1826 noteredes bl.a., at kirken var meget ringe på bly- og stentag, samt at denne mangel uundgåeligt måtte afhjælpes, og året efter konstateredes, at kirkens blytag stadig var brøstfældigt.³⁹ 1828 skærpedes beskrivelsen, idet blytaget nu skulle tætnes, så hvælvingerne ikke skulle »opløses«.³⁹ Stadig 1846 oplystes, at blytaget over tårnet var meget revnet og hullet.³⁹ 1850 bevilgedes kirkeejeren efter ansøgning tilladelse til at nedtage kirkens blytag. Biskop Engelstoft noterede 1854, at der var bly på hele den søndre side, men 1863 rettede han det til, at det var på kirkens gamle bygning, og ellers rød og sort tegl.⁶⁰ Ifølge Burman Beckers prospekt 1858 (fig. 38) havde kor og skib da blytage, mens våbenhus, tårn samt den lille kvist over våbenhuset havde røde tegltag. Ved en beskrivelse af kirken 1862 noteredes, at korforlængelsen havde skifertag, mens det op-

Fig. 41. Kvist, der giver adgang fra våbenhusets loft til skibets tagrum (s. 6414). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Dormer giving access from the loft of the porch to that of the nave.*

rindelige kor og skibet havde blytag, våbenhuset havde tegltag og tårnet glaserede sten.¹⁶ Ved kirkesynet 1862 bemærkedes, at blytaget ikke stod til at indstille til reparation, men efter en erhvervet bevilling ville det blive ombyttet med et tag af glaserede sten.¹⁶ Da man 1863 havde aftalt med kirkeejeren, Stamhuset Hindsgavl, at stamhusets fire kirker i Vends Herred i løbet af fire år skulle blive bragt op til en standard, som krævedes i kirketilsynsloven 1861, konstaterede synet året efter, at kirken nu var repareret, så den levede op til kravene i loven. Det noteredes, at blytaget i henhold til den erhvervede bevilling var erstattet af et nyt af glaserede sten, og dette omfattede også sidebygningen mod nord, hvor der tidligere havde været røde sten.¹⁶ Ved kirkesynet 1956 blev fremsat ønske om, at taget på kirkens tårn og skib skulle repareres med sten fra våbenhusets tag og nye sortglaserede sten oplægges der, da det ikke ellers var muligt at få sten af samme art.⁶⁹ 1983 blev tagbeklædningen på tårn og våbenhus, der da var dels håndstrøgne, dels maskinstrøgne sten, udskiftet med nye.⁷⁵

†*Spir*. Ved biskop Jacob Madsen visitats 1589 skrev han: »tornet met firekant Spir oc Bly vden

paa østen oc norden Side; neder paa met Deler«,³¹ og han har også i sin skitse udstyret tårnet med et firkantet spir (fig. 108). Hvornår tårnet er ombygget til dets nuværende udseende med gavle i øst og vest, vides ikke (jf. s. 6418).

†*Messeklokkespir*. Ved biskop Jacob Madsens besøg i kirken 1589 var der »1 liden Spir tagt med Bly offuer Choret, 2 smaa Cloker vdj«. ³¹ Spiret var formentlig placeret omtrent over overgangen mellem det oprindelige kor og korforlængelsen eller lidt længere mod øst. Biskop Engelstoft noterede ved sit besøg 1854, at »Spiret over Choret er borte med dets 2 Klokker«. ⁷⁶ Der synes ikke at være kildeoplysning om, hvornår spiret forsvandt, men de to små klokker blev afleveret ved klokkeskatten 1601 (jf. s. 6454).

Opvarmning. 1967 blev et nyt varmeanlæg – et varmtvandsanlæg med fuldautomatisk oliefyring – installeret med kedel i et kedelrum, der indrettedes i den østre del af kapelbygningen.⁷⁷

†*Opvarmning*. 1883 var der kommet et andragende om at få kirken opvarmet ved dækning af udgifterne ad frivillig vej. I henhold til lov af 7. juni 1873 støttede synet andragendet. Man skønnede, at to kulmagasinovne ville være nødvendige, og man anviste stederne, hvor de skulle stå. Indretningen skulle være som i Asperup Kirke.¹⁶ Året efter meddeltes, at varmeapparater nu var anbragt i kirken.¹⁶ Det ene var placeret ved nordmuren i korets vestfag⁷⁸ og det anden vestligt i skibets sydside.⁷⁹ Jf. fig. 37 var skorstenene placeret over korets vestlige del og vestligt over skibet. Af synsprotokollen 1904 fremgår, at man i løbet af vinteren skulle undersøge, om kirkens to kakkelovne kunne få temperaturen 6 grader op.¹⁶ Året efter gentoges ønsket, og i 1906 oplystes, at der var anskaffet en ny kakkelovn, og den anden skulle nedtages og efterses.¹⁶ Det sidste var formentlig ikke sket, idet oplysningen gentoges såvel 1912 som ved det ekstraordinære syn i anledning af kirkens overgang til selveje 1. jan. 1913.¹⁶ I synsprotokollen for 1917 meddeltes, at skorstenen over hvælvingen burde understøttes med to stivere på 5×6 tommer, og den skulle udhugges og repareres, og 1921, at den nederste kakkelovn skulle ommures og ristene fornyes.¹⁶ På fotografier fra 1923 ses en skorsten over korets og en over skibets tagryg (jf.

fig. 37 og 114). I forbindelse med en gennemgribende istandsættelse af kirkens indre 1924 (jf. s. 6423) blev der installeret et nyt varmeapparat, en varmluftskalorifer, fra Hess i Vejle.¹⁶ Kaloriferen blev placeret i sydsiden af skibets vestligste fag og under tårnbuens sydlige del;²⁹ skorstenen blev indhugget i tårnets sydmur og piben placeret bag den østre tårngavls øverste tak (jf. fig. 4).⁸⁰ Af forhandlingsprotokollen 1937 fremgår, at der var sket en større skade på varmeapparatet. Ingeniøren fra firmaet Hess i Vejle havde anbefalet, at man i forbindelse med reparationen udvidede anlægget. Dette blev vedtaget, idet man samtidig ønskede at få bygningsinspektøren til at se på anlægget, så sagen hurtigt kunne udføres.²⁹ Året efter godkendte ministeriet, at nedsugningsristen ud for varmeværket skulle flyttes ind under stolstaderne.²⁹ I forbindelse med ibrugtagning af nyt opvarmingsanlæg 1967 (jf. ovf.) blev panelet omkring kaloriferen nedtaget, kaloriferen nedbrudt og gruben fyldt med grus.⁷⁷

Elektricitet/Belysning. Af menighedsrådets protokol 1915 fremgår, at rådet gerne ville have lagt elektricitet ind i kirken i løbet af sommeren 1915.²⁹ Dette er næppe sket, da menighedsrådet 1924 ville have undersøgt, hvor meget monteringen af det elektriske lys ville koste, og dette år monteredes en lysekrone (jf. s. 6469).²⁹

†*Vindfløje* er angivet på såvel messeklokkespiret som på vesttårnet på biskop Jacob Madsens skitse af kirken 1589 (jf. fig. 108).

Brandredskaber. Af en oversigt over kirkens inventar m.v. 1862 fremgår, at der på kirkemuren da hang en brandstige og to brandhager, og samme år noteres ved kirkesynet, at sprøjten, der tilhørte sognet, og som befandt sig i våbenhuset, burde fjernes.¹⁶

Fortov. I forbindelse med kirkesynet 1862 påtaltes, at kirken endnu ikke havde fortov omkring bygningen som lovbefalet 19. febr. 1861.¹⁶ Af kirkens regnskabsbog 1867 fremgår, at hele fortovet omkring kirken burde belægges med strandgrus, men året efter oplyses, at det endnu ikke var udført.¹⁶ Ifølge kirkens protokol 1930 henvendte man sig til den kongelige bygningsinspektør for at få undersøgt, om et fortov omkring kirken og tagrender ville kunne styrke murene.²⁹

Fig. 42. †Kalkmalerier på nordvæggen i korets vestfag o. 1450, foroven: *Achior for Holofernes og Jesu hudflettelse*, forneden: *Josefs brødre og Kvinderne ved graven* (s. 6432–33). Foto Poul Nørlund 1924. – †Wall paintings on the north wall in the chancel's western bay, c. 1450, above: *Achior before Holofernes and the Flagellation of Christ*, below: *Joseph and his Brothers and the Women at the Empty Tomb*.

KALKMALERIER

I forbindelse med kirkens hovedstandsættelse 1924 blev der fundet kalkmalerier fra forskellige perioder på nordvæggene i koret og skibet samt på korets østhvælv. Udmalingerne blev undersøgt af Poul Nørlund og atter overkalket på nær et enkelt viekors. Yderligere iagttagelser blev gjort i forbindelse med kalkning 2002.⁸¹

Viekors (fig. 43), muligvis fra indvielsen af den romanske kirke (jf. s. 6405), på nordvæggen i skibets vestfag, 42 cm i diameter, centrum ca. 265 cm

Fig. 43. Kalkmalet viekors på nordvæggen i skibets vestfag, muligvis fra indvielsen af den romanske kirke (s. 6430). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Painted consecration cross in the western bay of the nave, possibly from the consecration of the Romanesque church*.

Fig. 44. †Kalkmalerier på nordvæggen i korets vestfag, o. 1450: *Kristi nedfart til helvede* og *Opstandelsen* (s. 6432–33), derunder yngre maleri af *Ukyskheden* fra o. 1500 (s. 6433). Foto Poul Nørlund 1924. – †Wall paintings on the north wall in the western bay of the chancel, c. 1450: *the Harrowing of Hell* and *the Resurrection*, below that a newer painting of *Unchastity* from c. 1500.

over nuværende gulvniveau. Det passertegnede, røde Georgskors har sort kontur ligesom de tre omgivende cirkler i rødt og gult. Viekorset blev 1924 'opmalet' af malermester (og kirkevæрге) Carl Madsen.²⁹ To lignende †viekorser blev konstateret på nordvæggen i korets vestfag.⁸²

(†) *Senmiddelalderlige kalkmalerier*, o. 1450. På nordvæggene i koret og skibet er konstateret figurmalerier, som ligger på et kalklag umiddelbart over laget med de ovennævnte viekors. De er overskåret af hvælvene og må derfor være udført, før koret og skibet fik hvælv (jf. s. 6410 og 6417). På nær få rester over hvælvene er det hele overkalket.

På nordvæggen i korets vestfag fandtes en udmaling med parvise, typologiske sammenstillinger af gammel- og nyttestamentlige scener med forlæg i en version af *Biblia Pauperum* ('fattigbiblen').

De forklarende minuskelindskrifter over scenerne var ligeledes citater fra *Biblia Pauperum*. Motiver og tekster kan ikke som helhed henføres til en bestemt udgave, men korresponderer hver især med forskellige versioner. Udmalingen kantedes fornedet af draperi. Der var ifølge Poul Nørlund tale om 'kraftige og velbevarede farver, grønne, rødbrune, gulbrune samt gråsorte'. Billederne fordelte sig over to friser, hvis rækkefølge synes at være begyndt fra vest i den øvre række. Det meste af den øvre frise og hele dens skriftbånd dækkes dog af hvælvene, ligesom større murreparationer ifølge Poul Nørlund havde ødelagt en del, og malegrunden havde flere steder sluppet væggene. Af de sammenstillede motiver var det dog muligt med rimelig sikkerhed at identificere, i den øvre række: *Achior for Holofernes/Jesu hudflettelse*, og i

den nedre række: *Samson og løven/Kristi nedfart til helvede, Jonas' udkastning af hvalfiskens bug/Kristi opstandelse og Josefs brødre/ Kvinderne ved graven.*

Achior for Holofernes/Jesu hudflettelse. Af figurerne i den øvre række kunne Poul Nørlund 1924 kun se 'løsrevne ben', bortset fra et enkelt billede (jf. fig. 42), der viste en langskægget mand med lændeklæde og hænderne bundet foran livet samt en figur i fodlang klædedragt, muligvis en kjole. Nørlund tolkede billedet som Achior for Holofernes (Judit 6), et forbillede for Jesu hudflettelse, der således må have været afbildet i den følgende scene, hvor et par underben for så vidt kunne tilhøre en bøddel i færd med at piske.⁸³

Den nedre billedrække viste fra vest: 1) *Samson og løven*, kun identificeret ved en sammenhæng med nr. 2 og en rest af indskriften: »(Samson te Christe Satana)m leo denotat iste« (Samson betegner dig, Kristus, løven betegner Satan).⁸⁴ 2) (Jf. fig. 44), *Kristi nedfart til helvede*. Kristus (tv.) står med sejrspanen foran helvedes udyrsgab, der er

Fig. 46. Hovedet af Skt. Kristoffer, kalkmaleri på nordvæggen i skibets vestfag (s. 6433, jf. fig. 45). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The head of St. Christopher, wall painting on the north wall in the nave's western bay (cf. fig. 45).*

spærret af en lænke med kraftige, runde led. Han velsigner et par nøgne figurer, der står i gabet (af Nørlund tolket som Adam og Eva). Indskrift: »cu... xto (dvs. christo) inferni« (... Kristus ... helvede). 3) *Jonas og hvalfisken*. Billedet var ødelagt, men motivet kunne udledes af minuskelindskrifterne: »ionas« og »de tumulo xpe (dvs. christe), surge(ns, te denotat iste)« (Han betegner dig, Kristus, opstigende fra graven).⁸⁵ 4) (Jf. fig. 44), *Opstandelsen*. Kristus, der holder sejrspane og gør velsignelsestegn, træder med det ene ben ud ad sarkofagen (der ses frontalt). Sarkofagens låg holdes af en engel tv. I forgrunden ligger to so-

Fig. 45. Nordvæggen i skibets vestfag med kalkmalet billede af Skt. Kristoffer (s. 6433, jf. fig. 46). Foto Poul Nørlund 1924. – *North wall of the nave's western bay with wall painting of St. Christopher (cf. fig. 46).*

vende soldater, og ved siden af dem står et skjold af den såkaldte tartschetype. 5) (Jf. fig. 42), *Josefs brødre*. Af motivet sås kun tre unge mænd og ikke den tomme brønd, de havde kastet ham i, men det bestemmes af indskriften: »ruben sublatu(m) pueru(m) timet iste necatu(m)« (Ruben frygter, at drengen, som er forsvundet, er død) (1 Mos. 37,29-30).⁸⁵ 6) (Jf. fig. 42), *Kvinderne ved graven*. Kun englen ved den tomme grav var synlig.

I skibets vestfag, på østsiden af vinduet og modsat skibets syddør, har et stort maleri af *Skt. Kristoffer* (fig. 45) strakt sig næsten helt op til det flade $\dagger$ loft, hvor kæmpens hoved endnu ses over hvælvene (fig. 46).⁸⁶ Ansigtet er let opadvendt med tunge øjenlåg, panderynker og krøllet hår; det hele tegnet med rød kontur. Desuden ses klædedragten i rødt og grønt. Ifølge Poul Nørlund var hans stav en afgrenet, gulbrun stamme, mens vandet, han krydsede, var angivet med en blågrøn farve og strandbredden med lave træer. Af Kristusbarnet, der antagelig har siddet på hans venstre skulder, er der ikke konstateret spor.

Over hvælv er desuden konstateret kantstreg omkring et romansk vindue, rester af bemalet kalklag på korets vestvæg og rester på triumfvæggen i skibet (med utydelig minuskelindskrift) samt figurmaleri på skibets nordmur (jf. fig. 115). Mens de to første dele ikke kan dateres nærmere end til tiden før indbygning af hvælv, kan triumfvæggens bemaling på grund af minuskeltypen løst dateres til 1400-tallet.

Korets hvælv fik umiddelbart efter deres indbygning (s. 6410) en ornamental udsmykning (jf. fig. 47) bestående af røde og gråsorte sparrer på ribberne samt røde krabbeblade langs buerne, hvor de rejste sig i en liljekronet kølbueafslutning som indramning af et rødt treblad. Der var desuden liljer (røde med gråsort kontur) i hver kappe omkring hvælvets toppunkt samt hvide prikrosetter på ribber og kapper.⁸⁷ Dekorationen har en lang række paralleller i Syd- og Sønderjylland samt på Vestfyn og er som disse tilskrevet 'Liljeværkstedet' (tidligere benævnt 'Liljemesteren').⁸⁸ Den blev 1924 kun konstateret i korets østfag, men 2002 også i korets vestfag.⁴²

Formentlig i begyndelsen af 1500-tallet og efter indbygningen af hvælv blev der på nord-

Fig. 47. $\dagger$ Kalkmalet udsmykning i korets østhvælv (s. 6433). Foto Poul Nørlund 1924. – $\dagger$ Painted decoration in the eastern vault of the chancel.

væggen i korets vestfag oven på fattigbibelmaleriernes draperi (jf. ovf.) malet et figurmaleri, der af Poul Nørlund tolkedes som en allegori over *Ukyskheden* (fig. 44). Motivet blev omtalt som 'et par figurer, vistnok et elskende par, en moraliserende fremstilling af ukyskheden'. Nørlunds nærmere beskrivelse lød således: 'Man ser en ung kvinde og over hende en djævel som trækker hende i ørerne (det er kun klørne, der er bevaret af denne), endvidere ses ved siden af hende hovedet af en djævel, som stirrer på hende. Af den unge mand mangler det meste, bl.a. hovedet.' Maleriet havde kraftige sorte konturer, og klædedragten havde brede, rødbrune skygger.⁸⁹

$\dagger$ Eftermiddelalderligt kalkmaleri. 2002 konstateredes et malet $\dagger$ draperi på vestkappen i skibets vestfag (fig. 116), formentlig fra midten af 1700-tallet. Draperiet var i gråtoner med sort kontur og grønne foldekast samt okkergul kant med mørkerøde frynser; øverst var en okkergul, liljeformet kvast.⁸⁷ Det var ikke muligt at sikre maleriet.⁴² På skibets vestvæg fandtes sorte og grå malerirester, der muligvis var sammenhængende med det ovennævnte, men hvis dårlige bevaringstilstand ikke tillod nærmere bestemmelse.⁸⁷ Endnu et malet $\dagger$ draperi fandtes på korets østvæg og hvælvets østkappe, uden tvivl udført som baggrund for altertavlen. Det anførtes 1873 at være forfaldent, hvorfor det skulle 'afskræbes' og males hvidt.⁹⁰

Fig. 48. Indre set mod øst o. 1900. Foto i Middelfart Byarkiv. – *Interior looking east, c. 1900.*

INVENTAR

Oversigt. Kirkens ældste genstand er den romanske døbefont af den ganske enkle 'Højby-type'. Det murede alterbord hidrører antagelig fra korets senmiddelalderlige østforlængelse og har helgengrav af sandsten. Såvel altertavlen som korbuekrucifikset er tilskrevet Claus Bergs værksted i Odense og formentlig udført i 1510'erne. Altertavlen, der oprindeligt har været træfløjet, er med sin malede, figurrige Golgatascene enstående blandt middelalderlige altertavler i Danmark. Alterstagerne er formentlig senmiddelalderlige. Dåbsfadet fra 1500-tallet er et messingarbejde fra Nürnberg med *Bebudelsen* som centralmotiv. Prædikestolen i højrenæssancestil har evangelistrelieffer, og lydhimlen bærer dateringen 1592. Den ældste klokke (nr. 1) er støbt 1610 af Adam Nielsen, Kolding. Fontehimlen fra o. 1625 er i senrenæssancestil ligesom (†)præste- og degnestolene fra 1637. Den ældste lysekrone (nr. 1) er fra 1600-tallet, men stærkt repareret. Altersættet (uden stempler) er skænket 1680 af kirkens da nye ejere, Sigvard Urne til Billeshave (1636-1712) og hustru Agathe Rodsteen (1641-96). Oblatæskan fra o. 1700 med mestermærke for Peder Erichsen, Fredericia, bærer ligele-

des Sigvard Urnes våben og initialer. En pengeblok er muligvis fra samme tid. En muret hvælving i nordkappellet blev opført 1784 til at bære to sarkofager, men oversiden har siden 1800-tallet fungeret som pulpitur. Sygesættet fra 1791 er udført af Rasmus Rasmussen Møller, Odense. Kirkeskibet fra 1813, en fregat ved navn »Striib«, er skænket af færgemanden Hans Chr. Delholm og hans styrmænd. Dåbskanden af tin er et Odensearbejde fra o. 1850. Den yngre klokke (nr. 2) er støbt 1859 af M. P. Allerup, Odense. Et maleri af *Bebudelsen*, en kopi efter Guido Reni, malet af Jørgen Christian Schrøder, er anskaffet 1867 som alterbillede. Fem salmenummertavler er ophængt 1869/70 (med tilføjelser i nyrenæssancestil fra 1924). En alterkande (nr. 1) fra porcelænsfabrikken Bing & Grøndahl er antagelig anskaffet 1870. En lænestol til præsten anskaffedes 1911. Altersranken, stolestaderne og vestpulpituret er fra 1924 og tegnet af Knud Lehn Petersen; en lysekrone (nr. 2) er ophængt samme år. En salmenummertavle (nr. 6), fra 1925, består delvist af genanvendt snitværk fra renæssancetiden. Der findes desuden en syvstages fra o. 1925, en messehagel fra o. 1935 og en alterkande (nr. 2) af sølvplet fra o. 1950. Flere lysekroner kom til 1955 (nr. 3) og i 1980'erne (nr. 4-6). Orglet

Fig. 49. Indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Interior looking east.*

med 12 stemmer er bygget 1987 af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby og Horsens.

Farvesætningen, der præges af grå og brune toner, går tilbage til hovedindsættelsen 1924. Dette gælder såvel det nyere som det historiske inventar; sidstnævnte har stafferinger i guld og sølv. Kendskabet til ældre farvesætninger er begrænset. †Stolestader blev 1864 malet med 'lys egefarve' og 1903 med en mørkere egetræsfarve.¹⁶ Samme år blev prædikestolen, lyd- og fontehimlen renset for ældre farvelag.

Istandsættelser. Såvel det murede alterbord som den oprindeligt trefløjede altertavle og korbuekrucifikset må antages at hidrøre fra tiden umiddelbart efter korets østforlængelse. Ved biskop Jacob Madsens visitats 1589 fik den katolske tavle rosende ord fra biskoppen: 'en smuk, malet tavle med Kristi lidelseshistorie'. Om det efterreformatoriske kirkerum noterede Jacob Madsen i øvrigt, at døbefonten stod i koret, hvor to †degnestole formentlig også var opstillet, mens en †prædikestol var opsat på en muret fod i skibets sydside. Biskoppen omtalte også to †messeklodder (afleveret ved klokkeskatten 1601). Den nuværende prædikestol anskaffedes 1592. Et †fontegitter og et †korgitter (begge omtalt 1774) kan muligvis være opsat samtidig med fonte-

himlen i senrenæssancestil, o. 1625. Da (†)præste- og degnestolene 1637 opsattes i korets nordøst- og sydøsthjørner, har man for at gøre plads antagelig fjernet de to bevægelige sidefløje på den senmiddelalderlige altertavle og tilsat topstykke med katekismusindskrifter, gavlv og vinger. O. 1651 blev Billeshaves ejer (og fra 1658 kirkens ejer) Henning Pogwisch tildelt en plads i kirken, og han har da formentlig indrettet en †herskabsstol. I 1680'erne indrettede Sigvard Urne en åben begravelse i et nyt nordkapel, og et †herskabspulpitur ved nordvæggen i koret blev formentlig indrettet samtidig. 1731 blev altertavlen overmalet af Iver Pedersen og Peder Iversen. En †lukket stol i skibets vestfag blev o. 1747 indrettet af færgemænd i Strib. 1784 opførtes den pulpiturbærende gravhvælving i nordkapellet, mens et andet †pulpitur, i skibets vestende, muligvis omtales 1805. Danske Kancelli pålagde 1816 kirkeejeren at lade kirken reparere,⁶⁵ og en istandsættelse blev påbegyndt 1817. Provsten foreslog i den forbindelse at inddrage nordkapellet, der hidtil havde fungeret som gravkapel, til siddepladser, men dette ses ført gennemført senere (ndf.).¹⁹ 1818 fik kirken sit første †orgel (nr. 1). 1833 gennemgik kirken en 'betydelig reparation',³⁹ efter at Danske Kancelli havde rejst søgsmål mod kirkeejeren

Fig. 50. Indre set mod øst o. 1920. Foto i NM. – Interior looking east, c. 1920.

om manglende vedligeholdelse.⁹¹ I den forbindelse må nordkapellet være blevet ryddet for kister og inddraget til siddepladser, eftersom det 1834 forlød, at kirken var udvidet 'ved begravelsens hensigtsmæssige indretning'.³⁹ Kirkens 'træværk', deriblandt stolene (undtaget nordkappellets nyere), var 1847 i dårlig forfatning.³⁹ Alle stole blev fjernet under den militære beslaglæggelse af kirken 1848-50 (jf. s. 6400).³⁹ Ved provstesynet 1850 var den atter i kirkelig brug, om end den kun var 'i mædelig forfatning'.³⁹ 1851 stod kirken under reparation 'i forhold til snedkerarbejde'.³⁹ 1857 var kirken under 'hovedreparation',³⁹ og Torgel nr. 1 blev formentlig kasseret efterfølgende. Stamhuset Hindsgavl indgik i oktober 1862 en aftale med Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet om over en årrække at bringe dets fire kirker i Vends Herred op til forskrifterne i Kirkesynsloven af 19. febr. 1861. Ifølge aftalen skulle Vejlbj istandsættes 1863.¹⁶ I den forbindelse opsattes stolestader svarende til i andre af Hindsgavls kirker. Biskop C. T. Engelstoft omtalte efterfølgende kirken som 'i det hele en stor lys og smuk kirke'.⁶⁰ 1867 blev det overmalede, senmiddelalderlige altertavlemaleri udskiftet med Jørgen Christian Schrøders kopi af Guido Renis Bebudelsesmaleri, men det gamle maleri blev bevaret, opsat på tavlens bagside. 1871 opsattes en Talterskranke med støbejernsbalustre. Kirken blev 1873 beskrevet som 'meget vel vedligeholdt'.⁹² 1899 fik kirken atter et

*orgel, fra Roerslev Margaard Pianoforte- og Orgelfabrik; det blev opstillet på et nybygget Tulpitur i tårnrummet. 1900 kom den sengotiske altertavle til Nationalmuseet. 1911 fjernedes præste- og degnestolene fra korets østhjørner, idet vægpanelerne fik lov at stå. 1919 ønskede menighedsrådet at anskaffe nye stolestader og at ordne 'forrummet oven for prædikestolen', og man tog derfor kontakt til kongelig bygningsinspektør J. Vilh. Petersen, Odense.²⁹ I samråd med menighedsrådet foreslog han at opsætte nye stolestader, male altertavlens rammeværk og flytte døbefonten til 'korets begyndelse'. Desuden skulle prædikestolens opgang flyttes til koret og begravelsen lukkes 'halvvejs op'.²⁹ I november 1919 måtte man dog udskyde iværksættelse af arbejdet på grund af forhøjede materialepriser.²⁹ 1924 gennemførtes den indvendige istandsættelse under ledelse af arkitekt Knud Lehn Petersen, der for de nye inventarstykkers vedkommende havde bearbejdet tidligere forslag fra J. Vilh. Petersen.⁹³ Snedkerarbejdet blev udført af snedkermester Laurits Larsen, Røjle, mens malermester Carl Madsen (der også var kirkeværge) stod for malerarbejdet, idet konservator Harald Munck dog stod for stafferingen af prædikestol og fontehimmel.⁶⁹ Samtidig genopsattes den sengotiske altertavle efter en istandsættelse. I februar 1925 blev det noteret, at restaureringen var tilendebragt, og at den havde kostet godt 27.000 kr.²⁹ Der kom ifølge menighedsrådets opsum-

mering af arbejdet nye stolestader, nye pulpiter og ny alterskranke. Samtidig blev gravhvælvingen i nordkuppet lukket med en skillevæg, hvorpå der blev opsat kisteplader og -beslag.⁶⁹ Det kasserede inventar blev bortsolgt.²⁹ Et $\dagger$ orgel (nr. 2) blev anskaffet 1926. De nyere inventarstykker blev 1979 nymalet, 'i hovedsagen' med bibeholdelse af den eksisterende farveholdning.⁴²

Alterbord, antagelig senmiddelalderligt (jf. korets østforlængelse s. 6410), muret af munkesten med en kerne af rå kamp.⁸⁹ Idet kun den pudsede bagside er synlig, kan dimensionerne anslås at være ca. 180×110 cm; højden er 103 cm og afstanden til østvæggen ca. 150 cm. Ifølge Victor Herman-

Fig. 51. Altartavlen med Bebudelsesmaleri 1867 (s. 6451), $\dagger$ alterskranke nr. 2 fra 1871 (s. 6455) og ($\dagger$)præste- og degnestole 1637 (s. 6463). Foto Eigil Rothe 1901. – *The altarpiece with Annunciation painting, 1867, $\dagger$ altar rail no. 2 from 1871 and ($\dagger$)priest's and parish clerk's chairs from 1637.*

sens besigtigelse 1923 har hver kortsides en flad-buet niche, ca. 70×60 cm og med en dybde på 67 cm.⁹⁴ Midt i bordets overside findes en *helgen-grav* af grå sandsten, 25×16×6 cm, med poleret plade af samme materiale.⁸⁹ Den blev 1924 fundet tom.⁹⁵ Den nuværende plade af træ hidrører formentlig fra hovedstandsættelsen 1924, for hvilken bordets overside (og helgen-graven) var dækket af 4-7 cm tykke egeplanker.⁹⁴

Nyere *alterbordspanel*, 185×120 cm, 104 cm højt. †*Alterbordspanel*, o. 1700, af fyrretræ, bemalet med store bladranke, blomster og frugter i brune og gulbrune farver; antagelig kasseret 1924.⁸⁹

Alterklæde, o. 1971(?),⁶⁹ af rødt silkefløj med kors af guldbånd. †*Alterklæder*. 1589 fandtes et klæde af rødt damask med kanter af sort fløj (»Alterclæde røt Damask met sort Fløiel omkring«).³¹ Herefter findes ingen beskrivelser af alterklæder før 1852, da man anskaffede et af 'grønt uldent stof af spraglet form'. Det blev ved det følgende kirkesyn fundet upassende og skulle udskiftes med 'karmoisinrødt fløj, silke eller lignende'.³⁹ 1862 omtales dog et sort fløjlsklæde med forgyldte tresser; det fik 1865 kors af ægte sølv- eller guldbrokade.¹⁶ 1871 anskaffedes et nyt sort klæde,¹⁶ formentlig udskiftet med et rødt 1902 (fornyet 1924).²⁹

Alterdug, 1970'erne(?), hvid med trappede tunger samt kors- og kalkmotiver i broderie anglaise.

Knæleskammel, nyere, betrukket med rødt silkefløj.⁶⁹ †*Knæleskammel*, omtalt 1862, med brunt læderbetræk.¹⁶

Altertæppe, o. 1971, af gråt uldstof.⁶⁹

Altertavle (fig. 52-62), o. 1510-20,⁹⁶ tilskrevet Claus Bergs værksted i Odense.⁹⁷ Storstykkets malede, figurrige Golgatascene er enestående blandt middelalderlige altertavler i Danmark.⁹⁸ Hovedfeltet flankeres af parvise sidefelter med motiver fra lidelseshistorien, og også predellaens simultanbillede rummer scener fra denne fortælling. Tavlen var oprindeligt trefløjet, og de to forsvundne fløje må ligeledes have haft malerier på begge sider. Tavlen blev snedkermæssigt ombygget i renæssancen, formentlig 1637, og bl.a. forsynet med et trekantet gavlstykke. 1731 blev den overmalet af Iver Pedersen, Faaborg, og Peder Iversen, Svendborg. Deres signaturer er hidtil

blevet opfattet som de oprindelige maleres, men tilhørte en overmaling, som blev fjernet ved Kristian Dues istandsættelse 1924. Samme konservator foretog 1924-25 en ombygning af tavlens rammeværk med genanvendelse af flere af delene fra renæssanceombygningen. Beskrivelsen af dette rammeværk følger efter beskrivelsen af tavlens oprindelige dele.

Storfeltet, 176×174 cm, består af fem lodrette egeplanker, samlet med fjer og not og med maleri på kridtgrund.⁷⁸ Den søndre planke mangler den ydre tredjedel, og der er 1924 tilføjet en ny, sjette planke med supplerende, summarisk maleri.⁹⁹ Fladen er inddelt i et slankt hovedfelt og fire sidefelter, der adskilles af ca. 6 cm brede, forgyldte borter, der prydes af løvomvundne, afkvistede stave med sort kontur og skyggetegning.¹⁰⁰

Generelt karakteriseres maleriet af en forholdsvis grov figurtegning, hvad angår både dragter og ansigter (med pjuksket hår og skæg). Ansigtstyper og -træk ses hyppigt genbrugt, ikke mindst blandt soldater og bødler. Mændene er gennemgående iført kort eller halvlång kofte, stramme hoser og komulesko samt et varieret udvalg af hovedbeklædninger, mens kvinderne bærer hovedlin samt fodlang kjole og kappe.¹⁰¹ Jesus er i alle fremstillinger vist med en stråleglorie (uden skive), mens helgener i hans følge har spinkle ringglorier.

Den centrale Korsfæstelsesscene (fig. 53) er stærkt figurrig og sammenvævet med simultanscener fra Jesu lidelseshistorie, der binder højformatbilledets bag-, mellem- og forgrund sammen i et stort, handlingsmættet rum. Scenernes kronologiske rækkefølge begynder i baggrunden og kulminerer på forgrundens golde, stenede Golgatahøj. Bag denne er Jerusalem vist som et byprospekt med kirke- og forsvarstårne (med rundbuede åbninger) foruden en mere ensartet, lavere bygningsmasse (med rektangulære vinduer). Rotunden th. for det højeste tårn skal formentlig forstås som gravkirken. I baggrunden åbner landskabet sig under en let skyet himmel, der changerer fra hvidlig til mørkeblå. De bløde, skovbevoksede bakke- og bryde midtpå af en bugtende flod og en række bjergtinder, hvoraf en åbner sig som et gab. I et af træerne nærmest byen ses Judas hængende fra en nøgen gren (*Judas'*

Fig. 52. Altartavle (s. 6438), o. 1510-20, tilskrevet Claus Bergs værksted, med tilføjelser fra 1600-tallet og istandsættelsen 1924. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Altarpiece, c. 1510-20, ascribed to the workshop of Claus Berg, with additions from the 1600s and the refurbishing of 1924.*

selvmord).¹⁰² Fra byporten, med krenelerede gallerier og en niche med en krigerstatue, slanger en række soldater sig af sted i *Korsbæringen*. Mens en af dem bærer en stige til deres forehavende, træk-

ker den forreste soldat (Ductor) af sted med Jesus, der er bundet med et reb om livet. En anden slår ham med en kølle. Jesus er segnet under vægten af korset (her et T-kors), men hjælpes af Simon

af Kyrene. Th. herfor ses Jesus' følge bestående af Johannes og Maria samt fire andre kvinder.

Afklædningen, centralt i billedets forgrund, viser Jesus i færd med at blive afklædt sin kappe, og herefter følger th. *Jesus' sidste hvil*: Jesus sidder på en sten med hovedet støttet i højre hånd.¹⁰³ En bøddel tilbyder ham vin krydret med myrra, mens en anden forbereder korset. Længere tilbage i højre side udspilles *Striden om Jesus' kappe*, hvor tre soldater slås med næver og kniv i forbindelse med lodkastningen om kappen.¹⁰⁴

Korsfæstelsen. Højt over Golgata hænger Jesus i strakte, let skrå arme med halvt lukkede hænder. Hovedet er faldet mod højre skulder, og fra den lille tornekrone løber blodet ned over de lukkede øjne og ansigtet, hvis kulør er noget gusten sammenlignet med kroppen, der er helt blodstænket. Fra det friske spydsår i højre side løber den klare væske. Taljen er slank, og lændeklædet kort (uden snipper); fødderne er krydsede. Det høje, latinske kors er tilvirket af to glatte planker og bærer skriftbånd (med sekundære versaler »INRI«). De to flankerende røvere har sønderslåede og blødende lemmer; den gode røver (tv.) er nøgen, mens den onde er iført små underbukser. De hænger bagbundne til simple T-kors bestående af afgrenede træstammer. Den gode røver (tv.) hænger udspændt bag over tværstammen og med opadvendt ansigt. Hans sjæl i form af et lille, nøgent menneske modtages af en engel. På samme vis underbygger den onde røvers tyngede, foroverbøjede legeme og urolige ben det dramatiske ved, at to djævle er kommet efter hans forbandede sjæl. Tv. for Jesus' kors ses en gruppe romerske soldater til hest, deriblandt den blinde officer Longinus (med lukkede øjne). Han holder lansen, mens en af hans underordnede hjælper med at støde den ind i Jesus' side. Ved siden af står en gruppe fodfolk med lanser og hellebarder, mens fem ryttere th. omfatter øvrigheds personer fra den forudgående retsproces. Soldaterne, der deltager i Afklædningen (ovf.), optræder på samme tid som tilskuere til Korsfæstelsen, idet de kigger op mod korset i øjeblikket, hvor den romerske officer, repræsenteret ved en pegende arm, erkender, at Jesus 'sandelig var Guds søn'. Maria Magdalene, der med himmelvendt ansigt og lukkede øjne klynger sig

til korsets fod, går igen i den 'gode gruppe' (forrest tv.), hvor hun tørrer tårerne væk med sit hovedlin (der suppleres af turban). Den sammensunkne Maria støttes af den grædende Johannes og en af de andre seks kvinder i følget, der også tæller to med hænderne oprakt til bøn.

Tre af sidefelternes motiver (*Hudflettelsen*, *Tornekroningen* og *Ecce Homo*) går fortælle-mæssigt forud for hovedscenen, mens det fjerde (*Gravlæggelsen*) følger efter. De tre første scener udspiller sig indendørs i rum af ensartet type med et fladt bræddeloft, der er hvidt ligesom det glatte gulv, rektangulære vinduer med blyruder og profileret lodpost samt fladbuede døråbninger mod tilstødende rum. *Hudflettelsen* (fig. 54) viser Jesus bundet på hænder og fødder til en central søjle (med firsidet profilkapitel). Han er iført et lændeklæde med lang snip foran. Kroppen er dækket af sår efter torturen, der også har efterladt affald fra risene på det blodtilsølede gulv. En bøddel holder fast i hans hår og har den anden hånd hævet til slag, ligesom to andre bøddler med ris; en fjerde ligger på knæ for at binde et nyt ris. Pinslerne overværes af Pontius Pilatus, der står foran åbningen til det tilstødende rum. Han er iklædt en fornem kåbe og en sort-hvid turban. Af hans entourage ses to ansigter og nogle hatte. Interiøret omfatter foruden de gennemgående elementer en rektangulær døråbning med en lukket plankedør.

Tornekroningen (fig. 55). Jesus sidder roligt på en træbænk, kraftigt blødende og iklædt en kjortel. Tre bøddler vrider tornekrone på plads med stokke, mens en fjerde knæler og rækker Jesus et siv som en spottende gestus. I baggrunden ses en ypperstepræst, enten Kaifas eller Annas, med sit følge. De står dobbelt forskudt fra begivenhederne, idet de kigger gennem det tilstødende rum fra et tredje rum adskilt ved en tvillingerundbuet åbning (med rundbuefrise).

Ecce Homo (fig. 56). Stående på en trappe fremviser Pontius Pilatus den mishandlede og tor-

Fig. 53. *Korsfæstelsen* med simultanbilleder fra lidelsehistorien, altertavlens hovedfelt o. 1510–20 (s. 6438–40, jf. fig. 52). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The Crucifixion with additional scenes from the Passion, main panel of the altarpiece c. 1510-20 (cf. fig. 52).*

Fig. 54–55. Scener fra lidelseshistorien, detaljer af altertavlen o. 1510–20 (s. 6440, jf. fig. 52). 54. *Hudflettelsen*. 55. *Tornekroningen*. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Scenes from the Passion, details of the altarpiece, c. 1510–20, (cf. fig. 52)*. 54. *The Flagellation*. 55. *The Crowning with Thorns*.

nekronede Jesus for folkemængden, der gestikulerer, at han skal korsfæstes. Kun tre af tilskuerne er oprindelige, idet den sydligste tredjedel af maleriet er udført af Kristian Due 1924 i en let erkendelig, mere summarisk og for ansigternes vedkommende nærmest ekspressionistisk stil, mens farvetonerne samtidig er mørkere.

Gravläggelsen (fig. 57). Josef af Arimatea ned-sænker Jesus' døde krop (med blåsorte sår) i en profileret sarkofag; bag ham står Nikodemus. Maria læner sig over sønnen med hænderne krydset foran brystet. Tårer løber ned ad kinderne, og

blikket er sænket, ligesom det er tilfældet for Johannes og en kvinde bag dem; en tredje kvinde kigger væk. I forgrunden knæler Maria Magdalene. Scenen udspiller sig ved en klippevæg, og i baggrunden ses et udsnit af samme byprospekt og landskab som i *Korsfæstelsen*.

†*Sidefløje med malerier*. Midtskabets oprindelige, lodrette rammestykker er bevaret, og jernhængsler på siderne viser, at der har været to bevægelige †sidefløje, uden tvivl med malerier på begge sider. Fløjenes indersider har formentlig haft hver fire malerier med motiver, der har kompletteret

Fig. 56-57. Scener fra lidelseshistorien, detaljer af altertavlen o. 1510-20 (s. 6440-41, jf. fig. 52). 56. *Ecce Homo*. 57. *Gravlæggelsen*. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Scenes from the Passion, details of the altarpiece, c. 1510-20, (cf. fig. 52) 56. Ecce Homo. 57. The Entombment.*

midtfeltets fortælling, mens det er mere åbent, hvilke billeder ydersiderne kan have haft.¹⁰⁵

Predellaen (fig. 60), 206×45 cm og 30 cm dyb, har skråningsprofil på fod- og kronliste; på den sydlige ende er en lille sølvfarvet roset. Den glatte forside udfyldes af et 182×38 cm stort simultanbillede af *Jesus i Getsemane* (tv.) og *Tilfangetagelsen* (th.), der udspiller sig i et og samme rum, afgrænset af havens plankeværk. Det første motiv viser tre stadier af Jesus' bøn i haven (jf. Mark. 14,32-42 og Matt. 26,36-46): først prostrationen, dernæst Jesus knælende med hænderne samlet foran

brystet, første gang med nedslået blik og anden gang med ansigtet vendt mod en engel med kors og kalk, der viser sig over et klippefremspring (jf. Luk. 22,43). I baggrunden sover de tre disciple Johannes (tv.), Jakob og Peter (th.) gennem kvallerne.¹⁰⁶ I billedets højre side stormer fodfolk og ryttere ind ad havens port for at pågribe Jesus, der er gået dem i møde med sine disciple. Peter griber til sit sværd for at hugge øret af ypperstepræstens tjener, mens Jesus gestikulerer i retning af den undvigende Judas (med gul kappe og pengepung).

Fig. 58-59. Altertavlens sekundære malersignaturer for Iver Pedersen (-1681-1740) og hans søn Peder Iversen (1696-1769) (s. 6444, jf. fig. 53 og 57). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The altarpiece's secondary painter's signatures of Iver Pedersen (1681-1740) and his son Peder Iversen (1696-1769) (cf. figs. 53 and 57).*

Signaturer. I de nedre, venstre hjørner af henholdsvis Golgatas scenen og Gravlæggelsen findes sekundære signaturer med gullig fraktur og kursiv, begge omfattende to linjer og forstyrret af udlusninger. Under Gravlæggelsen læses: »Pe... Mahler ...rg« (fig. 58), mens signaturen under Golgatas scenen er bedre bevaret: »Iffuer Pe(d)...n Mahller Fra E..rg/ ... 1(7)31« (fig. 59, jf. fig. 117). Signaturerne har hidtil været opfattet som oprindelige malersignaturer fra 1511 (jf. ndf.). Dette må dog afvises på et epigrafisk og farvearkæologisk grundlag. For det første er bogstavtyperne helt tydeligt eftermiddelalderlige, idet der er tale om en blanding af fraktur og kursivskrift med et klart barokt præg; ikke mindst ordet 'Mahller' fremstår som en 1700-talskursiv.¹⁰⁷ For det andet betegnedes konservator Kristian Due signaturerne som sekundære i sin istandsættelsesrapport 1924. Her forlyder det i forbindelse med afrensningen af yngre overmaling, at »Den sene Signatur (Se Kalke) blev bevaret« (jf. fig. 117).¹⁰⁸ Signaturerne kan med sikkerhed henføres til to fynske malere fra 1700-tallet, nemlig Iver Pedersen (-1681-1740), malermester i Faaborg, og hans søn og lærling Peder Iversen (1696-1769), der blev udlært 1719 og senest fra 1727 var bosat i Svendborg.¹⁰⁹ De to signaturer kan dermed restitueres som: »Iffuer Pe(dersen) Mahller fra F(aabor)g ... 1731« og »Pe(der Iversen) Mahler (Svendbo)rg«. Iver Pedersen har 1720 sat en ganske lignende signatur på altertavlen i Veflinge (s. 6142-43).

Sekundære tilføjelser. Flere tilføjelser i renæssancestil hidrører formentlig fra 1637. Det gælder trekantgavlen, der kantes af tandsnit og har flankerende småspir, storstykkets slanke søjler med beslagværksprydbælter og diminutive, joniske kapitæler samt gesimsen med karnistænder; ligeledes de noget fladskårne vinger prydet af beslag-

akantusværk, skællagte bånd samt kerubhoveder og fuglemasker i profil. Midtfeltets fremspringende ramme er fra 1924 og har kvartstavsprofil (forneden dog skråkant). Stafferingen er fra 1925 og består af brunt, gråt og forgyldning.

De to ovennævnte 1700-talsmalere Iver Pedersen og Peder Iversen kan formentlig tilskrives maleriet af *Himmelfarten* på den trekantede renæssancegavl (fig. 61). Her ses Kristi ben i skyen, og derunder knæler de 12 apostle og en rygvendt Maria(?) omkring bjerget. Figurerne har plumpe kroppe og ensartede ovale, blege ansigter med vigende tindinger; deres kjortler er i jordfarver og kapperne blå.

Forlæg. Der kan ikke peges på entydige forlæg for Golgatas scenen. Det er dog indlysende, at forudsætningerne skal findes i westfalsk maleri, som påpeget af den tyske kunsthistoriker Jan Friedrich Richter, der desuden har sammenlignet Vejlbys tavlen med det store Golgatamaleri fra o. 1500 i Hamburgs Katharinenkirche (»Kalvarienberg des Tile Nigel«), antagelig påbegyndt af Hinrik Bornemann og færdiggjort af Wilm Dedek.¹¹⁰ Kompositionen i de to malerier er ikke ens, men desuagtet må inspirationen være hentet fra Nordtyskland, hvis ikke direkte fra Westfalen (jf. ndf.).¹¹¹ Et hidtil upåagtet detaljesammenfald med westfalsk maleri, nemlig krigerstatuen over byporten, kunne tale for sidstnævnte mulighed.¹¹²

Sidefelternes fire scener fra lidelseshistorien lader sig derimod med sikkerhed henføre til trykte forlæg. Kunsthistorikeren Ulla Hastrup har således konstateret, at kompositionen i de tre første sidefelter (*Hudflettelsen*, *Tornekroningen* og *Ecce Homo*) peger tilbage på Israhel van Meckenems store, kobberstukne passionsserie fra o. 1480,¹¹³ mens det fjerde følger et træsnit af Lucas Cra-

nach den ældre fra 1509.¹¹⁴ Det må dog præciseres, at det kun er figurkompositionerne, der (med et reduceret antal bifigurer) følger Meckenems store passionsserie, idet interiørerne (ikke mindst Hudflettelsens med martersøjlen) svarer til ældre grafik fra 1400-tallets midte af Mester E.S. og Mesteren for Berlinpassionen (sidstnævnte også kopieret af Meckenem).¹¹⁵ I *Tørnekroningen* er siderummet med dværgeøjlen dog bibeholdt fra Meckenems store passionsserie (hvor søjlen dog ikke som på Vejlbys tavlen er vist som hvælvbærende), ligesom rundbuefrisen derunder kan være hentet fra et andet blad i samme serie.¹¹⁶ *Ecce Homo* foregår indendørs, hvor Meckenems store passionsserie lader scenen udspille sig i en porticus foran Pilatus' residens. I *Gravlæggelsen* har maleren desuden valgt at fremstille et byprospekt som baggrund og skyde Cranachs klippevæg til siden. Jan Friedrich Richter har fundet det påfaldende, at maleren har holdt sig til 30 år gamle kobberstik, og udleder, at det nye Cranachstik kun er anvendt, fordi maleren her ikke har kunnet forlade sig på sine rutiner, da Meckenems passionsserie ikke omfatter et billede af Gravlæggelsen.¹¹⁷ Mens afhængigheden af Cranachs træsnit fra 1509 sætter en terminus post quem for tavlens tilblivelse, har Ulla Haastrup ganske overbevisende argumenteret for, at den udbredte brug af Meckenems ældre billeder samtidig peger på en relativt tidlig datering efter 1509.¹¹⁸

Kunsthistoriske sammenhænge. Tavlen må i kraft af sin i en dansk sammenhæng enestående malede Golgatafremstilling regnes for et af hovedvær-

kerne i den senmiddelalderlige kirkekunst.¹¹⁹ Det kan derfor undre, at den, selvom den var kendt fra 1900, ikke blev inddraget i den kunsthistoriske forskningslitteratur før 1970'erne. Da blev tavlen entydigt sat i forbindelse med og tilskrevet Claus Bergs værksted. Senere førte en fejllæsning af tavlens sekundære malersignaturer til et mere forplumret billede af dens og flere andre værkers relation til Claus Berg, idet man opfattede 'Iver Pedersen' og 'Peder Maler' som ledere af et mere eller mindre selvstændigt fynsk malerværksted i begyndelsen af 1500-tallet.

Opmærksomhed på tavlen blev først rettet af kunsthistorikeren Francis Beckett, der 1900 besøgte kirken og fandt, »at Tavlen – efter mit Skøn – var malet i Claus Bergs Værksted«. Opfattelsen beroede på en sammenligning med »Maleriresterne udvendig på Odense-Tavlen; dem har jeg studeret flere Gange og nøje, og det slog mig, hvor mange Sammenligningspunkter der var mellem dem og Veilby-Malerierne«. Yderligere bestyrkelse fandt Beckett i, at kirkens krucifiks »aldeles aabenbart ogsaa er fra Claus Bergs Værksted (...). Formodentlig er da baade Krucifiks og Altertavle bestilt hos Claus Berg«. ¹²⁰ Derimod mente konservator Eigil Rothe 1901, at der var tale om et »dygtigt lybsk Værkstedarbejde« fra 1510'erne.⁷⁸ Denne betragtning kan måske have medvirket til, at tavlen derefter ikke blev sat i forbindelse med Claus Berg.¹²¹ Af større betydning har det dog nok været, at kunsthistorikerne, navnlig V. Thorlacius-Ussing, fokuserede på billedskærerarbejdet i værkstedet.¹²² Vejlbys tavlen blev atter bragt

Fig. 60. Predella med simultanbillede af Bønnen i Getsemane og Tilfangetagelsen, detalje af altertavle o. 1510-20 (s. 6443, jf. fig. 52). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Predella showing both the Agony in the Garden and the Arrest, detail of the altarpiece c. 1510-20 (cf. fig. 52).*

Fig. 61. Altertavlens tilføjede renaissancegavl med sekundært maleri af *Himmelfarten*, antageligt udført af Iver Pedersen og Peder Iversen (s. 6444). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The altarpiece's added Renaissance gable with secondary painting of the Ascension, presumably painted by Iver Pedersen and Peder Iversen.*

på banen 1974, da Ulla Haastrup tilskrev den Claus Berg og desuden knyttede den sammen med malerier i Århus Vor Frue (DK Århus 1122), Skovby (s. 5661), Sanderum (s. 2954) og Tirstrup (Randers Amt).¹²³ Haastrup formodede, bl.a. på grundlag af de benyttede grafiske forlæg fra henholdsvis o. 1480 og 1509, at Vejlbystavlen måtte være udført kort efter Claus Bergs etablering i Odense.¹¹⁹ I yderligere undersøgelser af 'Claus Bergs malere' uddybede Haastrup, at Vejlbystavlens maler havde medvirket i Sanderum, Tirstrup og – overensstemmende med Francis Becketts iagttagelser – på Claus Bergs sikreste værk til Odense †Gråbrødre Kirke (nu Skt. Knuds Kirke, s. 508)¹²⁴ foruden Kristi grav fra Kerteminde (s. 1960).¹²⁵ Denne gruppe opfattede Haastrup som væsensforskellig fra en anden gruppe af Claus Bergmalere (Århus Vor Frue, Skovby og Faaborg), og hun fandt kun muligt overlap i Sanderumtavlen.¹²⁶ Jan Friedrich Richter har siden bygget videre på Haastrups grupper, men skelnet mindre skarpt mellem dem.¹²⁷ Som allerede bemærket i forbindelse med Sanderumtavlen (s. 2965) findes forskellene mellem gruppernes værker primært i figurmaleriet,¹²⁸ idet de mere underordnede elementer som baggrundslandskaber og byprospekter har en ensartet karakter på tværs af grupperne og formentlig vidner om, at en enkelt maler hav-

de ansvaret for denne del af arbejdsprocessen.¹²⁹ Dertil kan tilføjes, at Vejlbystavlens interiører er af helt samme type som på Sanderumtavlen fremstilling af Hudflettelsen (s. 2960), ligesom typen optræder med yderligere forenkling i Faaborg (DK Svendborg 689). Richter har om de dominerende figurmalere på henholdsvis Vejlbystavlen og Faaborgtavlen anført, at de må have gennemgået forskellige uddannelser.¹³⁰ Han foreslog efter sammenligning med Golgatamaleriet i Hamburg (jf. ovf.), at Vejlbystmaleren kunne have arbejdet som en underordnet maler 'i nærmeste omkreds af Hinrik Bornemanns og Wilm Dedekes værksted i slutningen af 1400-tallet', om end intet overlap i malerhænder kunne bevise dette.¹³¹ For Faaborgmalerens vedkommende pegede Richter endvidere på et kendskab til westfalsk maleri og fremhævede malerier i Lipporg og Hohnekirche i Soest ('Der Meister von Liesborn').¹³² Det er derfor værd at bemærke, at også Vejlbystmaleren må have haft et tilsvarende kendskab, idet der er detaljesammenfald med navnlig Lipporgtavlen, som ikke kommer til udtryk i Hamburgmaleriet, hvis westfalske forbilleder i øvrigt er indlysende.

I begyndelsen af 1990'erne blev Haastrup opmærksom på Vejlbystavlens to malersignaturer (jf. s. 6444), som hun opfattede som tilhørende senmiddelalderlige malere:

»Vejlby-tavlens malere har, helt usædvanligt, signeret deres arbejde med guldskrift (...) I venstre nederste billedfelt af Korsfæstelsen står i to linier, desværre kraftigt ødelagt af senere udlusninger og slid, følgende: "Iffuer ped... Mahller Fra... g/ ...X.I". Det vil sige: Iver Ped(ersen) Maler Fra(ter) eller "fra"? "g" til slut er måske sidste bogstav i et stednavn? 2. linie kan kun være en datering skrevet med romertal sluttende på XI, altså 1511. På det smalle felt i højre side, der viser Grav-læggelsen, står ligeledes med guldskrift og i nederste, venstre hjørne: "Ped... Mahler/ ...rg", Peder – efternavnet er borte på grund af en udlusning – maler. Af 2. linie er tilsvarende kun de to sidste bogstaver tilbage. Igen gætter jeg på et stednavn: Svendborg, Nyborg eller Fåborg ligger lige for. Disse enestående signaturer fortæller selv i deres meget nedslidte stand flere vigtige ting: 1. Der var flere malere på samme storstykkets maleri. 2. Indskrifterne er danske og med danske navne. 3. Dateringen passer fint i forhold til andre tavler, som er udført af de samme malere i det fynske område. 4. Disse malere må være fynske og de er benyttede af Claus Berg i Odense – og af andre værksteder for skulptur (...) De navngivne malere rejser spørgsmålet, som endnu ikke kan besvares: Var de ledere i et specifikt malerværksted, som arbejdede dels for Claus Berg dels for andre? Var Iver Pedersen en malende munk og i hvilket kloster? Bynavnet må – hvis vi kan slutte ud fra andre oplysninger om malere i Danmark på den tid – være et købstadsnavn (...) Historikere må undersøge, om der i de bevarede arkivalier findes oplysninger om disse to mænd, far og søn?, og deres hjemby.«¹³³

Årstallet 1511, der passede med den opfattelse, Haastrup allerede havde dannet sig af tavlens datering, fandt vej til den seneste udgave af *Weilbachs Kunstnerleksikon*, hvor tavlen trods tolkningen af signaturerne dog fortsat blev tilskrevet Claus Bergs værksted.¹³⁴ Da senmiddelalderlige malersignaturer er sjældne, drog den tyske kunsthistoriker Jan Friedrich Richter derimod den konsekvente slutning i sin store monografi om Claus Berg fra 2007, at der var tale om et selvstændigt malerværksted: 'Iver Pedersen og Peder Mahlers værksted har, som signaturerne i Vejlby eller arbejderne i Fåborg og Kerteminde beviser, arbejdet selvstændigt'.¹³⁵ Følgelig inkluderede Richter ikke Vejlbytavlen i sit katalog over Claus Bergs værker.¹³⁶

Som følge af den reviderede læsning af signaturerne (jf. s. 6444) må det imidlertid afvises, at der har eksisteret et senmiddelalderligt, fynsk værksted centreret omkring malere ved navn

'Iver Pedersen' og 'Peder Maler', der har arbejdet selvstændigt og/eller som underentreprenører.¹³⁷ Med denne elimination må det anses for sikkert, at Vejlbytavlen (og de associerede malerier) er produkter fra Claus Bergs værksted i Odense, idet maleriernes sammenhæng med Bergs værker og den geografiske udbredelse samtidig i sig selv taler for, at de er udført på Fyn og ikke f.eks. i Lübeck.¹³⁸ Dette fremgår også udtrykkeligt af nyligt tilskrevne kalkmalerier i Sønder sø (s. 6253) og Rønninge (s. 3738).¹³⁹ I den henseende har det derfor ikke den store betydning, at tavlens danske malersignaturer for Iver Pedersen (†1740) og Peder Iversen (†1769) er påvist irrelevante for dens tilblivelse. Derimod skrider fundamentet under den opfattelse, at malerne skulle være af dansk oprindelse og måske ligefrem fynboer.¹⁴⁰ Med tanke på tavlens karakteristika forekommer det rimeligst at antage, at Vejlbytavlens mest fremtrædende malersvend har været af nordvesttysk oprindelse. Richter har foreslået, at malernes vej til Odense er blevet formidlet gennem Claus Bergs formodede slægtning Hinrik Bornemanns værksted.¹⁴¹ Med nytolkningen af signaturen er der desuden ikke længere sikkert grundlag for Vejlbytavlens datering til 1511, om end årstallet ligger inden for det sandsynlige.

Spørgsmålet om tavlens bestiller har ikke været berørt før, men der kan muligvis have været tale om Odensebispen Jens Andersen Beldenak, der 1502-18 var forstander for Dalum Kloster, der besad patronatsretten (jf. s. 2794 og 6399). Beldenak var 1511 involveret i bestillingen af den til samme værkstedskreds hørende altertavle til helligåndsklostret i Faaborg (*DK Svendborg* 684).

Historik og istandsættelser. Tavlen er tidligst nævnt i skriftlige kilder i forbindelse med Jacob Madsens visitats 1589. Biskoppen var da begejstret for altertavlen: »En smuk malet Taffle met Christi Lidelses Historj, iche gambel«. ³¹ Tavlen blev formentlig ændret 1637 i forbindelse med opsætningen af præste- og degnestole i korets østhjørner (jf. s. 6463).¹⁴² De to $\dagger$ sidefløje har da antagelig været i vejen og er blevet fjernet, mens man i deres sted har sat de nuværende, smalle storvinger. Ligeledes tilføjedes de to foranstillede søjler, trekantgavlen med småspir, et $\dagger$ topstykke med

småøjler og muligvis to flade $\dagger$ postamentfremspring med diamantbosses (jf. fig. 51).¹⁴³ Topfeltet blev forsynet med forgyldte frakturindskrifter i tre spalter, henholdsvis Fadervor og Nadverens indstiftelsesord (jf. $\star$ planker ndf.).

1731 blev tavlen istandsat af malerne Iver Pedersen fra Faaborg og hans søn Peder Iversen, Svendborg (jf. signaturer ovf.). De udførte en overmaling, der ifølge konservator Eigil Rothe havde en 'slet kunstnerisk karakter' og 'intet af den ældre malers omhyggelige nøjagtig redegørende tegning og gennemførelse af formen'.¹⁴⁴ Konservator Kristian Due tilsluttede sig disse betragtninger i arbejdsrapporten fra istandsættelsen 1924, hvor overmalingen betegnedes som i flere henseender 'meget forsimplet'.¹⁴⁵ Korsfæstelsesbilledets himmel var helt overmalet med en mørkeblå farve og grove skyer, hvilket kan opfattes som en tilpasning til barokkens hyppige fremstilling af motivet med solformørket himmel. En anden opdatering af billederne bestod i en overmaling af alle Jesusfigurer, ifølge Due 'utvivlsomt gjort for at skjule de mange bloddråber', muligvis en tilpasning til en ændret sensibilitet over for den udpenslede lidelse.¹⁴⁶ Som en del af istandsættelsen 1731 må Iver Pedersen og Peder Iversen have malet Himmelfartsbilledet i topgavlen. Desuden opsattes en $\star$ planke med det malede skriftsted Joh. 6,54, muligvis på predellaen, hvis oprindelige maleri forblev uberørt af istandsættelsen (jf. $\star$ planker ndf.).

Biskop C. T. Engelstoft beskrev 1853 altertavlen som 'den gamle' (dvs. den af Jacob Madsen omtalte) og tilføjede, at $\dagger$ sidefløjene manglede ('ej længere til at lukke sammen og måske ikke ganske fuldstændig').⁶⁰ 1863 noterede han, at der var tale om 'et gammelt forslidt fladt maleri', og at 'opstalten' syntes yngre.⁶⁰ Ifølge den første beskrivelse af kirken i synsprotokollen (påbegyndt 1862) stod altertavlen med Korsfæstelsen og lidelseshistorien, inklusive predellaens simultanscene ('under altertavlen en mærkelig fremstilling af herrens lidelse i urtegården, hvor den er fremstillet i rummet, hvad der skete i tiden').¹⁶ 1863 blev altertavlen indfatning og søjlerne repareret og forsynet med 'en mere passende farve', mens selve altertavlen (dvs. altermaleriet) blev ferni-

seret.¹⁶ 1866 bemærkedes det ved kirkesynet, at 'altertavlen, der består af flere malerier på træ, er så forfalden, at den må betragtes som usømmelig'. Endvidere vurderede man, at 'den kan næppe repareres, og den kan næppe betragtes som havende nogen kunstnerisk eller antikvarisk værdi'. Det blev derfor konkluderet, at der skulle anskaffes en ny altertavle efter konsultationer med en 'kunstforstandig' mand.¹⁶ Efterfølgende anskaffedes et nyt alterbillede af Bebudelsen (jf. fig. 51, s. 6450). Dette var både højere og smallere end det oprindelige midtfelt, hvorfor der blev foretaget en lettere ombygning. Først og fremmest må man have fjernet profillisten mellem stor- og topstykke samt den nedre del af topfeltet (jf. $\star$ planker ndf.) for at gøre plads; det er muligvis i den forbindelse, at predellaen er blevet tildækket med en planke (jf. fig. 51). Samtidig fik topgavlen et nyt maleri af Det altseende øje i stedet for Himmelfarten. Desuden supplerede man storvingerne med ukurante småvinger fra renæssancen og bruskbarokken (jf. fig. 51), muligvis genbrugte dele fra kasserede $\dagger$ epitafier (jf. s. 6474). Det senmiddelalderlige midtfelt blev flyttet til tavlens bagside, hvor det blev fastsømmet. Med henblik herpå afkortede man feltets højre side ved nøje planlagte øksehug.¹⁴⁶ Altertavlen rammeværk stod herefter med en mørk egetræsfarve (omtalt 1873).¹⁴⁷

Kunsthistorikeren Francis Beckett besøgte kirken i sommeren 1900 og konstaterede, at der bag på altertavlen var fastnaglet 'en altertavle, eller rettere vel midtpartiet af en altertavle malet i katolicismens sidste dage'.¹⁴⁸ Med hjælp fra den lokale skolelærer fik han rensat tavlen for gammelt støv, så den kunne besigtiges. Beckett foreslog Nationalmuseet at lade det senmiddelalderlige maleri istandsætte.¹²¹ I oktober 1900 bad museet derfor om provstiets samtykke til at nedtage og istandsætte maleriet,¹⁴⁹ der i december samme år blev sendt til Nationalmuseet.⁴² Ved modtagelsen foretog konservator Eigil Rothe en undersøgelse og konstaterede, at det stod med en partiel overmaling (jf. ovf.). Herefter blev der foretaget en nødtørfert konservering af maleriet, idet en afskalningsproces blev modarbejdet, og enkelte partier forsøgsvis blev rensat for snavs og sekundær bemaling.⁴² I november 1901 ansøgte Nationalmuseet

Fig. 62. *Planke o. 1637(?) fra altertavlens sekundære †frise, med katekismusindskrifter (s. 6450). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Board, c. 1637(?), from the altarpiece's secondary †frieze, with catechism inscriptions.

om finanslovsmidler for 1902–03 til istandsættelse, idet man påpegede, at tavlen 'i kunstnerisk henseende rager op over de fleste andre'. Det fremgik, at man på det tidspunkt tiltænkte maleriet en ny placering på korets nord- eller sydvæg.⁴² Restaureringssagen blev imidlertid stillet i bero 1902, da kirketiendejeren var uvillig til at betale halvdelen af udgiften med henvisning til, at tavlen blev kasseret ved kirkesynet 1866. Kirkeministeriet fandt derfor, at tavlen skulle tilbageføres til kirken. Dette mente NM var uforsvarligt, da den ville blive ødelagt af afskalning, ligesom den i sin urestaurerede tilstand ville fremstå som en 'parodi på et kunstværk'. NM frarådede derfor en tilbageføring til kirken, før der var skaffet midler til en 'fuldstændig istandsættelse'. Som en foreløbig løsning indgik man aftale med kirketiendejeren om en deponering af tavlen i NM indtil 1904. Efter kirkens overgang til selveje 1913 kom der fornyet interesse omkring sagen, idet menighedsrådet med henvisning til den for længst udløbne deponeringsaftale 1915 anmodede Kirkeministeriet om tilskud til istandsættelse.¹⁵⁰ I februar 1923 fik menighedsrådet et overslag på istandsættelse omfattende: 'en konservering af billederne og af-

rensning af deres senere påmalede farver, for så vidt dette er muligt, samt en ny ramme til billedet og en indfatning til fodstykket'. Kirkeministeriet godkendte forslaget i august 1923 og gav efterfølgende tilsagn om tilskud. Konservator Kristian Due gennemførte 1924 en istandsættelse af maleriet. Ifølge arbejdsrapporten blev al overmaling og det meste fernis fjernet. Dog bevaredes »Den sene Signatur (...) ligesom det sene Skriftbaand paa Korset«. Blandt de sparsomme retoucheringer fremhævede Due, at han på predellaen havde nymalet Johannes' hoved og det meste af Peters hoved. Endvidere blev de manglende dele af de to søndre sidefelter med Ecce Homo og Gravlæggelsen »meget skitsemaessigt Tilmalet«.¹⁵¹ Istand-sættelsen blev afsluttet i slutningen af april 1924, hvorefter maleriet blev afsendt til kirken, hvis igangværende hovedistandsættelse imidlertid forhindrede en opsætning. I slutningen af maj vedtog menighedsrådet at kontakte Kristian Due med henblik på en prøveopstilling af tavlen, så man kunne vurdere muligheden for at bruge den som altertavle.²⁹ Det var tilsyneladende en ny idé atter at bruge maleriet som altertavle, hvilket medførte behov for yderligere ændringer. Efter prøveopstil-

Fig. 63. *Planke 1731(?) tidligere påsat altertavlen, med citat fra Joh. 6,54 (s. 6450). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Board, 1731(?), formerly attached to the altarpiece, quoting John 6:54

lingen havde 'flere i Vejlbj' nemlig den mening, at tavlen fyldte for lidt, hvilket både Kristian Due og museumsinspektør Chr. Axel Jensen tilsluttede sig. Sognepræst Mathias Hansen gjorde museet opmærksom på, at den senmiddelalderlige tavles oprindelige ramme fandtes i kirken, og at den viste, at tavlen havde haft fløje, som imidlertid forgæves var blevet eftersøgt. Desuden bemærkede han, at trekantgavlen fra den nedtagne altertavle havde et ældre billede af Himmelfarten under det daværende maleri af Det altseende øje. Sognepræsten foreslog at fremdrage dette og genanvende gavlen på den restaurerede tavle. Chr. Axel Jensen tilsluttede sig dette og foreslog endvidere at genbruge renæssancerammens lange søjler.¹⁵² I december 1924 accepterede menighedsrådet Nationalmuseets forslag til supplerung af tavlen.¹⁵¹ I juni 1925 traf Chr. Axel Jensen aftale med menighedsrådet om 'at indramme den restaurerede gotiske altertavle med rester af den kasserede, sammenstykkede ramme, nemlig toptrekanten, de to lange søjler og et par senrenæssancevinger'. Kun topfeltet skulle afrenses, mens de øvrige dele skulle overmales i overensstemmelse med prædikestolens farvesætning. De øvrige udskårne rester fra renæssance og bruskbarok skulle dels genanvendes til en salmenummertavle (nr. 6, s. 6468), dels ophænges 'som dekoration'.⁴²

To sekundære **planke* af eg, der i hvert fald 1867-1924 var placeret henholdsvis over og under Bebudelsesmaleriet (jf. fig. 51),¹⁵³ hidrører antagelig fra hver sin istandsættelse af tavlen, henholdsvis 1637 og 1731. De blev 1924 overdraget Nationalmuseet (inv.nr. D10791), hvor indskriftene året efter blev fremdraget af maler Peter Kr. Andersen.¹⁵⁴

Den største **planke* (fig. 62), 176×28 cm, der sad over Bebudelsesmaleriet,⁷⁸ er inddelt i tre spalter med forgyldt frakturkrift på sort bund (med ornamenterede initialer). Tv. læses den første halvdel af Fadervor og i de to andre spalter de første halvdele af Nadverens Indstiftelsesord, alt enslydende med Palladius' alterbog 1556.¹⁵⁵ Planken sad formentlig sammen med en forsvundet planke med resten af indskriften siden 1600-tallet som frisefelt over Korsfæstelsesmaleriet. Den blev 1867 overmalet med en ny indskrift (bronzeret

fraktur på grå bund) henvisende til det nye Bebudelsesmaleri: »See, Jeg er Herrens Tjenerinde« (Luk. 1,38) (jf. fig. 48).

Den anden, yngre **planke* (fig. 63), 174×18 cm, sad i storfeltet under Bebudelsesmaleriet (jf. fig. 51). Planken, der er sekundært afsavet i begge ender, har citat fra Joh. 6,54: »(Huo som æder mit Kiød oc) Dricker Mit Blod Hand Hafuer Det Euig lif oc Jeg skal opuecke Ham paa (den yderste Dag)«. Indskriften blev af Chr. Axel Jensen dateret til o. 1700.⁴² Kun de nederste 5 cm af indskriften er bevaret, formodentlig fordi den har været dækket af en liste, mens resten er fjernet, inden der antagelig 1867 blev malet bronzeret fraktur på grå bund, formentlig bestående af englehilsenen fra Luk. 1.¹⁵⁶

Et tidligere *altermaleri* (fig. 64), antagelig fra 1867, er en kopi af Guido Renis *Bebudelsen* fra 1621.¹⁵⁷ Det er udført af Jørgen Christian Schrøder (1837-85) i olie på lærred og har et lysmål på 206×156 cm.¹⁵⁸ Det er indsat i den oprindelige, forgyldte pryddramme med hjørnepalmetter. Maleriet fungerede som alterbillede 1867-1924 (jf. s. 6448 og fig. 51).¹⁵⁹ Det blev 1924 ophængt på den nuværende plads på skibets sydvæg; lettere istandsat 1969.¹⁵¹

Altersæt (fig. 65), 1680, ustemplet, skænket af Sigvard Urne til Billeshave (1636-1712) og hustru Agathe Rodsteen (1641-96) samme år som Urne fik skøde på patronatsretten (jf. s. 6400). Den 22 cm høje *kalk* har sekstunget fod med smal fodplade og rombeprydet standkant. En af tungerne bærer et 2 cm højt, støbt krucifiks, der har flagresnipper og kronen af Helligåndsduen. De andre tunger har indgraveret giverindskrift med versaler: »Sivert Vrne Agata Roedsteen anno 1680«. Foden rejser sig stejlt mod det sekskantede skaft, hvis nedre led har diminutive tandsnit. Knoppen har seks rudebosser med indgraverede versaler: »ihesvs«, og såvel over- som underside prydes af spidse blade. Det let koniske bæger er nyere og hidrører måske fra en reparation 1874, da kalken var utæt ved sammenføjningen mellem bæger og skaft.¹⁶⁰ *Dysken*, 14 cm i diameter, har indgraveret cirkelkors på fanen.

Oblateske (fig. 66), o. 1700, udført af Peder Erichsen (-1689-1715), Fredericia, og skænket af

Fig. 64. Tidligere alterbillede (jf. fig. 51), Bebudelsen, en kopi efter Guido Reni, udført af Jørgen Christian Schrøder (1837-85) (s. 6450). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Earlier altar painting (cf. fig. 51), Annunciation, a copy of a Guido Reni work, painted by Jørgen Christian Schrøder (1837-85).

Sigvard Urne til Billeshave (jf. altersæt).¹⁶¹ Æsken er rund, 9,5 cm i diameter og 3,5 cm høj. Dens fladhvævede låg har godronnering langs kanten og indgraveret (courteosievendt) Urne-våben og Sigvard Urnes initialer »SW«. Der er mestermærke under bunden.¹⁶² Her findes også indgraveret vægtangivelse med kursiv: »Weger 8 Lod 1½ q(uin)tin«. ¹⁶³ †Oblatæske, 1620, antagelig af uædelt metal, da den blot kostede 6 skilling.³⁵

Alterkander. 1) Antagelig fra 1870,¹⁶ af sortmalet porcelæn fra Bing & Grøndahl, København. Den 28 cm høje kande har urneformet korpus med forgyldt trekløverkors, kort hals samt svungen munding og hank. Desuden et fladt låg med buet hank. Fabriksmærke under foden. 2) O. 1950, af sølvplet, fra Dansk Forsøvnings Anstalt, København. Den 17,5 cm høje kande har konisk korpus på rund fod, hvorunder ses fabriksmærket

Fig. 65. Altersæt, 1680 (s. 6450), givet af Sigvard Urne til Billehave (1636-1712) og hustru Agathe Rodsteen (1641-96). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Communion set, 1680, donated by Sigvard Urne of Billehave (1636-1712) and his wife Agathe Rodsteen (1641-96).

»DANA – DFA« sammen med en svane (fabrikens mærke for sølvplet) og sølvpletindustriens fakkelmærke.

Sygesæt (fig. 67), 1791, udført af Rasmus Rasmussen Møller, Odense; med slidt forgyldning. Den 12 cm høje kalk har rund, hvælvet fod med fodplade, cylinderskaft med fladrund, profileret knop og bæger med to stik under den let udkragede munding. Den glatte disk har en diameter på 8 cm samt mestermærke¹⁶⁴ og årstalsstempel »1791« på bagsiden (fig. 68). Vinflasken, en 5 cm høj indsats i kalkens bæger, har skruelåg med oblatgemme; bunden har stempler som disken. Sættet opbevares i et samtidigt etui af træ, udvendig beklædt med brunt skind. Rasmus Rasmussen Møller har leveret kirkesølv til talrige fynske kirker, deriblandt et ganske lignende sy-

Fig. 66. Oblatæske, udført o. 1700 af Peder Erichsen, Fredericia, med våben og initialer »SW« for kirkens ejer, Sigvard Urne til Billehave (s. 6450). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Wafer box, made c. 1700 by Peder Erichsen, Fredericia, with arms and initials »SW« of the church's owner, Sigvard Urne of Billehave .

Fig. 67. Sygesæt, udført 1791 af Rasmus Rasmussen Møller, Odense (s. 6452). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Communion set for the sick, made in 1791 by Rasmus Rasmussen Møller, Odense.*

gesæt fra samme år til Kværndrup (DK Svendborg 2270).

†Siske, anskaffet 1874.¹⁶ †Skål, o. 1900, af porcelæn, omtalt 1962.⁶⁹

Alterstager (fig. 69), senmiddelalderlige, oprindeligt henholdsvis 30,5 og 31,5 cm høje, men i nyere tid forhøjede til 36 cm. Den runde, hvælvede

fod har flere afsæt, hvis vage profiler er tydeligere defineret på den ene stage. Cylinderskaftet har to ringled, og lyseskålen spejler omtrent foden; gamle lysetorne af jern. Stagerne sekundære forhøjning består af et nedre fodled i en mere gullig messinglegering; desuden lysmanchetter i samme materiale og fra samme tid. Stagerne er omtalt 1589 af Jacob Madsen: »2 Meszing Stager«.³¹

To nyere femstager, af messing, 23 cm høje, har sekskantet fod, balusterskaft og brede, glatte arme.

Syvstage, o. 1925, 39 cm høj, en såkaldt titusstage med ottekantet fod i tre afsæt, hvis sider har festonrelieffer. Stammen består af ringled, armene er udformet som perlestave.

Fig. 68. Rasmus Rasmussen Møllers mestermærke »RM« og årstalsstempel »1791«, detalje af sygesæt (s. 6452, jf. fig. 67). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Rasmus Rasmussen Møller's master's mark »RM« and date »1791«, detail of Communion set for the sick (cf. fig. 67).*

Fig. 69. Senmiddelalderlige alterstager, med nyere tilføjelser (s. 6453). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Late Medieval altar candlesticks with newer additions.*

†*Bøger*. Ved biskop Jacob Madsens visitats 1589 havde kirken »Alle Bøger«, dvs. de af kirkeordnansen foreskrevne.³¹

Messehagler. 1) O. 1935(?),⁶⁹ mørkviolet med guld Kors på ryggen og guldkanter; rødt silkefor. 2) Nyere, fra Dansk Paramenthandel, af grøn silke med vævet englemønster. Både bryst og ryg har gaffelkors med blåkantede guldbånd, mens ryggen tillige har applikeret, blå Jesusmonogram; gult silkefor. 3) Nyere, fra Dansk Paramenthandel, liturgisk hvid, af silke med applikerede grønne, guldkantede gaffelkors på begge sider; på ryggen desuden Kristusmonogram i korsskæringen. Hvidt for. 4) Nyere, fra Dansk Paramenthandel, af fint, violet uldstof med applikeret tornekrone af sølvtråd på ryggen; lilla silkefor. 5) Nyere, udført af Elisabeth Hofman, af grøn silke med indvævet

mønster af tornekroner, rosetter og stængler med blade. Brystet har et lille, guldbroderet træ, ryggen tilsvarende et latinsk kors med retvinklede kornaks omkring korsskæringen. Grønt silkefor.

†*Messehagler*. 1) Omtalt 1589 som værende i dårlig stand (»Hagel ond«).³¹ 2) 1852/58,³⁹ af rødt fløjl med kors af forgyldte tresser; skulle repareres 1911.¹⁶

To †*messeklodder* hang 1589 i †messekloddespi-ret over koret, jf. s. 6429 (»1 liden Spir tagt med Bly offuer Choret, 2 smaa Cloker vdj«).³¹ De to små klokke, der tilsammen vejede 48 kg, blev afleveret ved klokkeskatten 1601.¹⁶⁵

Alterskranke (jf. fig. 20), 1924, tegnet af Knud Lehn Petersen, femsided med slanke, drejede balustre mellem brede, udsavede stykker. Udformningen af mæglernes håndstøtter vidner om arkitektens kendskab til nogle af de strømninger, der senere blev kendt som art deco.¹⁶⁶ Farvesætningen fra 1924 består af sølv på de drejede balustre, gråt på de udsavede og brunt på resten bortset fra den lakerede håndliste af eg. Knæfaldets hynder har betræk af rødt uldstof.⁶⁹

†*Alterskranke*. 1) Omtalt 1836, da det læderbetrukne knæfald skulle 'omstoppes'.³⁹ Knæfaldet blev 1852 forhøjet og betrukket med 'grønt uldent stof af spraglet form' (jf. †alterklæder), som synet 1853 fandt upassende,³⁹ hvorfor det måtte udskiftes med brunt læder (omtalt 1862).¹⁶

Fig. 70. Dåbsfad, et Nürnbergerarbejde fra 1500-tallet med Bebudelsen (s. 6455). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Baptismal dish, a Nuremberg work from the 1500s, with Annunciation motif.*

Fig. 71. Fontehimmel o. 1625 (s. 6456). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Font canopy, c. 1625.*

nes at have fået en mere hårdhændet behandling ved afrensning af bemaling, der formentlig blev foretaget både 1862 (med efterfølgende fernisbehandling) og 1882.¹⁶ Fonten stod 1589 i koret.³¹ 1924 blev den flyttet fra nordvesthjørnet af korets østfag til den nuværende plads i nordvesthjørnet af korets vestfag.¹⁷⁰

Dåbsfad (fig. 70), 1500-tallet, et drevet og stempelt messingarbejde fra Nürnberg, diameter 59,5 cm. Den centrale medaljon med Bebudelsen omgives af en remse på syv minuskler gentaget fem gange,¹⁷¹ dernæst en frise med hjort og hund og en bort af stemplede fiskeblæreornamenter. Fanen har to stemplede borter, inderst liljer og yderst et asymmetrisk bladornament. Der er ingen indskrifter eller ejermærker. Omtalt i inventariet 1862.¹⁶

Dåbskande (jf. fig. 119), o. 1850, af tin, 26 cm høj. Kanden har flad, rund fod, urneformet korpus med svungen hank og låg med profilknop. Under foden er stemplet Odenses bymærke (dobbeltililjen), men intet mestermærke. Kanden,

Skranken blev kasseret 1870, da den var for lille.¹⁶² (Jf. fig. 51), 1871, femsided,¹⁶⁷ med støbejernsgitter,¹⁶⁸ der havde trekløverarkader (med gennembrudt trepasmotiv i sviklerne), hvilende på slanke, facetterede søjler med indknebnede fodled. Midt på skranken var et kronet spejlmonogram for kirkeejeren Niels Basse Fønss til Hindsgavl (1827–1907) og derunder dateringen »1871«.

Døbefont (fig. 72), romansk, af 'Højby-typen'.¹⁶⁹ Den 88,5 cm høje font består af tre stykker granit. Foden er udformet som en plint med to runde afsæt, hvoraf det nedre har kantede hjørnekopper. Skaftet er en forholdsvis slank cylinder. Den glatte kumme har en diameter på 69 cm og en halvkugleformet fordybning. Der er få, lyse farverester på foden, mens skaft og kumme sy-

Fig. 72. Romansk døbefont (s. 6455). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Romanesque font.*

der har sidestykker i Fangel (s. 3186), Bederslev (s. 5323) og Nørre Nærå (s. 5296), er formentlig den, der omtales i inventariet 1862.¹⁶

Fontehimmel (fig. 71), i senrenæssancestil, o. 1625, af eg. Siderne på den ottekantede himmel har kvartrund, pærestavsprydet gesims og hængestykker med fladskåret tandsnitsfrise samt tunger med indskåret æggestav. Derover står gennembrudte rulleværkskartoucher med skælbelagt fodliste og på hjørnerne drejede spir.¹⁷² Loftet har ottekantet midtfelt med ottetakket stjerne i fladsnit. Lister med dukatornament inddeler resten af loftet i otte felter med beslag- og bladværkskartoucher i fladsnit. Himlens overdel består af otte bøjler med akantus på forkanten, dukatornament på siderne og profilvendt ørnehoved ind mod midten. Den krones af småbøjler mellem to ottekantede kranse med henholdsvis fligede diamantbosses og æggestav. En topkugle bærer krog til ophænget, en kort, treleddet jernstang, der er sortmalet med tre forgyldte kugler. Himlen står i blankt træ med staffering i gråt, sort, guld og sølv fra en let istandsættelse ved Harald Munck 1924.¹⁷³ Ældre bemalinger kendes ikke, idet himlen blev afrenset 1903 (jf. fig. 119).¹⁶

†*Fontegitter*, omtalt 1774: »Daaben er med Gitterverk omkring«.⁶¹

Korbuekrucifiks (fig. 73), o. 1515, egetræ, tilskrevet Claus Bergs værksted i Odense. Stafferingen er den oprindelige.

Figuren er 168 cm høj¹⁷⁴ og som værkstedets andre skåret med solid anatomisk forståelse og fremhævelse af lidelsen. Den korsfæstede hænger i strakte, let skrå arme med spændte muskler og halvt lukkede hænder.¹⁷⁵ Hovedet er faldet mod højre skulder, med Francis Becketts ord: »tyngt af den mægtige tornekrone«,¹⁷⁶ der fremstår vilter i gennembrudt arbejde; de indtappede torne mangler nu.¹⁷⁷ Øjnene er næsten lukkede og munden åben. Fuldskægget er tvedelt ved hagen, mens overlæben er glat. En lok af det skulderlange hår er draperet over en af tornekronens grene, mens en anden lok hænger frit ned foran højre skulder. Brystkassen er udspændt, og der er spydsår i højre side ved overgangen mellem ribbenene og det indsunkne mellemgulv. Det korte lændeklæde er bundet ved højre hofte. Den ene,

korte flig hænger roligt, mens en anden længere snip flagrende fanger vinden, en henvisning til jordskælvet, da Jesus døde (Matt. 27,51). Benene er omtrent parallelle og let bøjede med spændte lægmuskler. Fødderne er fæstnet med én nagle, og tærne krampagtigt krummede.

Det glatte, uprofilerede korstræ, 204×172 cm,¹⁷⁸ fremtræder i reduceret skikkelse, idet der oprindeligt har været kantprydelser og endeplader, førstnævnte antagelig i form af gennembrudt løvværk og sidstnævnte formentlig firpasformede og med evangelistrelieffer.¹⁷⁹ Foroven en skrift-rulle til Pilatus' ord.

Krucifikset står med den oprindelige staffering (på kridtgrund) fremdraget 1968. Den omfatter en gulgrå hudfarve med grønne partier (kinder, hænder, sidesår, knæ og fødder), kraftige blodstriber fra sår og tornekrone samt brunt på skæg og hår foruden grønt på tornekronen. Lændeklædet står med den hvide kridering som bund for et granatæblemønster med rød bolus og delvis forgyldning. Korstræet har sort bemaling med hvide, stjernelignende tegninger og derover grøn lasur. Kanterne har været trukket op med guld eller sølv. Bagsiden er dodenkoprod.

Krucifikset er ophængt på nordvæggen i korets vestfag, hvor det også hang, da det omtaltes første gang 1899.¹⁸⁰

Krucifikset blev af kunsthistorikeren Francis Beckett 1900 tilskrevet Claus Bergs værksted, hvilket siden har stået uimodsagt.¹⁸¹ Kunsthistorikeren V. Thorlacius-Ussing regnede krucifikset for et af Claus Bergs tidlige arbejder i Danmark (o. 1510-17) og som et arbejde gående forud for de nært beslægtede krucifikser i Asperup (s. 6595) og Skamby (s. 5451).¹⁸² Den tyske kunsthistoriker Jan Friedrich Richter, der i det store hele har tilsluttet sig Thorlacius-Ussings kronologi, daterer krucifikset til o. 1515-20.¹⁸³ Passer dateringen, kan krucifikset eventuelt være bestilt af biskop Jens Andersen Beldenak i egenskab af forstander for Dalum Kloster (jf. altertavle s. 6447). Krucifikset har haft fire sekundære bemalinger, der blev konstateret og fjernet ved konservator Mogens Larsens istandsættelse 1968, der ud over afdækningen af den oprindelige staffering bestod i en supplerende af et manglende stykke af torne-

Fig. 73. Korbuekrucifiks, o. 1515, tilskrevet Claus Bergs værksted i Odense, med oprindelig staffering (s. 6456). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Chancel arch crucifix, c. 1515, ascribed to the workshop of Claus Berg in Odense, with original polychroming.*

Fig. 74. Antropomorf løvemask, detalje af prædikestol 1592 (s. 6458, jf. fig. 75). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Anthropomorphic lion mask, detail of pulpit, 1592 (cf. fig. 75).*

kronen. Krucifikset blev desuden genophængt i to nye bronzekroge.¹⁸⁴

†Korgitter, omtalt 1774 (»Daaben er med Gitterverk omkring, og ligeledes for Choret«).⁶¹

Prædikestol (fig. 74-79), 1592, i højrenæssancestil, omfattende en kurv på fire fag med evangelistrelieffer og en lydhimmel med skåret datering. Kurven har desuden et femte fag uden udsmykning, formentlig fra 1924, ligesom bærestolpen, opgangen og stafferingen.

Kurvens fag adskilles af frisøjler, stående på spidse hjørnefremspring og foran knækkede ramme-stykker med fyldinger. De kanelerede søjler har korintisk kapitel og prydbælte med beslagværk. Storfelterne rummer arkader med evangelistrelieffer i rulleværkskartoucher. Evangelisterne er vist stående frontalt med deres symbolvæsener og

navnene anført forneden med indskårne versaler. Fra opgangen ses: 1) (Fig. 76), »S. Matheivs«. 2) (Fig. 77), »S. Marcos«. 3) (Fig. 78), »S. Lvcas«. 4) (Fig. 79), »S. Iohannis«. Klædedragten med opslidsede overærmer, posede underærmer og et smalt bælte har variationer fra figur til figur, idet to (nr. 1-2) bærer vams over kjortlen, og to (nr. 1 og 4) har kappe, ligesom én (nr. 3) er vist med hue. De indrammende kartoucher har forskellig udformning, men krones af ensartede kerubhoveder. Arkadernes joniske pilastre bærer bueslag prydet af enten slyngbånd eller beslagværk og kantet af en diminutiv rundbuefrise. Sviklerne udfyldes af beslagværk. Frisen har fortløbende indskrift med reliefversaler: »Det ord som gar/ af min mvnd det/ skal icke come to/mt igen til mig« (Es. 55,11). Postamentfelternes rulleværkskartoucher har indskårne versaler (med anførsel af skriftsted på kartoucherammen): 1) »At spører først Gvds rige oc hans retferdighed Matt 6« (Matt. 6,33). 2) »Himmel oc iord skal forgaa men mine ord skal: Marcii 13« (Mark. 13,31). 3) »Salig erre de som høre Gvds ord oc bevarer ded Lvca 11« (Luk. 11,28). 4) »Sandelig der som nogen holder mit ord: Ioha 8« (Joh. 8,51). Frisens hjørner har reliefskårne ansigter, mens postamentets har løvemasker, deriblandt to antropomorfe (fig. 74). Derunder hænger profilknopper. Postamentets og frisens kronlister har friser af karnistænder.

Prædikestolen er opstillet i skibets sydøsthjørne med bæresøjle og opgang fra 1924. Den sekskantede bæresøjle har profilerede fod- og gesimspartier, udsparede romber og panelværk, der slutter sig til kurven omtrent som et ekstra postament. Opgangen er en ligeløbstrappe fra koret, som har fyldingspanel med fladsnit på de lodrette ramme-stykker (omvunden stav med stiliseret blomst i enderne) og firkantet mægler med ungrenæssanceinspirerede halvbalustre og udskåret håndstøtte.

Lydhimlen (fig. 75) er sekskantet og har gennemløbende frise med indskrift i reliefversaler (med romber som skilletegn): »Alle som tørste

Fig. 75. Prædikestol, 1592, med skåret datering på lyd-himlen (s. 6458). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Pulpit, 1592, with carved date on the canopy.*

Fig. 76–77. Prædikestolens evangelistrelieffer (s. 6458, cf. fig. 75). 76. Mattæus. 77. Markus. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The reliefs on the pulpit of the Evangelists (cf. fig. 75). 76. Matthew. 77. Mark.*

kommer hid til vandit oc i som icke hafve pen-
dinge kommer hid oc kiøber vden pendinge ba-
ade vin oc melck Esaie 55« (Es. 55,1). Indskriften
afsluttes med dateringen »1592« på indersiden af
det østlige bræt. Over kronlisten med karnistæn-
der og -gesims står lave trekantgavle (også med
karnistænder) mellem nyere, drejede småspir.
Loftet er sekundært og har reliefskåret, fembladet
roset inden for en ottekantet pryddliste.

Det hele har staffering fra 1924 (jf. ndf.), som
er delvis, idet stolen står i blankt træ med forgyld-
te, grå og sorte detaljer; kerubhovedernes vinger
har røde og grønne lasurfarver. Himlens loft har
korset kors tegnet med sort kontur.

Prædikestolen kan ikke henføres til noget kendt
værksted. Dens spidse hjørnefremspring vidner

muligvis om inspiration fra Odensebilledskæ-
reren Jens Asmussens et år ældre prædikestol til
Odense Skt. Knuds Kirke (s. 577).

Istandsættelser. Prædikestolen er tidligst nævnt
1817, da dens trappe var brøstfældig og op-
gangspanelet råddent.³⁹ 1863 ønskede kirkesynet,
at stolen skulle efterses af en 'kyndig mand' og
males med en farve 'passende til altertavlen'.¹⁶
Prædikestolen blev 1903 rensset for maling og
stod i blankt træ indtil 1924.¹⁶ Da fik den sin
nuværende staffering ved en istandsættelse fore-
taget af konservator Harald Munck under tilsyn
af kongelig bygningsinspektør J. Vilh. Petersen.
Den snedkermæssige side af istandsættelsen be-
stod i udbedring af 'nogle få brud og mangler
på kapitæler og søjlebaser'. Kurven fik desuden

Fig. 78-79. Prædikestolens evangelistrelieffer (s. 6458, cf. fig. 75). 78. Lukas. 79. Johannes. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – The reliefs on the pulpit of the Evangelists (cf. fig. 75). 78. Luke. 79. John.

ny dækplade, ny bærestolpe og nyt opgangspanel, idet kurven samtidig blev drejet en kvart omgang. Himlen fik nye hjørnespir, da de gamle var blevet fjernet ved en tidligere istandsættelse.¹⁸⁵

En †*prædikestol* stod 1589 på en muret fod i skibets sydside (»Prædikestol paa Muren, sat ved Synderside«).³¹

†*Prædikestolsbeklædning* af sort fløjel omtaltes 1852.¹⁸⁶ Den skulle 1893 udskiftes (antagelig med rødt plys).¹⁶

Stolestader (jf. fig. 35), 1924, tegnet af Knud Lehn Petersen. Der er opstillet 20 stolestader i skibets nordrække, 17 i sydrækken og fire i nordkapellet samt to på nordpulpituret.¹⁸⁷ De 128 cm høje plankegavle har riflet frise og topstykke i nyrenæssancestil, udformet som en vælsk gavl med be-

slagværk og bladvolutter i fladsnit. Mindre gavle mod væggene har kontursavet afslutning. Der er ryglæn af profilbrædder. Foran skibets to rækker og ved indgangen fra våbenhuset står fyldingspaneler med tandsnitsfrise. Gavlene har brun bemaling med sølv på frisen og lysebrunt/sort på topstykket. Sæder og ryglæn er henholdsvis mørke- og lysegrå. Farvesætningen er fra 1924.¹⁷⁴

†*Stolestader*. Et panel, der nu er genbrugt i tårnets mellemstokværk (fig. 121), kan muligvis have stået som front- eller vægpanel i forbindelse med stolestader fra 1600-tallet. Det enkle fyldingspanel på fire fag, 255×90 cm, er afkortet i begge ender og har haft mindst et fag til; rester af rød bemaling. I forbindelse med Henning Pogwisch' ansøgning om en plads i kirken (jf. †herskabsstol

ndf.) 1651 bemærkede Danske Kancelli, at man havde erfaret, at der var 'stor uskikkelighed' med stolene, idet kvinder og mænd brugte samme stole, og kvinderne også benyttede mændenes stole i sydrækken. Kancelliet indskærpede derfor, at karlene skulle stå på karlfolkernes side og kvindfolkene på kvindfolkernes side, samt at rækkefølgen skulle følge af størrelsen på gårdens tiendeydelse.¹⁸⁸ I 1800-tallets første årtier omtales løbende reparationstrængende vægpaneler ved stolestaderne i korets vestfag,¹⁸⁹ skibet og tårnrummet.³⁹ 1817 fremgik det, at stolene havde låger.³⁹ Samme

år foreslog provsten at rydde begravelsen i nordkapellet og i stedet opsætte stærkt tiltrængte stolestader.³⁹ Dette blev formentlig gennemført 1833, da skibets stole også må være repareret.³⁹ Der var 1838-39 stridigheder i forbindelse med en omtokning (dvs. nyfordeling) af stolestaderne, idet nogle af de i egen forståelse forfordelte bemægtigede sig en stol længere fremme i kirken. Sagen blev løst med endnu en omtokning.¹⁹ 1847 var skibets stole i dårlig stand.³⁹ En fornyelse fandt sted 1863, da der opsattes $\dagger$ stolestader (jf. fig. 50) med paralleller i Kauslunde (s. 6365), Asperup (s.

Fig. 80. Paneler fra $\dagger$ præstestol 1637 i korets nordøsthjørne (s. 6463, jf. fig. 51). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Panels from $\dagger$ priest's chair, 1637, in the north east corner of the chancel (cf. fig. 51).

6606) og Roerslev.¹⁹⁰ Gavlene havde højt postament med prydlister, buttet midterparti med roset og slank afslutning med to rosetter og en spids trekantgavl; rygstød i form af en smal planke. Der var opstillet 42 stader (heraf to dobbelte) i skibet og tårnrummet, mens otte stader i nordkapellet gik helt frem til skibets midtergang, hvor der stod en vasekronet balustrade (jf. fig. 50).¹⁹¹ Alle stole var fra første færd malet med egetræsfarve og skulle 1867 males med en lysere egetræsfarve.¹⁶

(†)Præste- og degnestole (jf. fig. 51), 1637,¹⁹² henholdsvis i korets nordøst- og sydøsthjørne, hvor stolenes vægpaneler endnu findes sammen med to gavle (jf. fig. 80), der sandsynligvis oprindeligt har tilhørt præste- og degnestolene. Gavlene (fig. 80-81) er 145 cm høje og har begge været prydet af en pålagt pilaster, der nu mangler på den ene. Pilasterpostamentet udfyldes af bladværk i fladsnit og har tandsnitsprofileret kronliste. Den joniske pilasters kannelurer er skællagte, og kapitælet kantes af perlestave og tandsnit. Frisen, med rektangel af skællagte tunger og diminutive volutter, bærer en trekantgavl med halvrosset og æggestav. Den gavl, der mangler pilasteren, har topstykke med indskåret datering: »1637«. Vægpanelerne er ca. 185 cm høje og har glatte, højrektangulære fyldinger og glat, gennemløbende frise kantet af to tandsnitslister og foroven tillige af æggestav. Det vestligste fag i nordøst prydes af bladværk i fladsnit. Den nedre del af panelet i nordøst er fornyet (tænkeligt som følge af et angreb af svamp eller råd). Præstestolens frontpanel svarede til vægpanelerne, mens degnestolens var enklere; begge havde låger mod vest. Præste- og degnestolene blev 1852/53 'kraftigt istandsat'.³⁹ 1862 ønskede kirkesynet, at rummet bag alteret skulle 'gøres ryddeligt' og kirkesangerens plads flyttes til det østligste stolestade.¹⁶ Der skete dog ikke noget før 1911, da både præste- og degnestol blev fjernet, og præsten i stedet fik plads bag alteret, indrettet med en lænestol (jf. ndf.).¹⁶

Lænestol til præsten, 1911,¹⁶ med svejftet ryg, drejede balusterben, gennembrudt akantus på den forreste tværstiver og svungne armlæn med akantusvolut. Sæde og ryg er polstret og betrukket med grønt plys. I korets sydøsthjørne.

To †degnestole omtaltes 1589 af biskop Jacob Madsen.³¹

Fig. 81. Gavl fra (†)degnestol 1637 i korets sydøsthjørne (s. 6463, jf. fig. 51). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Panel from (†)parish clerk's chair, 1637, in the south east corner of the chancel (cf. fig. 51).

†*Herskabsstole og -pulpiturer*. 1) 1651 indrettedes antagelig en herskabsstol for Billeshave, hvis ejer Henning Pogwisch til Hollufgård (1611-64) samme år fik bevilget en plads i kirken og 1658 blev kirkens ejer (jf. s. 6399).¹⁸⁹ Det fremgik 1839, at Billeshave efter salget af kirken til Hindsgavl fortsat rådede over de tre forreste stolesteder.¹⁹ Dette var også gældende 1901.⁴² 2) Et herskabs-pulpitur ved nordvæggen i koret med udvendig opgang gennem en højtsiddende †døråbning i korets nordmur fremgår af bygningsarkæologiske spor (s. 6426 samt fig. 39-40). Pulpituret blev formentlig først indrettet efter 1680, da Sigvard Urne købte kirken (jf. s. 6400).¹⁹³ Det er ikke omtalt i skriftlige kilder.

†*Lukket stol* (jf. fig. 48), indrettet o. 1747 af færgemændene Christopher Nielsen (jf. kirkegårdsmonument nr. 1) og Knud Pagh.¹⁹⁴ Stolen var bygget som en kabinetlignende, lukket stol langs nordvæggen i skibets vestfag, og havde tre fag mod syd og formentlig et mod øst og vest.¹⁹⁵ Facaden var kronet af småspir og fladt, gennembrudt akantusværk. Stolen tilhørte færgemændene i Strib, og siden ejeren af Strib Færgegård, indtil den blev fjernet 1915.¹⁶

Løse stole, formentlig fra 1924, af lakeret eg, med ryg af firkantede tremmer og sæde med rødt uldbetræk; opstillet i korets vestfag.

Bænke. 1) O. 1860(?), på nordkappellets pulpitur, med åben ryg, hvis stivere er udsavet som balustre. 2-3) 1924, langs væggene i korets vestfag, tegnet af Knud Lehn Petersen. De svarer omtrent til stolestederne, men gavlene har romber og kors på frisen, og topstykket volutter og tulipanmotiv. Bemalingen svarer til stolestadernes.

†*Bænke*. En bæk var 1805 faldet ned fra et †pulpitur, mens en anden var løs.³⁹ 1829 blev der advaret om, at 'stolene' ved orglet var løse, og tre år senere faldt en bæk atter ned.³⁹ O. 1862 stod ti løse bænke med perlegrå bemaling på samme †pulpitur eller pulpitur nr. 1.¹⁶ Samtidig stod der i våbenhuset fire bænke, heraf to små.¹⁶

†*Servante*, 1903, formentlig af jernblik;¹⁶ stod 1962 i koret.⁶⁹

Pengeblok (fig. 82), o. 1700(?), 90×18×16 cm, samlet af egeplanker, forsiden dog med fornyet låge af fyr. Ydersiden er helt beklædt med jernplader og sikret med fire omløbende beslag, hvoraf de to (med zigzagornament) hængsler lågen og har øsken til hængelåse. Oversiden har pengeindkast med tragt og to tapper sikret med indmurede jernankre. Bemalingen med to brune nuancer er fra 1924.²⁹ Blokken omtaltes 1862 som forsynet med 'forsvarlig lås'.¹⁶

Pengebøsser. 1-3) Udført efter tegning af arkitekt Martin Nyrop, en rund messingbøse (19 cm i diameter og 6 cm dyb) med ligearmet reliefkors på forsiden samt pengeindkast og tragt foroven.

Fig. 82. Pengeblok, o. 1700(?) (s. 6464). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Money box, c. 1700(?)*.

Fig. 83. Indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – Interior looking west.

Den ene bøsse er anskaffet 1925¹⁶ og de to andre 1936.⁶⁹ Ophængt i skibet ved indgangene fra våbenhuset og tårnrummet. 4) Antagelig anskaffet i 1980'erne fra Dansk Paramenthandel,¹⁹⁶ af blankt egetræ med messingkors og versalindskrift med messingbogstaver på forsiden: »Ydre Mission«. I våbenhuset.

†*Pengebøsser*. 1-2) O. 1862, af blik, til de fattiges kasse.¹⁶ 3-4) Købt 1916 hos blikkenslagerfirmaet P. Groths Eftf., Middelfart, til henholdsvis kirken og de fattige.³³

†*Klingpung*, omtalt 1862 som en pengetavle ('en tavle til at ombære'), men tydeligvis en klingpung med stofpose, idet den året efter fik 'ny pung'.¹⁶

Udvendige dørfloje. 1) (Jf. fig. 25), 1952, en fladbuet revledør af eg, tegnet af arkitekt H. W. Schmidt, Odense.⁵¹ Forsiden har indskåret Kristusmonogram midtpå og et gitterværk af smedjærnsbeslag. Træet står blankt og jernet sortmalet. I våbenhusets sydfacade. 2) 1963, en fladbuet, dob-

beltfløjet revledør af eg (med træagler) tegnet af Ebbe Lehn Petersen.¹⁹⁷ Såvel fløjen som karmen står i blankt træ. I tårnets vestfacade.

†*Udvendige dørfloje*. 1) 1859,³⁹ en dobbeltfløjet, fladbuet(?) fyldingsdør (jf. fig. 114), i tårnets vestfacade,¹⁶ hvis indgang ifølge biskop C. T. Engelstoft kun anvendtes af 'mandfolkene'.⁶⁰ Den blev 1916 forsynet med en egetræskarm.¹⁶ 2) O. 1862 skulle våbenhusets ydre døråbning have en ny dørfloj, som åbnede udad.¹⁶ 3) 1924, en let fladbuet dobbeltfløj med kvadratiske fyldinger,¹⁹⁸ i tårnets vestfacade.

Alle *indvendige dørfloje* er fra 1924 og udført som fyldingsdøre med to par højrekanter af messing. Fløjen mellem våbenhus og skib (jf. fig. 11-12) er rundbuet og prydes foroven af en indskåret, geometrisk roset; bemaling i to brune nuancer. Mellem tårnrummet og skibet er en rektangulær dobbeltfløj, hvis øvre fyldinger har blyindfattede ruder. Den er hvidmalet lige-

som de to rektangulære fløje ind til tårnrummets siderum.¹⁹⁹

†*Indvendig dørfloj*. Omtalt 1862 som ‘en stor jernbeslået dør ind til skibet’.¹⁶ Fra samme dør hidrører antagelig en 26 cm lang *nøgle af jern (fig. 120), som er af senmiddelalderlig type, med bredoval ring, hult skaft og fliget kam; i Museum Odense.²⁰⁰

Pulpiturer. 1) (Jf. fig. 35), 1784, en muret hvælving ved nordkappellets nordvæg, oprindeligt opført til at bære Andreas von Reiser og Agathe Rodsteen Urnes sarkofager (jf. s. 6420 og 6477).⁶³ Pulpiturets brystning og opgang er fornyet 1924 ved Knud Lehn Petersen. Brystningen, der udfyldes af to rækker kvadratiske hammerfyldinger, knækker i enderne af hensyn til lysindfaldet fra vinduerne. Ligeløbstrappen langs østmuren har panel med rombefyldinger og firkantet mægler. Bemalingen består af gråtoner, en farvesætning,

der formentlig er fra 1987.⁴² Den oprindelige brystning bestod angiveligt af pæreformede balustre og to kronende vaser, mens ligeløbstrappen langs østvæggen havde to lave gelænder med tremmer (jf. fig. 96). Træværket må fra første færd have stået med ‘perlefarve’ (omtalt 1862).¹⁶ Det er uklart, hvor længe sarkofagerne har stået oven på hvælvet, men de kan muligvis være flyttet nedunder 1833 (jf. s. 6477). Det tjente som orgelpultur 1940–65 (jf. †orgel nr. 2).

2) (Jf. fig. 84), 1924, i tårnrummet, tegnet af Knud Lehn Petersen.²⁰¹ Pulpituret bæres af otte søjler, hvoraf fire står frit (parvist forskudt), og de andre står i tårnrummets skillevæg. De første har glatte fyldinger og volutkonsoller, mens de sidstnævnte prydes af udskårne, brede dukatornamenter over en roset. Brystningen, der svarer til nordpulpiturets, er sekundært forhøjet med en gesimsliste og knækker ligeledes i enderne af

Fig. 84. Orgel 1987, bygget af Th. Frobenius & Sønner (s. 6467), og pulpitur nr. 2, 1924 (s. 6466). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Organ, 1987, built by Th. Frobenius & Sønner, and gallery no. 2, 1924.*

hensyn til lysindfaldet. Der er bræddeloft på pulpiturets underside. Lysegrå bemaling, gesimslisten noget mørkere. Opgangen er en kvartsvingstrappe nordligt i tårnrummet. Pulpituret har fungeret som orgelpulpitur på nær 1940-65 (jf. ovf. og †orgel nr. 2).

†*Pulpitur* i tårnrummet, formentlig det, der 1805 bar †bænke (jf. ovf.),³⁹ om end det ikke omtales med sikkerhed før 1899.²⁰² Det fungerede muligvis som orgelpulpitur 1818-58 (jf. †orgel nr. 1) og atter 1899-1924 (jf. *orgel). Pulpituret stod på fire søjler og havde muligvis bræddeklædt brystning (jf. fig. 119).

Orgel (fig. 84), 1987, med 12 stemmer, to manualer og pedal. Bygget af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby og Horsens. Disposition: Hovedværk: Principal 8', Rørføjte 8', Oktav 4', Oktav 2', Sesquialtera, Mixtur IV. Svelleværk: Gedakt 8', Kobbelføjte 4', Principal 2', Quint 1½'. Pedal: Subbas 16', Spidsføjte 8'. Manualomfang: C-g³, pedalomfang: C-f¹. Koblinger: H+S, P+H, P+S. Opstillet med østvendt spillebord og facade midt på vestpulpituret (pulpitur nr. 2 ovf.). Facaden, der er tegnet af arkitekt Ebbe Marxen, Århus, består af tre adskilte orgelhuse, der alle krones af en trekantgavl svævende over en gesims med fremspring. Den centrale del har tre rektangulære felter med klingende piber, hvoraf midtfeltets piber går helt op i frontonen. Sidefelternes piber dækkes af gitterværk ligesom pedalpiberne i de to flankerende tårne. Bemalingen er lysegrå med forgyldning.

*Orgel, 1899,¹⁶ med 8 stemmer. Bygget af Rørslev Margaard Pianoforte- og Orgelfabrik, Nørre Åby.²⁰ Disposition (C-f³): Bordon 16', Principal 8', Gedakt 8', Viola de gamba 8', Oktav 4', Flöite 4', Kvint 2½', Oktav 2'.²⁰³ Orglet blev 1924 istandsat af Eggert Froberg, der bl.a. foretog 'ombytning af fløjten'.²⁹ Orglet var opstillet med østvendt facade på vestpulpituret. Facaden var tredelt og med rundbuede felter (jf. fig. 119). 1940 flyttet til Fårup Kirke, Århus Amt, ved A. C. Zachariassen. Magasineret 2004-19. 2019 overtaget af orgelbygger Thomas Močnik, Cerklje, Slovenien.²⁰⁴

†*Orgler*. 1) 1818, muligvis bygget af Caspar H. G. Worm. Kirkens ejer indvilgede 1818 i at betale for anskaffelse og vedligehold af et orgel,

Fig. 85. Salmenummertavle nr. 6, 1925, med genanvendt snitværk fra renessancetiden (s. 6468, jf. fig. 51). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Hymn board no. 6, 1925, with re-used woodcarving from the Renaissance (cf. fig. 51).*

som skolelærer J. H. Cronborg forhandlede med 'orgelbygger Worm' om. Ifølge ordningen blev skolelæreren ejer af orglet, men måtte ikke sælge det uden først at tilbyde det til kirkeejeren. Han fik desuden 3 tønder rug, 3 tønder byg og 1 favn brænde årligt for at spille på det.¹⁹ Orglet blev formentlig kasseret 1858.²⁰⁴

2) (Jf. fig. 122), 1940, med 8 stemmer, to manualer og pedal. Bygget af A. C. Zachariassen, Århus.⁴² Disposition: Manual I: Principal 8', Kobbelføjte 8', Oktav 4', Mixtur 3-4 fag. Manual II: Gedakt 8', Quintade 4', Gemshorn 2'. Pedal: Subbas 16'. Manualomfang: C- f³ Pedalomfang: C-d¹. Koblinger: I-I 4', II-I, II-I 4', II-I 16', I-P, II-P. Frikombination, Tutti. Pneumatisk aktion, Bælgventillader. Svelle for II. Orglet blev 1940

Fig. 86. Lysekroner nr. 1, 1600-tallet, med fornyelser (s. 6468). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Chandelier no. 1, 1600s, with renovations.*

opsat på pulpituret i nordkapellet, men 1965 flyttet til pulpituret i skibets vestende (ved Marcussen & Søn).¹⁵¹ Her stod det med nordvendt spillebord og østvendt facade af fritstående piber med overlængder, henholdsvis blindpiber.²⁰⁵

Salmenummertavler. 1-5) (Jf. fig. 83), 1869/ 70, med tilføjelser i nyrenæssancestil fra 1924 ved Knud Lehn Petersen; en af dem dog nyudført samme år.¹⁶ Tavlerne, der er indrettet til skyde-numre i seks rækker, var oprindeligt blot højrektangulære (jf. fig. 50), men krones siden 1924 af en bred og udkraget gesims med tandsnitsfrise og en lille trekantgavl flankeret af småspir.²⁰⁶ Kanterne dækkes af en bred pryddamme. De ældre dele har brungrå bemaling, de nyere lysebrun.

6) (Fig. 85), 1925¹⁶ med genanvendt snitværk fra renæssancetiden, 156×85 cm, til hængecifre i fire rækker. Tavlers flankerende frisøjler med beslagværksprydbælter, de diamantbossesmykkede postamentfremspring og topkartouchen med beslagværk er genbrugte dele fra altertavlen (s. 6448 og fig. 51), hvorfra de blev fjernet 1924. Posta-

mentet og frisen er glatte, førstnævnte med hængknopper og sidstnævnte med pyramidebosses på fremspringene. Bunden er gråmalet, rammen brun. Ophængt på nordvæggen i korets østfag.

Syv sortmalede *†salmenummertavler* til kridtskrift omtales i 1860'erne.¹⁶

Præsterækketavle, 1994,²⁰ bredrektangulær, 130×100 cm, med to fyldinger i en bred ramme. Den står i blank eg med navne på præster siden reformationen anført med indskåret og sortmalet fraktur. Ophængt i våbenhuset.

Lysekroner. 1) (Fig. 86), fra 1600-tallet, men med udbredte fornyelser fra begyndelsen af 1900-tallet. Kronen har 2×8 s-svungne arme med delfinled, og på den nedre krans desuden mandshoveder i profil; der er små pyntearme mellem de to kranser. De vaseformede piber er oprindelige, mens de flade lyse-skåle er nye. Nye er også stammen med kugleled og hængeskælden med profilknop.²⁰⁷ Dobbeltørnen, der udgør topfiguren, er mestendels fornyet, idet kun den ene vinge er oprindelig. Kronen, der er ophængt i skibets østfag, er tidligst

Fig. 87. Fregatten »Striib«, kirkeskib skænket 1813 af færgemand Hans Chr. Delholm, Strib, og hans styrmænd (s. 6469). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The frigate »Striib«, church ship donated in 1813 by the ferryman Hans Chr. Delholm, Strib, and his mates.*

omtalt i kirken 1774.⁶¹ Den havde 1873 tabt en arm og blev efterfølgende repareret samt 'afpudset'.⁷³ 1914 blev en arm atter repareret.³³ Kronen blev 1924 ombygget til elektrisk lys.²⁹

2) (Jf. fig. 49), 1924,²⁰⁸ med 2×8 s-svungne arme med indre slyng og liljer som midtled. Stammen udgøres af ring- og vaseled og afsluttes foroven af trepasformet ophæng. Stor hængekugle med riller og profilknop. Ophængt i skibets vestfag.

3) (Jf. fig. 83), 1955, udført af kunstsmedefirmaet Knud Eibye, Odense, som en efterligning af lysekronen i Jungshoved fra o. 1600 (*DK Præsto* 895).²⁹ Kronen har 2×6 vandrette arme med flade lyseskåle og rosetter ved kransen. Stammen har kugle- og ringled og kronen af en dobbeltørn. Hængekuglen har løvehoved med ring i gabet. Ophængt i korets vestfag.

4) 1983, skænket af den svenske 'von Reiser-ska stiftelsen' (jf. begravelse s. 6477), af baroktype, med 2×6 s-svungne arme, balusterstamme

og hængekugle med profilknop; ophængt i nordkapellet.²⁰

5-6) (Jf. fig. 84), 1987, to enkle ringkroner af messing med ni blus, tegnet af arkitekt Rolf Graae; i tårnrummet.⁴²

Tre *lysearme* (jf. fig. 75), 1977, skænket af et ægtepar ('hr. og fru Jørgensen') i Odense.²⁹ De store arme har kartoucheformet vægbeslag med en hånd, der holder en s-svungen arm med indre bladslyng og muslingskalformede lyseskåle med profilerede lysepiber. Ved prædikestolen og under orgelpulpituret.

Øvrig belysning. Projektører i korets østfag er opsat 1972.²⁹

Kirkeskib (fig. 87), 1813, fregatten »Striib«, skænket af Hans Chr. Delholm, ejer af færggården i Strib, og samtlige hans underordnede styrmænd. Den 85 cm lange og 120 cm høje model har 42 kanoner fordelt på to dæk. Navnet er skåret med versaler på agterspejlet. Galionsfiguren

Fig. 88. Klokke nr. 1, støbt 1610 af Adam Nielsen, Kolding (s. 6470). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Bell no. 1, cast in 1610 by Adam Nielsen, Kolding.

er en kronet, forgyldt løve.²⁰⁹ Skroget er bemalet med sort og hvidt samt brunt på bunden. Modellen blev ophængt i kirken (pinselørdag) 5. juni 1813. Stribs beboere bekostede 1833 en reparation.²¹⁰ Ophængt mellem skibets to fag.

†*Hatteknager* på sydvæggen i skibet og i korets vestfag (jf. fig. 48 og 50) blev nævnt 1862¹⁶ og fjernet 1924.²⁰

Klokker. 1) (Fig. 88), 1610, støbt af Adam Nielsen, Kolding, diameter 85 cm.⁴² Halsen har om-løbende versalindskrift i tre bånd kantet af glatte lister: »Verbvm domini manet in eternvm si dev

pro nobis quis contra nos anno 1610 hafver h(r) Peder Hansen sogneprest til Weylby Kirke Anders Nielsen oc Peder Ibsen kirke verger der same steds ladet støbe denne kloc af mic Adam Nielsen i Kolding« (Herrens ord forbliver i evighed. Hvis Gud er med os, hvem er så imod os, år 1610 har hr. Peder Hansen, sogneprest til Vejlbj Kirke, Anders Nielsen og Peder Ibsen, kirkeværger der sammesteds, ladet støbe denne klokke af mig Adam Nielsen i Kolding). Indskriften afsluttes under det nedre bånd, hvor der også findes en medaljon med Jesusmonogram. Tre lister ved overgan-

Fig. 89. Klokke nr. 2, støbt 1859 af M. P. Allerup, Odense (s. 6471). Foto Arnold Mikelsen 2022. – Bell no. 2, cast in 1859 by M. P. Allerup, Odense.

gen til slagringen. Fra Adam Nielsen i Kolding findes desuden klokker i Hvejsel 1601 (*DK Vejle* 2297), Aggersborg 1601 (Hjørring Amt), Kolding 1613 og 1615 (*DK Vejle* 725), Ravnstrup 1614 og Sjørlev 1616 (begge Viborg Amt).²¹¹ Klokken er ophængt i en slyngebom af eg (fra 1943) vestligt i nyere klokkestol (s. 6426).²¹²

2) (Fig. 89), 1859, støbt af M. P. Allerup, Odense, diameter 95 cm.⁴² Mellem halsens mæanderbort (foroven) og palmettebort løber en versalindskrift kantet af glatte lister: »Bekostet af Karen Basse Fønss. Omstøbt af M. P. Allerup i Odense 1859«. ²¹³ To lister ved overgangen til slagringen. Klokken er ophængt i en nyere vuggebom af eg med jernkonsoller, østligt i nyere klokkestol (s. 6426).

†Klokker. 1) Afleveret ved klokkeskatten 1528–29.²¹⁴ 2) Omtalt 1589,³¹ en mindre klokke på 464 kg afleveret ved klokkeskatten 1601.¹⁶⁶ 3) Senmiddelalderlig, med minuskelindskriften (‘munkebogstaver’): »Maria Maria Maria«. ²¹⁵ Den hang 1589 i tårnet.³¹ Muligvis omstøbt til den følgende. 4) O. 1805, bekostet af Karen Basse Fønss (†1808), jf. den nuværende klokke nr. 2. Den ‘store klokke’ fandtes revnet og ubrugelig 1823–32 og var 1833 indsendt til omstøbning.³⁹ 5) 1833/34,³⁹ muligvis støbt af P. P. Meilstrup, Randers (jf. Kauslunde s. 6376).²¹⁶ Klokken var allerede revnet 1843 og blev forgæves forsøgt repareret med lodning.³⁹ Den blev 1858 fundet kassabel og sendt til omstøbning.³⁹

Fig. 91. Mindetavle o. 1780, med våbener for slægterne Juell og Levetzau (s. 6474), udvendigt i korets nordmur. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Memorial tablet, c. 1780, with the arms of the Juell and Levetzau families, in the chancel's north wall exterior.*

GRAVMINDER

Oversigt. Kirkens gravminder omfatter en figursten 1613 over en sognepræst, en mindre gravsten fra 1648, et epitafium fra o. 1746 (med tilhørende gravfliser) og en skriftløs mindetavle fra o. 1780. Der kendes desuden to $\dagger$ gravsten fra 1600-tallet over sognepræster. Dertil kommer Urne-slægtens ($\dagger$)begravelse i nordkapellet med to sarkofager samt talrige kisteplader og -beslag.

Epitafium (fig. 90), o. 1746, over Hans Christian Riisbrigh, *23. aug. 1699 i »Rones« (Ronæs), sognepræst i Vejlby 16 år og 8 måneder, $\dagger$ 17. apr. 1746, og hustru Petronille Dorothee Werkmeister (Werckmeister), *8. sept. 1708 i Vejlby, $\dagger$ <3. marts> 17<82> i <København>. De levede i

Fig. 90. Epitafium o. 1746, over sognepræst Hans Christian Riisbrigh (1699-1746) og hustru Petronille Dorothee Werckmeister (1708-82) (s. 6473). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Sepulchral tablet, c. 1746, of the parson Hans Christian Riisbrigh (1699-1746) and his wife Petronille Dorothee Werckmeister (1708-82).*

ægteskab 16 år og 7 måneder og avlede ni sønner og tre døtre, af hvilke to sønner og en datter efterlevede dem. Epitafiet består af en tavle af grå kalksten, ca. 135×68 cm, indsat i en ramme af træ, ca. 190×91 cm, begge dele med reliefudsmykning. Stentavlens relieffer er bemalet med forgyldning på sort bund, mens trærammen står i blankt træ med forgyldning.

Tavlens gravskrift er anført med reliefversaler og afsluttes af et vers (i kursiv): »Vil nogen Herrens bud, Sand fliid og troskab lære,/ Her Riisbrigh, som et Speil, for hannem nocK maa være,/ Som idel fliid loed see, mens hand giK ind og ud,/ Hos os; thi Krones hand nu visselig hos Gud«; derefter en henvisning til Dan. 12,3. Gravskriften krones af krydsede palmeblade i en laurbærkrans, og under den er en kartouche med et bord med bøger og en lystage med et brændende lys. Stenens hjørner har diagonalstillete, sammenslyngede ornamentter med liljer og akantus. Den karnisprofilerede træramme er ornamentteret med akantus, rosetter og sløjfer. Et

Fig. 92. Mindetavle 1877, over sognets faldne i de slesvigske krige 1848-50 og 1864 (s. 6474). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Memorial tablet, 1877, of the parish's fallen in the Schleswig Wars of 1848-50 and 1864.

rundbuet topstykke med kassetteret bund krones af et dødningshoved med laurbærkrans og vinger (henholdsvis med læderhud og fjer). Om dets hals hænger nedadvendte fakler. Derunder en urne over et draperi med korslagte knogler. Epitafiet omtales i Danske Atlas (1774).⁶¹ Det er ophængt på den oprindelige plads på sydvæggen i korets østfag. Bemalingen blev genopfrisket o. 1867.¹⁶

†*Epitafier*(?). Nogle vinger, der indtil 1924 sad på altertavlen, stammede muligvis fra kasserede epitafier og kan være påsat i forbindelse med altertavlens forandring 1867 (jf. s. 6448). Ud over de to renæssancetopvinger, hvoraf en nu er genbrugt på salmenummertavle nr. 6, drejer det sig om yderligere to renæssancevinger samt to bruskbarokke (jf. fig. 51).

Mindetavler. 1) (Fig. 91), nyklassicistisk, o. 1780, indmuret udvendig i korets nordmur, ca. 135×105 cm. Den består af en riflet, rødlig sandstenssokkel, et glat hovedfelt af grå marmor, frise af hvidlig marmor med relieffhuggede laurbærgrene samlet i midtroset. Det svejfede topstykke af lysegråt marmor har indfældet hvid marmormedaljon med våbener for slægterne Juel og Levetzau og krones af en urne i samme materiale. De ovennævnte våbener må tilhøre enten Peder Juel (1707-79) og Birte Cathrine Levetzau (1714-84) eller Niels Krabbe Juel og Anna Margrethe Levetzau (1746-92). Tavlen placering er formentlig oprindelig, og den har aldrig haft indskrift.²¹⁷

2) (Fig. 92), 1877, over sognets faldne i De Slesvigske Krige 1848-50 og 1864: Hans Andersen,

Røjle, såret ved Dybbøl 5. juni 1848, †21. juni 1848 i Faaborg, Hans Bendixen, Stavrbymark, †24. sept. 1851 i Aabenraa. Niels Andersen, Aulby, †23. apr. 1848 ved Kolding, Ole Olesen, Christiansdal, såret ved Fredericia 6. juli 1849, †20. juli 1849 i Bogense, Otto Nielsen, Stavrbymark, †28. maj 1848 ved Dybbøl, Hans Jakobsen, Kustrup, †18. apr. 1864 ved Dybbøl, Peder Jørgensen, Røjleskov, †17. marts 1864 ved Dybbøl, Rasmus Hansen, Stavrbymark, †29. juni 1864 på Als, Jens Christensen, Vejlbyskov, †7. maj 1864. Tavlen, der er givet af De Danske Våbenbrødre og beboere i sognet, er af mørkegrå kalksten, 119×107 cm. Dens indhuggede antikvainskrift har (opfrisket) forgyldning ligesom den indridsede udsmykning foroven: krydset forladergevær og sabel flankeret af rød-hvide Dannebrogssflag. Tavlen blev istandsat 1924.²⁹ Den var muligvis oprindeligt indmuret i tårnrummet¹⁸¹ og er nu indmuret i skibets nordvæg over en retkantet sålbænk af riflet, grå sandsten.

Gravsten. 1) (Fig. 93), 1613, over sognepræst Søren Olufsen Middelfart, †23. aug. 1613.

Noget udslidt figursten af grå kalksten, 189×93 cm. Alle indskrifter (på latin og dansk) er med reliefversaler. Den afdøde er vist med kort hår(?), langt fuldskæg samt pibekrave og fodlang dragt. Foran brystet holder han med begge hænder en alterkalk. Figuren indrammes af en arkade, hvis knækkede rundbue har udslidt indskrift: »Qv...«. Bueslaget hviler på pilastre med skjoldindrammet Jesusmonogram og derunder blad- og blomsterværk. Stenens hjørnemedaljoner har allegoriske relieffer og omløbende indskrift, der for de øvre medaljones vedkommende er helt udslidt. Foroven ses: Lazarus' opvækkelse (tv.), ledsaget af en henvisning (i bueslagets svikkel) til den gammeltestamentlige opstandelsesvision »Dan. (12)«. Th. et kranium over krydsede knogler. Forneden, tv.: De dodes opstandelse, et frontalt brystbillede af en mand med oprakte hænder, der rejser sig fra graven; indskrift: »... (t)erra re(svrre)ctvr(vs) svm io(b) 1(9)« (... jeg skal opstå (fra) jorden, Job 19,25). Th. Livets krone, en krone fremrakt af to hænder udgående fra en skybræmme (jf. Åb. 2,10) og indskriften: »... (cor)ona gloriæ coron(a)...« (... ærens krone, (livets) krone ...).²¹⁹ Gravskriften løber i to bånd langs stenens rand:

».../... collega sch(o)/læ othoniensis rector sc/holæ bogonianæ comminister (e)x vbi de...æde divæ virginis/ .../... ob(it) 23 /avgvsti a(nn)o 1613/ætatis vero svæ ... oss(a) ... marmor ...« (... hører ved skolen i Odense, rektor ved skolen i Bogense ... hjælpepræst ... den hellige jomfrus hus ... døde d. 23. august 1613 i sin alders ... ben ... marmor). Af en indskrift under midtfeltet fremgår, at stenen er til »... hæderlig ihvkomme bekostet den 2 xbris a(nno) 1613 (dvs. 2. dec. 1613)«. Den er nu indmuret i nordkappellets vestvæg og sikret med fire nyere bronzeankre.

Fig. 93. Gravsten nr. 1, 1613, over sognepræst Søren Olufsen Middelfart (†1613) (s. 6475). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Tombstone no. 1, 1613, of the parson Søren Olufsen Middelfart (†1613).

Fig. 94. Gravsten nr. 2, 1648, over Niels Jørgensen Tømmermand, der døde ved en arbejdsulykke ved kirken (s. 6476). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Tombstone no. 2, 1648, of the carpenter Niels Jørgensen Tømmermand, who died in an accident working on the church.*

2) (Fig. 94), 1648, over Niels Iørgensøn Tømmermand (Niels Jørgensen Tømmermand), 'som boede i Odense og her af et træ som nedfaldt af tårnet ihjelslagen'.

Den kvadratiske gravsten af rødlig kalksten, ca. 87×85 cm, har reliefhuggede hjørnerosetter og indskrift med reliefversaler i forsænkede bånd. Stenen afsluttes med dateringen »1648« og en sammenstilling af den fatale arbejdsulykke med det nedstyrtede tårn i Siloa: »Mene I at denne vaar en synder for alle etc.« (Luk. 13,1-5). Stenen er indmuret udvendig i våbenhusets østmur, muligvis den oprindelige placering, da den også fandtes her i første halvdel af 1700-tallet.²²⁰

Gravfliser, o. 1746. Over Hans Christian Riisbrighs grav i sydvesthjørnet af korets østfag (jf.

epitafium ovf.) ligger seks fliser af henholdsvis rødlig og grå kalksten, 46×43 cm. To af dem bærer et rimet vers med indhuggede versaler: »Rør ikke salig Riisbrighs been,/ Det siger dig dend hugne steen«. De seks fliser fandtes 1815 omgivet af en *†gravramme* og var sunkne.³⁹

†Gravsten. 1) O. 1625, over sognepræst Niels Rasmussen Bredal (og/eller Weile), †8. jan. 1625.²²¹ Stenen, der er omtalt i Danske Atlas (»Niels Rasmussen Bredalin Weile«),⁶¹ var i 1800-tallet meget slidt, men det var endnu muligt at læse, at den afdøde havde været rektor i Bøgense og Nakskov, inden han 1613 blev sognepræst i Vejlbj.²²² Stenen er senest nævnt 1899.¹⁸¹

2) O. 1653, over sognepræst Michel Mule (Mikkel Nielsen Mule), *25. jan. 1602, †7. apr.

1653, og hustru Pernille Backer, *1626, †2. maj 1651, der i 4½ års ægteskab fik tre sønner og en datter. Opsat af svogeren Hans Rasmussen Backer (†1665), sognepræst i Herlufmagle, der også har forfattet den latinske gravskrift:

»Deo et Memoriae præmissorum
Qvi duo conjunxit thalamo distraxit et atra
Morte iterum junxit sub Deus hoc thalamo.
Tempus erit quando, qvo nos revidebimus ævum
Tum vos disjunctos junget amica dies
Interea Pater est orbisq(ve) parentibus Jehova
Solamen, tutor, Præsidium atq(ve) salus.

hoc quidquid est propriis sumptibus lugens potius
quam lubens posui. Spes Vermis et ego: M. Joh. Becker
Herlo Magelansis P.P.T. defuncti affinis, defunctæq(ve)
desideratissimæ frater mæstissimus«.

(Til ære for Gud og til minde om dem der er sendt i forvejen.

De to som Gud har forenet i ægteskab og revet fra hinanden med den dystre død, har han igen forenet under denne ægteseng. Der kommer en tid hvor den glade dag hvor vi skal se gense livet, skal forene jer adskilte. I mellemtiden er Jehova de barnløse forældres far og trøst, værge, beskytter og frelse.

Dette, så beskedent det er, har jeg opsat, sørgende snarere end med glæde. Også mig håber ormen på. M(agister) Johannes Backer, provst i Herlufmagle, den afdøde mands slægtning, den savnede afdøde kvindes sørgende bror).

Indskriften kendes kun i en afskrift fra 1700-tallet.²²³ Stenen anførtes senere at være udslidt og 'ganske ulæselig'.²²⁴

Urne-slægtens (†)begravelse i nordkapellet. Et gravkapel som nordlig tilbygning til kirken (s. 6419) blev formentlig etableret i 1680'erne af kirkeejeren Sigvard Urne til Billehave (1636-1712). Begravelsen omtales i Danske Atlas (1774) som et »aabt Begravelse tilbygget«. ⁶¹ Ved salget af Billehave og kirken 1761 reserverede Andreas von Reiser (†1782) og Agathe Rodsteen Urne (†1779) begravelsen til sig selv. De specificerede, at ingen af de ældre kister måtte »synkes i Jorden«, ligesom ingen kister måtte indsættes efter Reiser og Urnes. Det pålagdes endvidere køberen at vedligeholde begravelsen.²²⁵ 1784, to år efter Reisers død, blev der ved kapellets nordvæg opført et hvælv (s. 6420), hvorover parrets sarkofager angiveligt blev sat.⁶³ Trods klausulen om ophør af

begravelser i kapellet efter 1784, skulle kirkeejeren Niels Krabbe Juel (jf. kirkegårdsmonument nr. 2) være begravet her 1793.²²⁶ Gravkapellet var muligvis fra første færd afskærmet fra skibet ved bl.a. ophængte tekstiler. Det forlød 1810, at 'betrækket' ved indgangen til begravelsen var brøstfældigt, og at det skulle beklædes med 'sirts' (bomuldsstof).³⁹ 1817 bemærkede synet, at flere familier manglede stolestader, og at det ville være ønskeligt, om kirkeejeren inddrog gravkapellet til stolestader (dog undtaget gravhvælvingen).³⁹ 1820 havde ingen arvinger meldt sig, og antagelig genbegravede man kisterne 1833.²²⁷ Angiveligt blev flertallet nedsat under nordkapellets gulv, mens Niels Krabbe Juels flyttedes til kirkegården (jf. kirkegårdsmonument nr. 2).²²⁸ Senest da (men se fig. 96) må Andreas von Reiser og Agathe Rodsteen Urnes stensarkofager være flyttet fra gravhvælvets overside til deres nuværende plads nedenunder samme. Ved biskop Engelstofts visitats 1863 var væggene og gravhvælvet 'behængt med våbener og malerier' (jf. ndf.).⁶⁰ Ved kirkens hovedstandsættelse 1924 blev gravhvælvingen lukket med en mur (med en fyldingsdør på midten).⁶⁹ De løse kisteplader og -ornamenter blev samtidig istandsat og genophængt i kapellet (monteret på hvidmalede træplader).¹⁵¹ Efter skillevæggen 2012 blev erstattet af et glasparti (jf. s. 6424),⁷¹ opbevares de tiloversblevne kisteplader og -ornamenter oven på pulpituret.

Sarkofager (fig. 95). 1) 1784. Andreas von Reiser, *3. nov. 1701 i Gøteborg, †26. juli 1782 på lystgården Bonne Esperance (ved Charlottenlund), g.m. Agathe Rodsteen Urne i 30 år (jf. sarkofag nr. 2). Sarkofag af sort kalksten, 236×121×99 cm,²²⁹ med glatte, let udadskrånende sider på karnisprofileret fodstykke. Låget er todelt med udkragende kvartstav og flad karnisprofil langs kanten og flad overside med bred hulkeprofil. I hovedenden er et (beskadiget) Korsfæstelsesrelief efter barokt forbillede (50×40,5 cm), og i fodenden en indfældet, højrektangulær kisteplade af kobberlegering, 58×35 cm, med indgraveret kursivskrift (navne dog i versaler). Sarkofagen blev 'rengjort' 1863.¹⁶

2) 1784. Agatha (Agathe) Rodsteen Urne, *21. juni 1707 i Holsten, 1°. g.m. »Major von Walck-

Fig. 95. Sarkofager fra 1784 i nordkapellet, tv. Andreas von Reiser (†1782) og Agathe Rodsteen Urne (1707-79) (s. 6477). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Sarcophagi from 1784 in the northern chapel, Andreas von Reiser (†1782) (left) and Agathe Rodsteen Urne (1707-79).*

endorf« (Børge Walkendorff til Billeshave), 2° g.m. Andreas von Reiser, †9. juni 1779 på Lerkesholm (Lärkesholm, Skåne). Sarkofagen svarer til nr. 1, 219×110×92 cm,²³⁰ men kalkstensmaterialet har større farvevariation.²³⁰ Den prydes tilsvarende af et (intakt) Korsfæstelsesrelief, 41×39,5 cm, og en højrektangulær kisteplade, 59×34,5 cm. Der ligger desuden en løs plade, der oprindeligt stammer fra †kiste nr. 6 (ndf.), men som er anbragt på sarkofagen efter 1925. Sarkofagen blev 'rengjort' 1863.¹⁶

To *portrætmalerier* (fig. 97-98) fra 1755 viser brystbilleder af Andreas von Reiser (†1782) og Agathe Rodsteen Urne (1707-79). Malerierne er udført i olie på lærred, 72×58 cm, og har enslydende, uidentificeret signatur (med sort) forneden på bagsiden: »C. F. K. pinxit – 1755« (fig. 123).²³¹ Andreas von Reiser (fig. 97) er vist en

face mod højre. Han bærer kort, hvid paryk og kaptajnsuniform fra Dronningens Livregiment: en rød kjole med gul krave og ærmeopslag samt hvide knapper og skærf. Herunder bærer han ky-rads og ringkrave med Frederik V's monogram.²³² Agathe Rodsteen Urne (fig. 98) er vist en face mod venstre. Hun bærer en mørk kjole med røde og blå blomster samt bred halsåbning med smal kniplingskant, gråhvid paryk, ørevedhæng, perlehalskæde og -armbånd. I hånden holder hun en vifte. Malerierne er indsat i oprindelige halvstavsrammer med forgyldning.²³³

Portrætterne var oprindeligt ophængt ved siden af hinanden over hvælvingens toppunkt (jf. fig. 96). De blev taget ned 1924 og opsat på sarkofagerne, hvor de 1950 blev bemærket af kunsthistorikeren V.Thorlacius-Ussing, der gjorde Nationalmuseet opmærksom på, at de fortjente en

istandsættelse. Billederne blev indsendt til museet 1958 og istandsat 1967.²³⁴ De findes siden op-
hængt på hver sin side af gravhvælvets bueslag.

†*Portrætmalerier*. Ved kirkesynet 1867 omtaltes ‘seks gamle og meget forfaldne familiemalerier’, der skulle fjernes fra ‘den del af kirken, der tidligere har været begravelseskapel’.²³⁵ Det nævnte antal inkluderer muligvis de to bevarede malerier.

Foruden Andreas von Reiser og Agathe Rodsteen Urne var følgende indsat i gravkapellet: Jacob Urne 1690; Agathe Rodsteen 1696; Tim Banner 1703; Sigvard Urne 1712; Helle Helene Trolle 1712; Johanne Sidonie Urne 1713; Sigvard Urne 1715; Elisabeth Sophia Trolle 1725; Uldrich Christian Kaas 1727; Sigvard Urne Kaas 1727; Sigvard Johannes Urne 1728; Sigvard Urne 1728; Børge Walkendorff 1747; Ehrenreich Sigvard von Pfuhl 1766; Hans Vilhelm Rosenvinge 1776; Niels Krabbe Juel 1793.

Fra †*kisterne* er bevaret en del *kisteplader* og *-ornamenter*, der alle på nær nr. 14-15 er fremstillet af forgyldt kobber og udført som drevet, gennembrudt arbejde.

†*Kister*. 1) 1690. Jacob Urne, *o. 1663, †1690.⁶¹

2) 1696. Agatha Rothsteen (Agathe Rodsteen) g.m. Sigvard Urne til Billeshave, *23. dec. 1641 på Lengsholm, †22. juni 1696 på Billeshave. Den bredovale *kisteplade* (fig. 100), 72×63 cm, har hvælvet midtfelt med indgraverede versaler. Den brede ramme har akantusværk og foroven fire laurbærkransede anevåbener: Tv. de fædrene Rodsteen og van Mehlen, th. de mødrene Vind og Banner. Kistepladen er ophængt på den vestre arkadevange mod nordkapellet. Fra kisten hidrører antagelig også fem våbenprydede *kistesøm (fig. 124), af messing med våben for henholdsvis Rodsteen (tre stk.) og Vind (to stk.). De findes siden 1924 på Nationalmuseet (inv.nr. D10907).

3) 1703. Them Banner (Tim Banner) til Tøjstrup, *2. nov. 1668 på Frederiksgave, †19. apr. 1703 sammesteds. *Kistepladen* (fig. 101), 72×65 cm, svarer omtrent til nr. 2, men har indskrift med prikgraverede versaler, og otte anevåbener udfylder rammen. Tv.: Banner, Rud, Gyldenstjerne og Urne, th.: Schulte, Bild, von Götzen og Podebusk. Kistepladen er ophængt på den østre arkadevange mod nordkapellet.

Fig. 96. Andreas von Reiser og Agathe Rodsteen Urnes begravelse i nordkapellet (s. 6479, jf. fig. 95 og 35). Tegning af Niels Ringe o. 1825 i NM. – The burial of Andreas von Reiser and Agathe Rodseten Urne in the northern chapel (cf. figs. 95 and 35).

Fig. 97-98. Malede portrætter 1755 af Andreas von Reiser (†1782) og Agathe Rodsteen Urne (1707-79) (s. 6478); signeret af C. F. K. (jf. fig. 123). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Portrait paintings from 1755 of Andreas von Reiser (†1782) and Agathe Rodsteen Urne (1707-79); signed by C. F. K. (cf. fig. 123).*

4) 1712. Sigvard Urne til Billeshave og Julskov, *1636, †1712 på Julskov.⁶¹ Fire *beslag* kan henføres til kisten: A) 39×32 cm, et kronet skjold indrammet af palmeblade og med fire anevåbener (Urne, Lindenov, Grubbe og Rantzau); sandsynligvis fra kistelåget. B-C) (Jf. fig. 126-27), begge 48×16 cm og med kronet våben (henholdsvis Urne og Lindenov) fremholdt af engle og indrammet af palmeblade; antagelig fra kistens gavle. D) Et hjørnebeslag, 23×23 cm, med et af engle fremholdt Grubbe-våben (jf. fig. 99).

5) 1712. Helle Helene Trolle, g.m. oberst (Ebbe Claus) von Deden, *14. febr. 1680 på Sninge, †22. juni 1712 på Billeshave. *Kisteplade* (jf. fig. 127), 45×45 cm, med svejftet skriftfelt, der har prikgraverede versaler. Den krones af akantus og har kerubhoved (forneden), ligesom der oprindeligt har været guirlander i lighed med nr. 12. Fra kisten stammer desuden et kronet og akantusindrammet *våbenornament* (jf. fig. 99 samt nr. 8 og 13), 43×32 cm, med fire ovale våbener

(Trolle, Krabbe, Bille og Rosenkrantz). Muligvis hidrører et *hjørnebeslag*, 23×23 cm, med et Rosenkrantz-våben (jf. fig. 99 og nr. 4) fra samme kiste.

6) 1713. Johanne Sidonie Urne, datter af Knud Rodsteen Urne og Susanne von Bassen, †1713, 13 år gammel.⁶¹ En firkantet *plade* med knækkede hjørner, 19,5×17,5 cm, med drevet spejlmonogram »JSV«, der nu ligger på Agathe Rodsteen Urnes sarkofag (ovf.), hidrører antagelig fra denne kiste.²³⁶

7) 1715. Sigvard Urne, *7. jan. 1715, †maj 1715.²³⁷ Barnekisten er ikke omtalt i Danske Atlas, men muligvis kan et af to ensartede *ornamenter*, 45×25 cm, med våbener (jf. nr. 5) for Urne, Trolle, Krabbe og Roedsten henføres hertil.

8) 1725. Elisabeth Sophia Trolle (Elisabeth Sophia Trolle), g.m. Sigvard Urne, *16. marts 1686 på Sninge, †6. sept. 1725 på Billeshave.

Kistepladen, 39×29 cm, svarer til nr. 5 og 12 og har prikgraveret kursiv (navne dog med versaler).

Fra kisten er bevaret to andre *ornamenter*. Det ene, 59×31 cm, viser fire ovale våbener (Trolle, Bille, Rosenkrantz og Krabbe) under fælles krone, indrammet af akantusværk (jf. nr. 5 og 13). Det andet, 50×33 cm, har kronet spejlmonogram »EST« indrammet af palmeblade og akantusløv holdt af engle.

9) 1727. Uldrich (Ulrich) Christian Kaas, *9. jan. 1727 på Ryberg, †13. marts 1727. Den højo-vale *kisteplade* (jf. fig. 126), 24×15, har hvælvet felt med indgraveret kursivskrift og kantende akantus med kronende muslingeskal. Desuden en tilsvarende, men mindre og bredoval plade (jf. fig. 126), 14×9,5 cm, med en parafrase over Niels Pedersen Aurilesius' dødsberedelsessalme

Når jeg betænker tid og stund: »Epitaphium/ Et Sove Kam(m)er er min Graf/ Min Siæl Har Gud i Gjemme/ Paa Dommens Dag staar ieg Deraf/ Hos Ham at Vere Hiemme«.

10) 1727. Siwart Uhrne Kaas (Sigvard Urne Kaas), *1. dec. 1725, †6. maj 1727, søn af Hans Kaas (Mur) og Agathe Roedsteen Banner (Agathe Rodsteen Banner). *Kisteplade* (jf. fig. 126), 24×14,5 cm, svarende til nr. 9 og med tilsvarende skrifttype. Fra kisten stammer også en lille bredoval *plade*, 13×9,5 cm (jf. fig. 126 og nr. 9), hvorpå læses (ligeledes med kursiv): »Epetaphium/ Min Siæl hos Gud nu Lider Wel/ I ævig Fryd og Ære/ Paa Dommens Dag skal baade/ Siæl og Legem hos ham Wære«. ²³⁸

Fig. 99. Kisteornamenter (s. 6480-82). Foroven, fra venstre: (muligvis) fra Helle Helene Trolles †kiste 1712 (nr. 5) og to fra Sigvard Urnes †kiste 1712 (nr. 4). Forneden, tv.: fra Helle Helene Trolles †kiste 1712 (nr. 5), flankeret af to uidentificerede. Forneden, th.: fra Sigvard Urnes †kiste 1728 (nr. 12), Elisabeth Sophia Trolles †kiste 1725 (nr. 8), og et uidentificeret. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Coffin ornaments. Above, from the left: (possibly) from Helle Helene Trolle's †coffin (no. 5), 1712, and two from Sigvard Urne's †coffin (no. 4), 1712. Below, left: from Helle Helene Trolle's †coffin (no. 5), 1712, flanked by two that are unidentified. Below, right: from Sigvard Urne's †coffin (no. 12), 1728, Elisabeth Sophia Trolle's †coffin (no. 8), 1725, and one that is unidentified.*

Fig. 102. Kisteplade af tin, 1766. Ehrenrich Sigvard von Pfuhl (1731-66), fra 1kiste nr. 14 (s. 6484). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Coffin plate of tin, 1766. Ehrenrich Sigvard von Pfuhl (1731-66), from 1coffin no. 14.

Fig. 100-01. Kisteplader af forgyldt kobber. 100. 1696. Agathe Rodsteen (1641-96), fra 1kiste nr. 2 (s. 6479). 101. 1703. Tim Banner til Tøjstrup (1668-1703), fra 1kiste nr. 3 (s. 6479). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Coffin plates of gilded copper. 100. 1696. Agathe Rodsteen (1641-96), from 1coffin no. 2. 101. 1703. Tim Banner of Tøjstrup (1688-1703), from 1coffin no. 3.

Fig. 103. Kisteplade af tin, 1776. Oberstløjtnant Hans Vilhelm Rosenvinge (1716-76), fra 1kiste nr. 15 (s. 6484). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Coffin plate of tin, 1776. Lieutenant Colonel Hans Vilhelm Rosenvinge (1716-76), from 1coffin no. 15.

11) 1728. Sigvart Johannes Uhrne (Sigvard Johannes Urne), *24. jan. 1716 på Billeshave, †16. marts 1728 sammesteds. Kistepladen (jf. fig. 128), 39×20 cm, har svejftet skriffelt med prikgraveret kursivskrift og kantes oventil af akantusværk, forneden kerubhoved og guirlander (jf. nr. 5 og 12). Desuden kan et af to ensartede ornament, 45×25 cm, med våbener (jf. nr. 5) for Urne, Trolle, Krabbe og Roedsten hidrøre fra kisten.

12) 1728. Oberstløjtnant Sigvart Uhrne (Sigvard Urne) til Billeshave, *3. juni 1668 på Billeshave, †27. juni 1728. Kistepladen, 39×30 cm, svarer til nr. 8 og har samme skrifttype. Der er ligeledes bevaret et våbenornament svarende til nr. 8, 62×33 cm, med våbener for Urne, Rodsteen, Vind og Lindenov.²³⁹

13) 1747. Børge Valkendorph til Billeshave og Fænø, *1691, †1747 på Fænø.⁶¹ Fra kisten er kun bevaret et våbenornament (fig. 104), 66×33 cm, svarende til nr. 8, med våbener for Walkendorff, Trolle, Bille og Kruse.²⁴⁰

Fig. 104. Kisteornament fra Børge Walkendorffs $\dagger$ kiste 1747 (nr. 13, s. 6483). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Coffin ornament from Børge Walkendorff's $\dagger$ coffin (no. 13), 1747.

14) 1766. Ehrenreich Sigvard von Pfuhl, $\star$ 11. nov. 1731, søn af oberstløjtnant Emanuel Theodatus von Pfuhl og Anna Elisabeth Urne. Han var kongelig page og siden hof- og kammerjunker, 1762 g.m. Margaretha Wilhelmina von Castenschiold, med hvem han fik to sønner og en datter, $\dagger$ 25. dec. 1766. *Kisteplade* af tin (fig. 102), 87×39 cm, med højovalt, hvælvet felt og indgraveret kursiv. Rammen (med perlestav indadtil) udfyldes af en hvirvlende skybræmme med englebørn. Foroven ses en engel med Sejrens krans og palmeblade, forneden ligger den vingede Fader Tid med timeglas og le. Ophængt i nordkappellets sydøsthjørne.

15) 1776. Oberstløjtnant af infanteriet Hans Wilhelm de Rosenvinge (Hans Vilhelm Rosenvinge), $\star$ 28. marts 1716, 1° g.m. 'generalauditor Svennings frøkens datter' Ellena Fischer 6. marts 1749, 1751 2° g.m. den efterlevende Edel Margrete Gersdorff, med hvem han fik seks sønner og fire døtre, af hvilke to døtre var døde, $\dagger$ 26. marts 1776 på Ballesgård i Egtved Sogn (Vejle Amt). Indskrift med kursiv, afsluttet af et vers: »Waatum/ Seyers Palmer Du nu bærer/ I Triumph For Lammet frem/ og Din Aske vi nu Ærer/ og geleider til sit Hiem«. ²⁴¹ *Kisteplade* af tin (fig. 103), 40×30 cm, højoval med indgraveret kursiv og svagt bølget kant. Ophængt i nordkappellets sydvesthjørne.

To gennembrudte *ornamenter*, henholdsvis 62×32 cm og 59×31 cm, med akantus, guirlander og menneskehoveder, kan ikke henføres til specifikke kister. Det samme gælder fire metalstøbte *kruccifikser* fra 1700-tallet, der 1924 blev ophængt i kirken med ny, guldbronzeret bemaling og nye sortmalede, latinske træ Kors: ²⁴² 1) Den 23,5 cm høje, noget plumpe figur hænger dybt i armene og med parallelle, let bøjede ben, hvis overlagte fødder er fæstnet med samme nagle. Hovedet bærer en kraftig, flettet tornekrone; korset er 44 cm højt. Ophængt på nordvæggen i korets østfag. 2) Den 34 cm høje figur hænger i strakte, skrå arme med lukkede hænder. Hovedet, med flettet tornekrone, er faldet mod højre skulder. Fødderne er overlagte og fæstnet med samme nagle; korset er 55 cm højt. Ophængt nordligt på triumfvæggen. 3) Den 29 cm høje figur hænger i strakte, let skrå arme (hænderne med velsignelsesgestus) og stærkt bøjede ben med overlagte fødder fæstnet med samme nagle. Hovedet, med ringformet tornekrone, er faldet mod højre skulder; korset 55 cm højt. Ophængt på nordkappellets vestvæg (sydligt). 4) (Fig. 125). Den 28 cm høje figur hænger i let bøjede arme (hænderne med velsignelsesgestus) og parallelle, bøjede ben. Fødderne er ligeledes parallelle, om end kun den ene fod er naglet. Hovedet, der ikke bærer tornekrone, er faldet mod højre skulder; korset er 52 cm højt. Ophængt på nordkappellets vestvæg (nordligt).

Kirkegårdsmonumenter. 1) (Fig. 105), o. 1769, over færgemand Christopher Nielsen, *28. jan. 1699, †18. okt. 1769 på Strib, med to hustruer og ti børn. 20. maj 1732 blev han 1° g.m. Anna Margretha Madsdatter (Madsdatter), †21. jan. 1750 på Strib, med hvem han fik seks sønner og seks døtre, hvoraf ti 'ligger her under begravne'. 7. okt. 175... 2° g.m. Maria Hedeveg Knub, (*o. 1721), †(1)2. aug. 178(6).²⁴³ Stenen er bekostet af 'hans gode ven' Peter Frelsen i Åbenrå, hvor den også er udført, idet den med sikkerhed kan tilskrives Andreas Hinrichsens værksted i samme by.²⁴⁴ Liggesten af rødlig kalksten, 207×138 cm, med hulkelkant, rocaillekartoucher i hjørnerne og reliefindskrift (personalia med versaler og vers med kursiv). På kirkegården, i hjørnet mellem våbenhus og tårn.

Fig. 105. Kirkegårdsmonument nr. 1, o. 1769, over færgemand Christopher Nielsen (1699-1769), hustruerne Anna Margretha Madsdatter (†1750), Maria Hedeveg Knub, (o. 1721-86) og ti børn (s. 6485). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Churchyard monument no. 1, c. 1769, of ferryman Christopher Nielsen (1699-1769), wives Anna Margretha Madsdatter (†1750) and Maria Hedeveg Knub (c. 1721-86), and ten children.*

Fig. 106. Kirkegårdsmonument nr. 3, 1829, over Ole Olsen, Staurby (1750-1829) (s. 6486). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Churchyard monument no. 3, 1829, of Ole Olsen, Staurby, (1750-1829).*

2) O. 1793, over Niels Krabbe Iuell (Juel) til Billeshave, *1740 på Eriksholm, †19. marts 1793 i Odense, og hustru Anna Margretha Iuell (Juel) født Levetzau, (*24. maj 1746), †(1.) aug. 1792.

Liggesten af grå sandsten, 194×130 cm, med karnisprofileret kant og højrekanteret skriftfelt med trapezformede dråber (guttæ) forneden og indhugget versalindskrift (lettere udslidt). På kirkegården, over en muret grav²²⁹ på korets nordside.²⁴⁵

3) (Fig. 106), 1829, over Ole Olsen, St(aur)b(y), *1750, †1829 i Karensminde. Liggesten af grå og let rødlig granit, 140×48 cm, med indhugget versalskrift på hele fladen. På kirkegården syd for våbenhuset.

4) O. 1843, over prokurator A(nders) E(skind) Dehlholm, *17. juni 1788, †17. aug. 1843, og hustru S(ara) M(argrethe) E(lisabeth) Dehlholm født Landt, *23. sept. 1794, †13. dec. 1843.²⁴⁶ Højrektangulær liggesten af grå granit, 63×42 cm, med

indhugget versalskrift. I lapidarium sydøst for koret.

5) O. 1849, over Martha Philippine Georgia Rahlff, *15. jan. 1831, †6. juni 1849. Cippusstele af grå sandsten, 110×54×37 cm, med hulkelprofileret sokkel og indfældet Davidsstjerne i hvidt marmor på gavlen. En højrektangulær marmortavle, 52×28 cm, bærer indhugget versalindskrift, afsluttet af et vers: »Du fordringsløse blomst/ i uskylds smykke/ vor fortids haab/ ak fremtids bitter savn/ er ikke tabt/ kun gaaet forud«. Vestligt på kirkegården.

6) (Fig. 107), 1858,²⁴⁷ fællesmonument over soldater døde på lazarettet på Billeshave under 1. Slesvigske Krig. Det ca. 220 cm høje sandstensmonument består af en brudt søjle på en sokkel med vedbendsrelief. Søjlen har indhugget, sortmalet versalindskrift: »Minde over saarede Krigere fra 1849 hvis Smerte Døden løste og hvis Been tilsammen hvile i denne Grav«. Teksten henviser til en muret hvælving nedenunder. Monumentet, der står vest for tårnet, er tidligst omtalt 1863 af biskop C.T. Engelstoft, der oplyser, at fællesgraven rummer 40 udensogns soldater, og at monumentet er rejst af sognet.²⁴⁸ Istandsæt 1939.²⁴⁹

7) O. 1934, over professor i veterinærmedicin Carl Oluf Jensen, *18. marts 1864 på Frederiksberg, †3. sept. 1934 i Middelfart, og hustru Marie Magdalene Thomasine Jensen født Schmit, *23. aug. 1865 på Strib, †21. juni 1917 i Kbh. Cippusstele af let rødlig granit, 180×77×48 cm, med indhugget, sortmalet kursivskrift i et udsparet, højovalt felt. Monumentet er ifølge plakette på soklen udført af Schannongs Monument-Atelier, København. Østligt på kirkegården.

8) O. 1953, over landstingsmand P(eter) N(ielsen) Petersen, *12. maj 1886, †17. marts 1953, og hustru Else Katrine Petersen, *28. jan. 1885, †4. aug. 1957. Svejfet stele af mørkegrå granit, 59,5×50 cm, med indhugget antikva og versaler. Sydøstligt på kirkegården.

Fig. 107. Kirkegårdsmonument nr. 6, 1858, over faldne krigere fra 1. Slesvigske Krig (s. 6486). Foto Lasse J. Bendtsen 2022. – *Churchyard monument no. 6, 1858, of fallen soldiers from the First Schleswig War.*

KILDER OG HENVISNINGER

Nedenfor er anført en oversigt over arkivalier eller utrykte kilder og litteratur anvendt i beskrivelsen af Vejlbj Kirke. For en oversigt over arkivalier og litteratur samt forkortelser anvendt i Odense Amt i almindelighed jf. også s. 52-54 samt 56-59. Henvisninger til Danmarks Kirker, Kbh. 1933-, er angivet som DK, efterfulgt af betegnelsen for det pågældende amt; referencer inden for Odense Amt har dog kun sideangivelse.

Arkivalier. Rigsarkivet, København (RAK): *Lensregnskaber 1559-1662*. Hindsjavl lens kvittansariumbilag (*Regnskaber 1559-1660, Lensregnskaber*. Lensregnskaber 1559-1662. Hindsjavl lens kvittansariumsbilag). *Danske Kancelli*. Fynske tegnelser 1596-1660 (*DaKanc*. Fynske tegnelser 1596-1660); B 184 C. Seks års kirke-regnskaber indsendte i henhold til kgl. missive af 1620 marts (*DaKanc*. Seks års kirke-regnskaber). *Danske Kancelli*, 1. departement. Brevbog 1816 H17-21 (*DaKanc*. 1. dept. Brevbog 1816); Journaler 1832 (*DaKanc*. 1. dept. Journaler 1832). *Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet*, 1. Kontor. Journaler A 1849 (*Kirkeministeriet*. Journaler 1849, 1858); Brevbog 1849 (*Kirkeministeriet*. Brevbog 1849). *Ribe Katedralskoles håndskriftsamling*. Grønlunds samling (*Ribe Katedralskoles håndskriftsamling*. Grønlunds samling).

Rigsarkivet, Odense (RAO): *Bispearkivet*. Synsforretninger over kirker 1718-35 (*Bispeark*. Synsforretninger 1718-35); Visitatsprotokol 1732-1803 (*Bispeark*. Visitatsprotokol 1732-1803); Vends Herreds breve 1806-52 (*Bispeark*. Vends Herreds breve 1806-52); Indberetninger om kirker og kirkegårde 1812-43 (*Bispeark*. Indberetninger om kirker og kirkegårde 1812-43); Synsforretninger over kirker og præstegårde 1872-81 (*Bispeark*. Synsforretninger 1872-81). *Vends Herreds provsti*. Synsprotokol for kirker og præstegårde i Vends Herred 1803-61 (*Provstiark*. Synsprotokol 1803-61). *Pastoratsarkivet*. Ministerialbog 1658 ff. (*Pastoratsark*. Ministerialbog 1658 ff.). *Menighedsrådsarkivet*. Kirkeprotokol 1862-1925 (*Menighedsrådsark*. Kirkeprotokol 1862-1925); Kirkeprotokol 1926-86 (*Menighedsrådsark*. Kirkeprotokol 1926-86); Forhandlingsprotokol 1904-1986 (*Menighedsrådsark*. Forhandlingsprotokol 1904-1986); Regnskabsbog 1913-58 (*Menighedsrådsark*. Regnskabsbog 1913-58); Skrivelser vedr. etablering af annexkirkegård 1975-77 (*Menighedsrådsark*. Skrivelser vedr. annexkirkegård 1975-77); Skrivelser vedr. redskabsskur 1979 (*Menighedsrådsark*. Skrivelser vedr. redskabsskur); Renovering af Vejlbj Kirke 1983 (*Menighedsrådsark*. Renovering af Vejlbj Kirke 1983). *Topografica*. *Fyn i alm.* 3. Indberetninger til Jessen, Thurah og Danske Atlas 1743-71 (*Topografica*. Indberetninger til Jessen, Thurah og Danske Atlas 1743-71). *Fynbo lands-ting*. Skøde- og panteprotokol 1646-1805 (*Fynbo lands-*

Fig. 108. Skitse af kirken i biskop Jacob Madsens visitatsbog. I RAO. – Sketch of the church in Bishop Jacob Madsen's Book of Visitations.

ting. Skøde- og panteprotokol 1646-1805). *Vends herredsfoged*. Skøde- og panteprotokol 1798-1919 (*Vends herredsfoged*. Skøde- og panteprotokol 1798-1919). *Assens-Hindsjavl Amt*. Skifteprotokol 1709-1809 (*Assens-Hindsjavl Amt*. Skifteprotokol 1709-1809). *Odense byfoged*. Skifteprotokol 1626-1919 (*Odense byfoged*. Skifteprotokol 1626-1919). *Svendborg byfoged*. Skifteprotokol 1707-1919 (*Svendborg byfoged*. Skifteprotokol 1707-1919). *Odense malerlav*. Indskrivningsbog 1704-1885 (*Odense malerlav*. Indskrivningsbog 1704-1885). *Sunds herreds provsti*. Gejstlig skifteprotokol 1684-1738 (*Sunds herreds provsti*. Gejstlig skifteprotokol 1684-1738). *Faaborg pastoratsark*. Ministerialbog 1658 ff. (*Faaborg pastoratsark*. Ministerialbog 1658 ff.). *Svendborg Vor Frue pastoratsark*. Ministerialbog 1687 ff. (*Svendborg Vor Frue pastoratsark*. Ministerialbog 1687 ff.).

Nationalmuseet (NM). *Antikvarisk-Topografisk Arkiv* (ATA). *Manuskripter*. C. T. Engelstoff, Kirkerne i Fyens Stift (Tillæg til Jacob Madsens Visitatsbog). Begyndt 1853. *Indberetninger*: Sognepræst Hans Thomsen (1808); sognepræst J. C. Vilhelm Larsen 1890 (kirkegård); sognepræst Vilhelm Larsen 1890 (klokker); Eigil Rothe 1901 (altertavle); sognepræst Mathias Hansen 1923 (kirkegård, omgivelser); Hugo Matthiessen 1923 (kirkegård, omgivelser); Chr. Axel Jensen 1923 (omgivelser, bygning); Victor Hermansen 1923 (inventar, gravminder); Poul Nørlund 1924 (kalkmalerier); Harald Munck 1924 (prædikestol og fontehimmel); Kristian Due 1924 (altertavle); sognepræst Mathias Hansen 1924 (præste-

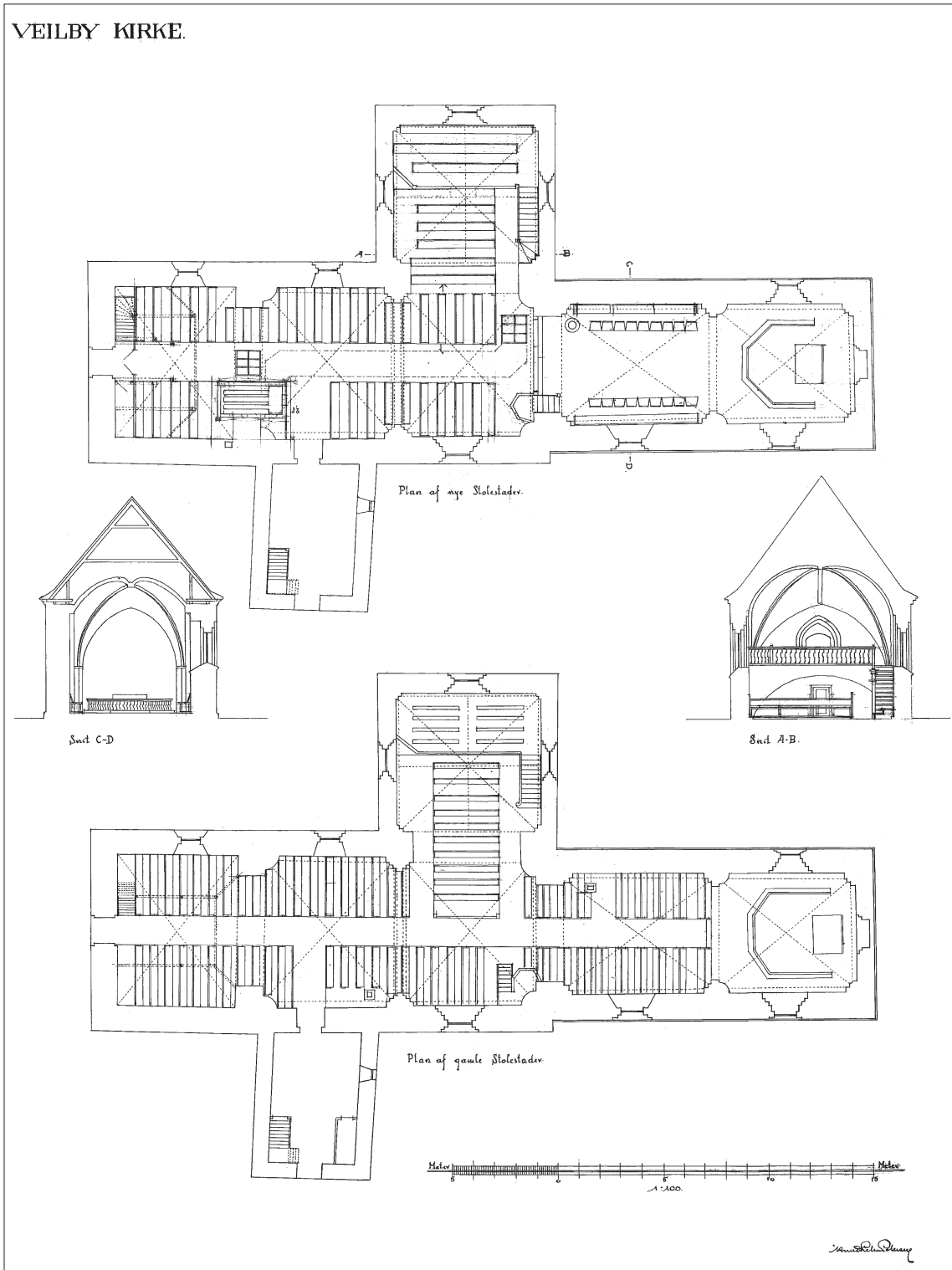

Fig. 109. Planer og snit før og efter istandsættelsen (s. 6423). 1:300. Målt og tegnet af Knud Lehn Petersen 1924. – Plans and sections before and after restoration 1924.

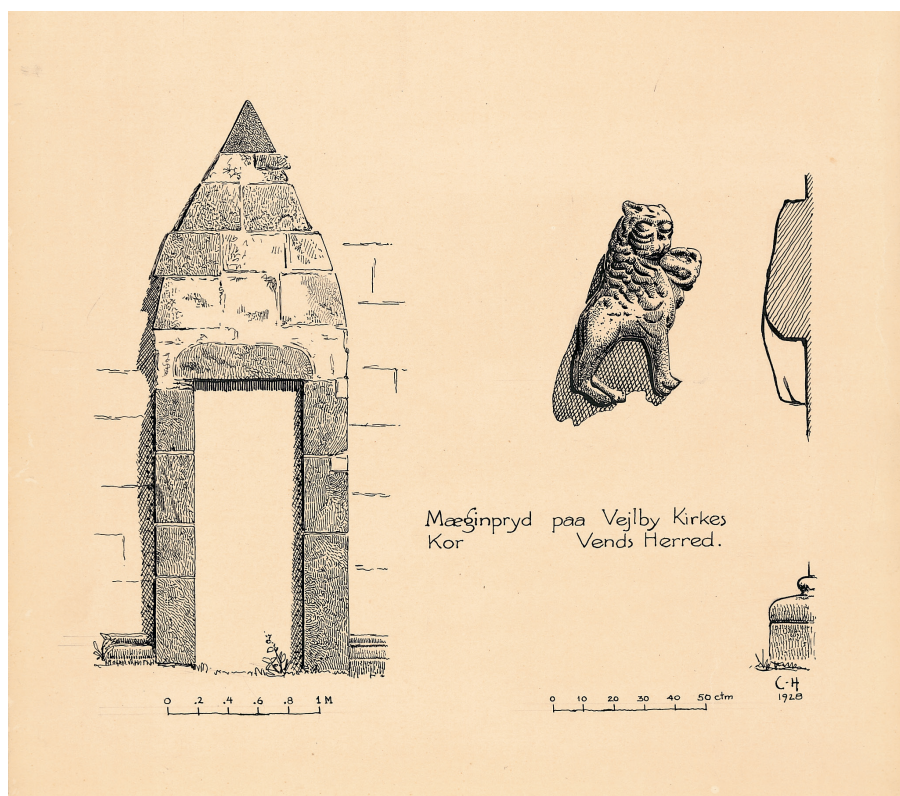

Fig. 110. Opmåling af romansk præstedør (jf. fig. 15, s. 6405), romansk billedkvader (jf. fig. 8 og 111, s. 6405) og sokkelprofil. 1:50 hhv. 1:25. Målt og tegnet af S. A. Claudi Hansen 1928. I NM. – Scale drawing of Romanesque priest's †door, Romanesque pictorial ashlar and footing profile.

gård); anonym u.d. (kisteplader); anonym u.d. (klokker, altersæt, oblatæske); anonym u.d. (bygning); anonym u.d. (epitafium, inventar); Peter Kr. Andersen 1925 (altertavle); Mogens Larsen 1965 (korbuekrucifiks); N. J. Termansen 1967 (portrætmalerier); Mogens Larsen 1969 (korbuekrucifiks); Mogens Larsen 1969 (alterbillede); Tycho Clemmensen 1988 (sarkofager); Kirsten Trampedach 2001 (murbehandling, kalkmaleri); Mette K. Jensen 2002 (kalkmaleri); Birgitte Larsen 2010 (altertavle); Susanne Trudsø 2010 (gravkapel).

Korrespondancearkivet.

Det Kongelige Bibliotek (KB): NKS 736, 4°. Nogle Optegnelser om Kirkerne i Fyen og deres Oldsager.

Middelfart Kommune, Byggesagsarkivet.

Tegninger. Sognepræst J. Vilhelm Larsen(?) o. 1903 (døbefont); N. P. Jensen o. 1900 (plan); Knud Lehn Petersen 1924 (planer samt tværsnit af skib og kapel,

Fig. 111. Romansk billedkvader på sydsiden af korets forlængelse (s. 6405). Foto Erik Moltke 1937. I NM. – Romanesque pictorial ashlar on the chancel's south side.

Fig. 112. Sammenstødet mellem korets og korforlængelsens hvælv (s. 6410). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Meeting of the vaults of the chancel and chancel extension.

forslag til inventar); Kristian Due 1924 (malersignaturer på altertavle); N. J. Termansen 1967 (signatur på portrætmalerier); Arkitektfirmaet Vilhelmsen & Kristensen I/S 1986 (orgel); Tegnestuen Ganshorn 2006 (kirkegårdsportal).

Litteratur. Åge Petersen, *Vejlby – minder, virke og tro*, Middelfart 1972 (*Petersen 1972*). P. S. Feddersen, *Vejlby Kirke*, Vejlbj 1996 (*Feddersen 1996*). P. S. Feddersen, »Assistentkirkegården i Vejlbj«, *Bavnen* 1998,2, 22-24. Skjold Christensen, »Vejlbj kirke den 3. november 2001«, *Bavnen* 2002,1, 16-18. Evald Andersen, »Brudstykker fra de gamle arkiver«, *Bavnen* 2002,2, 22-26. Evald Andersen og Finn L. Fauk, »Færgemændene på Stribodde«, *Bavnen* 2003,2, 22-32. Skjold Christensen, »Kapellet med herremandsparrets sarkofager åbnet«, *Bavnen* 2013,2, 15-16.

Historisk indledning og omgivelser ved Lasse J. Bendtsen, bygningsbeskrivelse ved Kirstin S. Eliassen, kalkmaleri, inventar og gravminder ved Lasse J. Bendtsen, orgler dog ved Kristian Lumholdt. Oversættelser ved James Sander Manley (engelsk) og Peter Zeeberg (latin). Korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedso. Redaktionen afsluttet september 2023.

¹ »Stauerby« og »Aghælby« optræder som det første blandt kongens fædrene gods på Fyn. Svend Aakjær (udg.), *Kong Valdemars Jordebog*, I-III, Kbh. 1980, I,2, 12 (og 102). Jf. *Diplomatarium Danicum*, udg. af Det danske

Fig. 113. Ommuring af korets østre hvælvkappe i forbindelse med korforlængelsens opførelse med hvælv (s. 6410). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – Renovation of the chancel's eastern severy due to the construction of the chancel extension with vaulting.

Sprog- og Litteraturselskab, Kbh. 1938-, 2, V, nr. 130 (11. nov. 1300).

² *Diplomatarium Danicum* (note 1), 2, IV, nr. 163 (1. apr. 1295).

³ *Diplomatarium Danicum* (note 1), 2, X, nr. 224 (2. aug. 1330) og nr. 242 (21. sept. 1330). Ifølge Cornelius Hamsforts bispekrønike turde biskop Peder Pagh ikke modsætte sig udnævnelsen. *Scriptores rerum Danicarum medii ævi*, Jacob Langebek m.fl. (udg.), VII, Kbh. 1792, 228–229. Arnold Pinnow, der antagelig var af mecklenburgsk herkomst, blev 1334 bispens official i Odense. *Scriptores rerum Danicarum* (ovf.), I, Kbh. 1772, 302.

⁴ *Diplomatarium Danicum* (note 1), 3, I, nr. 84 (9. dec. 1340).

⁵ Samme takst svarede af Asperup, Brenderup, Gelsted og Husby. »Regnskabsbog over Indtægten af Landehiælpen 1524–26«, *Danske Magazin*, 4, II, 1873, 51.

⁶ Dalum Kloster fungerede allerede fra begyndelsen af 1500-tallet i praksis som et kongeligt len (jf. s. 2794). Vejlbys fortsatte tilhørsforhold til Dalum fremgår af klostrets jordebog 1533 og biskop Jacob Madsens visitats 1589: »Patronatsretten til Dallum Closter«. O. Nielsen, »Dalum Klosters Jordebog 1533«, *Samlinger til Fyens Historie og Topographie*, Fyens Stifts literære Selskab (udg.), IV, 1867, 312; Jens Rasmussen og Anne Riising, *Biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588–1604*, Odense 1995, 329; jf. også RAK. *DaKanc.* Fynske tegnelser 1596–1660. 31. maj 1651.

Fig. 114. Tårn og skibets vestligste del set fra nordvest. Foto Chr. Axel Jensen 1923. I NM – Tower and westernmost part of the nave seen from the north west.

Fig. 115. Overmur i korets nordside med kalkmaleri (s. 6433) og revne i muren mellem koret og korforlængelsen (s. 6410). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Upper wall in the chancel's north side with wall paintings and a crack between the chancel and the chancel extension.

⁷ Nielsen 1867 (note 6), 312.

⁸ Danske Kirkelove I-III. Udg. af Holger Fr. Rørdam, Kbh. 1883-89, I, 413-414.

⁹ Danske Kirkelove (note 8), I, 413-414.

¹⁰ Danske Kirkelove (note 8), II, 167. Fordelingen mellem præst og hospital blev opretholdt indtil 1755, da kirkeejeren Andreas von Reiser fik tillagt hospitalets andel af kongetienden, mens præsten beholdt sin part. *Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden, 1535-1765*, I-IV. Udg. af Rigsarkivet, Kbh. 1892-1955, V, 420 (8. aug. 1755); Hans de Hofman, *Samlinger af publique og private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve I-X*, Kbh. 1755-65, V, 415.

¹¹ *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551-1660*, udg. af Rigsarkivet, Kbh. 1885-2005, 31. maj 1651. Billeshave regnes dog for oprettet af Erik Bille (†1641), jf. J. P. Trap, *Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark*, 5. udg. Kbh. 1953-72, XII, 411. Der var 1589 'ingen adel i sognet'. Rasmussen og Riising 1995 (note 6), 329.

¹² *Kronens Skøder* (note 10) II, 71-72 (16. april 1658).

¹³ RAO. *Fynbo landsting*. Skøde- og panteprotokol 1646-1805. Skøde af 27. marts 1667, tinglyst 3. apr. 1667.

¹⁴ RAO. *Fynbo landsting*. Skøde- og panteprotokol 1646-1805. 21. dec. 1680, tinglyst 23. febr 1681.

¹⁵ RAO. *Vends herredsfoged*. Skøde- og panteprotokol 1798-1919. Skøde af 31. aug. 1805, tinglyst 8. sept. 1806. Jf. også optegnelser om patronatsret 1809 og 1826. RAO. *Bispeark*. Vends Herreds breve 1806-52; *Provstiark*. Synsprotokol 1803-61.

¹⁶ RAO. *Menighedsrådsark*. Kirkeprotokol 1862-1925.

¹⁷ *Fyens Stiftstidende* 12. febr. 1918.

¹⁸ Rasmussen og Riising 1995 (note 6), 329.

¹⁹ RAO. *Bispeark*. Vends Herreds breve 1806-52.

²⁰ Feddersen 1996.

²¹ *Fredericia Dagblad* 16. marts 1968.

²² Ringen har oval signetplade med graveret skjold af renæssancetype, hvori sammenskrævede versaler »LH«, gentaget over skjoldet. NM. Inv.nr. D 2473.

²³ Evald Tang Kristensen, *Danske Sagn I-VI*, Århus og Silkeborg 1892-1901, III, 173.

²⁴ Tang Kristensen 1892-1901 (note 23), IV, 137-138.

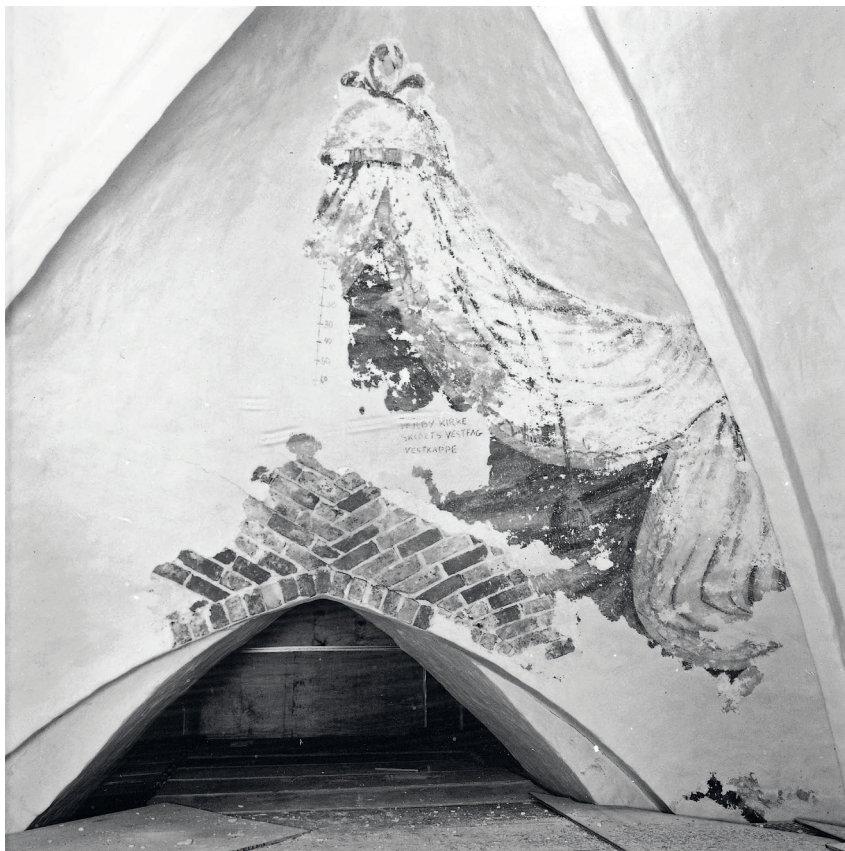

Fig. 116. †Kalkmalet draperi o. 1750 i skibets vestfags vestkappe (s. 6433). Foto Roberto Fortuna 2002. – †Wall-painted drapery, c. 1750, in the western severy of the western bay of the nave.

²⁵ Svend Jespersen, »Nogle folkeminder fra Vends herred«, *Fynsk Hjemstavn* 1933, 28.

²⁶ Tang Kristensen 1892-1901 (note 23), V, 231.

²⁷ John Kousgård Sørensen (red.), *Danmarks Stednavne 14, Odense amts bebyggelsesnavne*, udgivet af Stednavneudvalget, Kbh. 1969, 232-233.

²⁸ Jf. matrikelkortene.

²⁹ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprotokol 1904-86.

³⁰ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprotokol 1904-86. Udvidelsen er også markeret med en sten med årstallet »1951«.

³¹ Rasmussen og Riising 1995 (note 6), 330.

³² RAO. *Bispeark*. Indberetninger om kirker og kirkegårde 1812-43.

³³ RAO. *Menighedsrådsark*. Regnskabsbog 1913-58.

³⁴ Hugo Matthiessen fandt 19 meter af østmuren, mens Chr. Axel Jensen iagttog rester af munkestensmur i sydøst. NM. *ATA*. Indb. ved Hugo Matthiessen 1923; indb. ved Chr. Axel Jensen 1923.

³⁵ RAK. *DaKanc*. Seks års kirkeregnskaber.

³⁶ De øverste skifter under tagstenene består af sten i Flensborgformat.

³⁷ Ved istandsættelsen blev de originale munkesten på 30×15×8-9 cm suppleret med nye af et lidt mindre format (29×14×9 cm). NM. *ATA*. Korrespondance.

³⁸ RAO. *Provstiark*. Synsprotokol 1803-61; *Bispeark*. Indberetninger om kirker og kirkegårde 1812-43.

³⁹ RAO. *Provstiark*. Synsprotokol 1803-61.

⁴⁰ NM. *ATA*. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1923.

⁴¹ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprotokol 1904-1986; NM. *ATA*. Indb. ved sognepræst Mathias Hansen 1923.

⁴² NM. *ATA*. Korrespondance.

⁴³ NM. *ATA*. Indb. ved sognepræst Mathias Hansen 1924.

⁴⁴ NM. *ATA*. Indb. ved sognepræst Mathias Hansen 1923; indb. ved Chr. Axel Jensen 1923.

⁴⁵ NM. *ATA*. Indb. ved Hugo Matthiessen 1923.

⁴⁶ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprotokol 1904-86; Skrivelser vedr. annexkirkegård 1975-77; NM. *ATA*. Korrespondance.

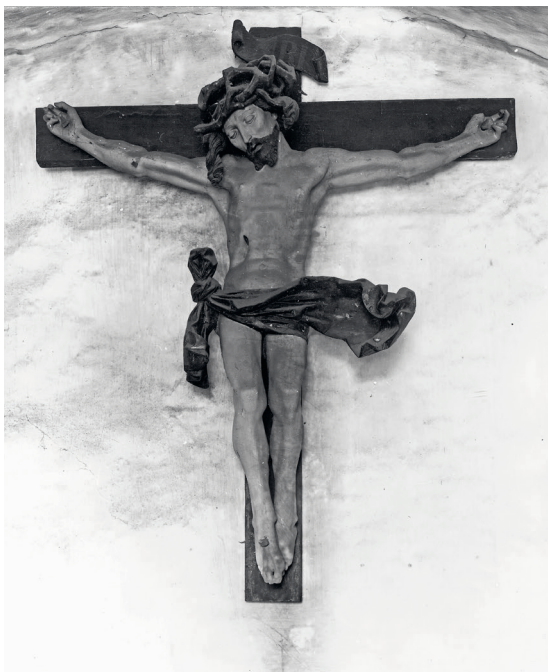

Fig. 118. Claus Bergs korbuekrucifiks o. 1515, før istandsættelsen 1968 (s. 6456, jf. fig. 73). Foto V. Thorlacius-Ussing u.å. – *Claus Berg's chancel arch crucifix, c. 1515, before the refurbishing of 1968 (cf. fig. 73).*

⁴⁷ Redskabs- og graverbygningen er opført 1979 ved arkitekt Jørgen Frederiksen, Middelfart, og udvidet 1996 ved arkitektfirmaet Vilhelmsen, Marxen & Bech-Jensen A/S, Århus. Middelfart Kommune, Byggesagsarkivet. RAO. *Menighedsrådsark.* Skrivelser vedr. redskabsskur.

⁴⁸ RAK. *Kirkeministeriet.* Brevbog 1849, nr. 2340 (6. nov. 1849).

⁴⁹ RAO. *Menighedsrådsark.* Kirkeprotokol 1862-1925. Jf. matrikelkort og målebordsblade.

⁵⁰ P. S. Feddersen, »Assistentskirkegården i Vejlbj», *Bavnen* 1998, 2, 22-24.

⁵¹ RAO. *Menighedsrådsark.* Kirkeprotokol 1926-86; Forhandlingsprotokol 1904-86.

⁵² Der mangler imidlertid formentlig et stykke af skibets langmure i vest, omtrent svarende til gavlmurens tykkelse (s. 6414).

⁵³ M. Mackeprang, *Jydske Granitportaler*, København 1948, 325. Billedkvalderen kan evt. have siddet på det romanske kors østgavl.

⁵⁴ Tilmuringen er nu i det ydre af moderne tegl. En ældre tilmuring var af rå kamp (jf. fig. 16), ligesom det endnu er tilfældet indvendig.

⁵⁵ Dette skyldes formentlig en sekundær sætning af murværket. Indvendig er døren vandret overdækket, og dens vestre vange tangeres af korets sydvestre hvalvpille.

⁵⁶ Den i syd synes helt fornyet (jf. fig. 6).

⁵⁷ Under hensyntagen til trappehusets placering (jf. s. 6415).

⁵⁸ Den i syd, der kun har en binder, er reguleret efter fjernelse af en skorsten (jf. s. 6429).

⁵⁹ Den er udvendig dækket af tårnets skalmuring.

⁶⁰ C. T. Engelstoft, *Kirkerne i Fyens Stift* (Tillæg til Jacob Madsens Visitatsbog). Manuskript i NM, 11-14.

Fig. 117. Kalkering af altertavlens malersignaturer (s. 6444, jf. fig. 58-59) Tegning af Kristian Due 1924. – *Tracing of the altarpiece's painter's signatures (cf. figs. 58-59).*

Fig. 119. Fontehimmel o. 1625 (s. 6456, jf. fig. 71) og indre set mod vest. Foto Chr. Axel Jensen 1923. – *Font canopy, c. 1625 (cf. fig. 71) and interior looking west.*

⁶¹ Erich Pontoppidan og Hans de Hofman, *Den danske Atlas* I-VI, Kbh. 1763–81, VI, 1774, 649–651.

⁶² Fra den nedrevne del af skibets nordmur.

⁶³ »Med Enden af dette Aar (1784) bleve oven paa en, udi Weilbye Kirkes aabne Begravelse, af nye opmuuret Hvelving opsatte tvende Liig af Billeshauges gamle Eyere, der havde reserveret sig Begravelsen ved Kirkens Salg A(nn)o 1760«. RAO. *Pastoratsark*. Ministerialbog 1658 ff. Agathe Rodsteen Urne blev i første omgang gravsat i Örkelljunga i Sverige, mens Andreas von Reiser kortvarigt stod i Holmens Kirke. Skjold Christensen, »Vejlbj kirke den 3. november 2001«, *Bavnen* 2002,1, 16–18.

⁶⁴ RAO. *Bispeark*. Visitatsprotokol 1732–1803.

⁶⁵ RAK. *DaKanc. 1. dept.* Brevbog 1816. H17–21. Nr. 1481.

⁶⁶ RAO. *Bispeark*. Vends Herreds breve 1806–52; *Provs-tiark*. Synsprotokol 1803–61.

⁶⁷ RAO. *Menighedsrådsark*. Kirkeprotokol 1862–1925. Såvel de to skifter høje savnsnit som falsgesimser er af små sten.

⁶⁸ RAO. *Bispeark*. Synsforretninger 1872–81.

⁶⁹ RAO. *Menighedsrådsark*. Kirkeprotokol 1926–86.

⁷⁰ RAO. *Menighedsrådsark*. Renovering af Vejlbj Kirke 1983.

Fig. 120. *Nøgle af senmiddelalderlig type (s. 6466). I Museum Odense. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Key of Late Medieval type.

⁷¹ NM. ATA. Korrespondance. Jf. også Skjold Christensen, »Kapellet med herremandsparrets sarkofager åbnet«, *Bavnen* 2013, 2, 15–16.

⁷² RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprotokol 1904–86; Kirkeprotokol 1862–1925.

⁷³ RAO. *Menighedsrådsark*. Kirkeprotokol 1862–1925; *Bispeark*. Synsforretninger 1872–81.

⁷⁴ RAO. *Bispeark*. Synsforretninger 1718–35.

⁷⁵ RAO. *Menighedsrådsark*. Kirkeprotokol 1926–1986; Renovering af Vejlbj Kirke 1983.

⁷⁶ *Engelstofi* (note 60), 12.

⁷⁷ Ebbe Lehn Petersen i NM. ATA. Korrespondance; RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprotokol 1904–86.

⁷⁸ NM. ATA. Indb. ved Eigil Rothe 1901.

⁷⁹ Iflg. N.P. Jensens plan.

⁸⁰ NM. ATA. Korrespondance; spor efter skorstenen ses stadig i tårnets mellemstokværks sydøsthjørne.

⁸¹ NM. ATA. Indb. ved Poul Nørlund 1924; indb. ved Mette K. Jensen 2002; NM. ATA. Korrespondance; RAO. *Menighedsrådsark*. Kirkeprotokol 1926–86.

⁸² NM. ATA. Indb. ved Poul Nørlund 1924; indb. ved Mette K. Jensen 2002.

⁸³ Typologien optræder kun i nogle udgaver. Jf. Henrik Cornell, *Biblia Pauperum*, Stockholm 1925, 183.

⁸⁴ Jf. Cornell 1925 (note 83), 43.

⁸⁵ Jf. Cornell 1925 (note 83), 44.

⁸⁶ Motivets markante, synlige placering lige over for døren har ikke været uvæsentlig, idet Kristoffer i senmiddelalderen regnedes blandt de 14 nødhjælpere, og det var opfattelsen, at havde man set et billede af ham med Kristusbarnet, var man den pågældende dag sikret mod en brat død uden sakramenter.

⁸⁷ NM. ATA. Indb. ved Mette K. Jensen 2002.

⁸⁸ Sissel F. Plathe, *Gotikkens kalkmalerier*, Kbh. 2019, 148–161. Jf. *DK Sjyll* 750 og 2749–50.

⁸⁹ NM. ATA. Indb. ved Poul Nørlund 1924.

⁹⁰ RAO: *Bispeark*. Synsforretninger 1872–81; *Menighedsrådsark*. Kirkeprotokol 1862–1925.

⁹¹ RAK. *DaKanc. 1. dept.* Journaler 1832 G. 7. dec. 1832 sag 2306.

⁹² RAO: *Bispeark*. Synsforretninger 1872–81.

⁹³ RAO. *Menighedsrådsark*. Kirkeprotokol 1862–1925; Forhandlingsprotokol 1904–86.

⁹⁴ NM. ATA. Indb. ved anonym o. 1923(?).

⁹⁵ NM. ATA. Indb. ved Poul Nørlund 1924; NM. ATA. Korrespondance. I helgengravnen blev nedlagt

Fig. 121. Front- eller vægpanel fra $\ddagger$ stolestader, 1600-tallet, nu i tårnets mellemstokværk (s. 6461). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Front or side panel from $\ddagger$ pews, 1600s, now in the middle floor of the tower.

Fig. 122. †Orgel nr. 2, 1940, bygget af A. C. Zachariassen, Århus (s. 6467). Foto 1986 i NM. – †Organ no. 2, 1940, built by A. C. Zachariassen, Århus.

en redegørelse for hoveddistandsættelsen 1924. RAO. *Menighedsrådsark*. Kirkeprotokol 1926-86.

⁹⁶ Tavlen dateres 1510-20 i Sissel F. Plathe og Jens Bruun, *Danmarks middelalderlige altertavler*, Odense 2010, 1112.

⁹⁷ Ulla Haastrup, »Claus Berg«, *Weilbachs Kunstnerleksikon* 4. udg., Sys Hartmann (red.), I, Kbh. 1994, 222-224. Der er nogen tvetydighed vedrørende ophavet i Plathe og Bruun 2010 (note 96), hvor proveniensen dels anføres at være »Formentlig fra et værksted i Lübeck. Tilskrevet Claus Berg« (s. 1115), mens tavlen s. 1368 regnes blandt Claus Bergs formodede arbejder.

⁹⁸ Jens Bruun, *Den Figurrige Golgatascene. En rejse gennem kristendommens kunsthistorie*, Højbjerg 2012, 58.

⁹⁹ De 176 cm høje planker har hver især en bredde på (regnet fra nord): 29,5 cm, 38 cm, 35,5 cm, 37 cm og 20 cm. Den nye planke er 13,5 cm bred.

¹⁰⁰ De gyldne rankeborter minder en del om fragmenterne på Claus Bergs altertavle i Odense Domkirke, der dog ikke har omvunden stav (s. 508). Udformnin-

gen adskiller sig derimod fra borterne på altertavlerne i Faaborg Helligåndskirke (*DK Svendborg* 686), Århus Vor Frue (*DK Århus* 1134) og Sanderum (s. 2960), hvis indbyrdes sammenhæng ifølge Richter er 'indlysende'. Jan Friedrich Richter, *Claus Berg. Retabelproduktion des Spätmittelalters im Ostseeraum*. Berlin 2007, 185.

¹⁰¹ Plathe og Bruun 2010 (note 96), 1112-1115.

¹⁰² Den delvist transparente Judasfigur hænger i et løvbærende træ og ikke i et dødt (som f.eks. på Hamburg-tavlen, jf. s. 6444).

¹⁰³ Såvel *Afklædningen* som *Jesus på stenen* er sjældne altertavlemotiver (dog for sidstnævntes vedkommende når man ser bort fra skulpturerne med dette enkeltstående motiv). *Afklædningen* findes malet på højaltertavlen fra Faaborg Helligåndskirke (*DK Svendborg* 690), mens *Jesus på stenen* ses skåret på tavlen i Nørre Broby (Svendborg Amt) og en kombination ses i Sædinge (*DK Maribo* 789). Plathe og Bruun 2010 (note 96), 1378.

¹⁰⁴ Striden om kappen forekommer også på Claus Bergs tavler i Århus Vor Frue (*DK Århus* 1124) og

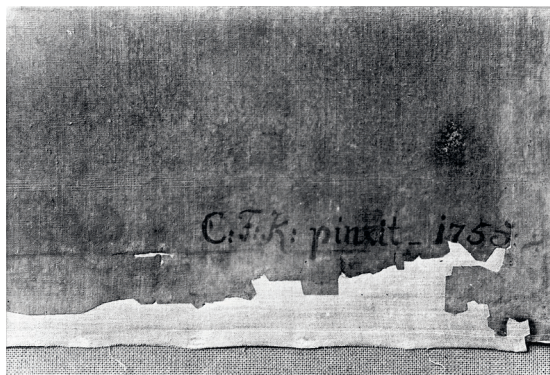

Fig. 123. Uidentificeret malersignatur »C. F. K.« 1755 på bagsiden af Agathe Rodsteen Urnes portrætmaleri (s. 6478, jf. fig. 98). Foto N.J. Termansen 1967. – *Signature of an unidentified painter, »C. F. K.«, 1755, on the back of the portrait of Agathe Rodsteen Urne (cf. fig. 98).*

Bregninge (Ærø Hrd., Svendborg Amt) samt på andre fynske tavler: Bellinge (s. 3082), Vissenbjerg (s. 3396) og Tranderup (Ærø Hrd., Svendborg Amt), men er ellers sjældent forekommende i det danske materiale, jf. s. 3433 note 115.

¹⁰⁵ De præcise motiver kan der kun gisnes om. Den nordre fløj har rimeligvis haft yderligere scener fra lidelseshistorien, f.eks. Bønnen i Getsemane, Tilfængtagelsen, Jesus for Pilatus og Jesus for Kaifas. Sydfløjen kan have vist scener fra tiden efter Gravlæggelsen, eventuelt Kristus ved helvedes porte, Opstandelsen, Himmelfarten og Pinseunderet.

¹⁰⁶ En lignende simultan Getsemanefremstilling (men uden Tilfængtagelsen) findes på altertavlen i Hornslet tilskrevet Claus Berg, jf. Richter 2007 (note 100), 187. Dette predellamaleri regnes for en sekundær opmaling af et middelalderligt motiv. Plathe og Bruun 2010 (note 96), 405.

¹⁰⁷ Se ud over signaturen i Veflinge (s. 6243) f.eks. også s. 2869, DK Vejle 344 og 2406, DK Svendborg 1593, DK Ringkøbing 1906. Skriftypen ligger langt fra den sengotiske minuskelskrift på f.eks. Faaborgtavlen fra 1511 (DK Svendborg 684) og Odensetavlen fra o. 1515-1523 (s. 459).

¹⁰⁸ NM. ATA. Indb. ved Kristian Due 1924. Til at begynde med havde Kristian Due tilsyneladende opfattet de to signaturer som oprindelige, idet han 4. apr. 1924 skrev til Chr. Axel Jensen (NM. ATA. Korrespondance): »Paa Vejlbytavlen findes Signatur med to Malernavne, men desværre er de kun i Brud. Vedlagt kalkering. – Jeg skal tage en meget klarere Kalkering. – Det er vel Tyskere?«. Men under selve istandsættelsen må konservatoren altså have skiftet mening, som det fremgår af istandsættelsesrapporten. Haastrup kendte Dues kalkering, men opfattede den som fejlbehæf-

tet: »Han har lavet en kalke af de to indskrifter, men i korsfæstelsesscenens to linier er fejl i gengivelsen. Efter 'Fra' er gengivet en form, som det nederste af et g. Det er en stilk fra en malet blomst. Årstallet er læst som arabertal '3.1', tre-tallet er dog gengivet stipleet. Ulla Haastrup, »Fynske malere i Claus Bergs værksted omkring 1510-1527«, *Årbog for Svendborg og Omegns Museum* 1992, Svendborg 1993, 50 note 11. Dertil kan bemærkes, at Due ikke har gengivet det nederste af et 'g' men tydeligvis det nedre af et stort 'F' og ikke en blomsterstilk, oven på hvilken bogstavet er malet.

¹⁰⁹ Om de to maleres biografi kan oplyses følgende: Iver Pedersen (-1681-1740) var søn af Peder Iversen (†1681), skrædder i Odense, og Ellen Jespersdatter (†1706), 2° g.m. Peder Knudsen, degn i Dalby og senere Øster Skerninge. Hans søster Anne Margrethe Pedersdatter (†1714) var gift med maleren Christian Philip Zachariassen Getreuer (o. 1657-1725), Odense. (RAO. *Odense byfoged*. Skifteprotokol 1626-1919. Vol. IX, f. 376v; *Sunds herreds provsti*. Gejstlig skifteprotokol 1684-1738. f. 112; K. Bang Mikkelsen, *Degne og skoleholdere samt kateketer, klokkere og organister i Fyns stift indtil 1814*, Odense 1977, 29, 209). Det kan tænkes – men ikke påvises – at Iver Pedersen har stået i lære hos svogeren eller en anden af Getreuerfamiliens malere. Iver Pedersen havde etableret sig som maler i Faaborg, inden han 22. okt. 1696 indgik ægteskab med Kirsten Lauritsdatter (Bang?, jf. ndf.), på hvilket tidspunkt han omtales som »Iver Pedersen Maler«. »Iver Pedersen Mahler« døde 16. jan. 1740 og begravedes 22. jan. i Helligåndskirken i Faaborg. (RAO. *Faaborg pastoratsark*. Ministerialbog 1658 ff.). Hans søn Peder Iversen (Bang) blev født 26. aug. 1697 og døbt 1. sept. samme år. (RAO. *Faaborg pastoratsark*. Ministerialbog 1658 ff.). Han blev svend 27. juni 1719 efter seks års læretid hos faren. (RAO. *Odense malerlav*. Indskrivningsbog 1704-1885). Han blev 13. juni 1727 g.m. Øllegaard Heldevad

Fig. 124. *Kistesøm med våbener for Rodsteen og Vind, antageligt fra Agathe Rodsteens tårkiste (nr. 2, s. 6479). Foto i NM. – *Coffin nails with the arms of Rodsteen and Vind, presumably from Agathe Rodsteen's tårkiste (no. 2).

i Svendborg og omtaltes da som »Peder Iversen Maler«. (RAO. *Svendborg Vår Frue pastoratsark*. Ministerialbog 1687 ff.). Ved hans død 1769 benævntes han henholdsvis »Pæder Iversen Bang«, »Peder Maler« og »Peder Bang«. Det er da en nærliggende antagelse, at moren Kirsten Lauritsdatter førte slægtsnavnet Bang. (RAO. *Svendborg byfoged*. Skifteprotokol 1707-1919, vol. II, f. 164r-165r. Skifteforretning påbegyndt 13. maj 1769; *Svendborg Vår Frue pastoratsark*. Ministerialbog 1687 ff. Begravelse 17. maj 1769.)

¹¹⁰ Richter 2007 (note 100), 189-198. Vejlbystavlen står nærmere dette hamburgske maleri end på to (nu forsvundne) paralleller i Lübecks Marienkirche, det såkaldte Greveradenalter fra 1494 (tilskrevet Hermen Rode) og det såkaldte Schinkelalter fra 1501. Konservator Eigil Rothe konstaterede 1901 slægtskab med sidstnævnte tavler, men fandt dog, at Vejlbystavlen, navnlig dens dragter, havde 'et yngre præg'. NM. *ATA*. Indb. ved Eigil Rothe 1901.

¹¹¹ Ifølge Richter fremstår Vejlbystavlen med en stærkere komposition, om end 'den maleriske kvalitet' er lavere. Richter 2007 (note 100), 193.

¹¹² Mens man finder en anden detalje som den diskret placerede, hængte Judas både i Hamburg og i Westfalen (f.eks. på en altertavle o. 1480 i Kölns St. Pantaleonkirke og et Korsbæringsmaleri tilskrevet Derick Baegert o. 1480/85 i LWL-Museum für Kunst und Kultur (Münster), inv.nr. 59 WKV), findes paralleller til krigerstatuen over byporten på 'Der Meister von Liesborns' korsfæstelsesmaleri i Lipporg o. 1470. LWL-Museum für Kunst und Kultur (Münster), inv.nr. 10 WKV. Skulpturer med en tilsvarende placering (men med anden udformning) ses på malerier i Dortmunds Johannes Døberkirke (tilskrevet Derick Baegert 1470/76) og i Soests Hohnekirche o. 1470. Både Lipporgtavlen og Hohnekirchetavlen er af Richter inddraget i diskussionen af Faaborgtavlen malerier, men ikke direkte i forhold til Vejlbystavlen. Richter 2007 (note 100), 198-199.

¹¹³ Jesus' mange sår og det blodtilsølede gulv med det ødelagte ris (sml. Faaborgtavlen, *DK Svendborg* 689) trækker dog på andre kilder.

¹¹⁴ Ulla Haastrup, »Brugen af forlæg i Claus Bergs værksted i Odense i 1. fjerdedel af 1500-tallet«, *Imagines Medievales – Studier i medeltida ikonografi, arkitektur, skulptur, måleri och konsthandverk*, *Ars Suetica* 7, Rudolf Zeitler og Jan O.M Karlsson (red.), Uppsala 1983, 116 note 9. Jf. F.W. H. Hollstein, *German Engravings, Etchings and Woodcuts c. 1400-1700*, XXIV (red. Tilman Falk), Blaricum 1986, nr. 145, 146 og 148; *Hollstein German* (ovf.), VI, Amsterdam 1960, nr. 22.

¹¹⁵ Janez Höfler, *Der Meister E. S – ein Kapitel europäischer Kunst des 15. Jahrhunderts*, Regensburg 2007, 2, nr. 41; *Hollstein German* (note 114), XXIV, nr. 123.

¹¹⁶ *Hollstein German* (note 114), XXIV, nr. 146 og 147.

¹¹⁷ Richter 2007 (note 100), 197.

¹¹⁸ Ulla Haastrup, »Die Maler der Werkstatt Claus

Fig. 125. Metalstøbt krucifiks (nr. 4), 1700-tallet, fra en $\dagger$ kiste i Urne-slægtens ($\dagger$)åbne begravelse (s. 6484). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Cast metal crucifix (no. 4), 1700s, from a $\dagger$ coffin in the Urne family's ($\dagger$)open burial.*

Bergs und Cranachs Holzschnitte«, Louise Lillie og Mogens Thøgersen (red.), *Bild och betydelse: föredrag vid det 4. nordiska symposiet för ikonografiska studier 9 Kvarnträsk, 19.-22. augusti 1974*, Åbo 1976, 96.

¹¹⁹ Fra skriftlige kilder kendes forsvundne, malede tavler med Korsfæstelsesfremstillinger i Tømmerup (*DK Holbæk* 1426), Vester Åby (Svendborg Amt) og med svagere indicier Vedtofte (Båg Hrd.). *Plathe og Bruun 2010* (note 96), 1070, 1106, 1149.

¹²⁰ NM. *ATA*. Korrespondance. Brev fra Francis Beckett til Nationalmuseets direktør William Møllerup 4. aug. 1900.

¹²¹ Viggo Thorlacius-Ussing udelod således tavlen både i sin Claus Berg-monografi og i tredjeudgaven af Weilbachs Kunstnerleksikon. V. Thorlacius-Ussing, *Billedskævereren Claus Berg*, Kbh. 1922; V. Thorlacius-Ussing, »Claus Berg«, *Weilbachs Kunstnerleksikon* (3. udg.), Merete Bodelsen og Povl Engelstoft (red.), Kbh. 1947-52, I, 87. Den regnes i *Trap 5. udg.* (note 11), XII, 408 for 'sikkert et lybsk værkstedsarbejde'.

Fig. 126. Kisteplader- og ornament. Foroven et ornament fra Sigvard Urnes $\dagger$ kiste 1712 (nr. 4, s. 6480); i midten kisteplade fra Sigvard Johannes Urnes $\dagger$ kiste 1728 (nr. 11, s. 6483); tv. to kisteplader fra Sigvard Urne Kaas' $\dagger$ kiste 1727 (nr. 10, s. 6481); th. to kisteplader fra Uldrich Christian Kaas' $\dagger$ kiste 1727 (nr. 9, s. 6481). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Coffin plates and ornaments. Above is an ornament from Sigvard Urne's $\dagger$ coffin (no. 4), 1712; in the middle is a coffin plate from Sigvard Johannes Urne's $\dagger$ coffin (no. 11), 1728; on the left are two coffin plates from Sigvard Urne Kaas' $\dagger$ coffin (no. 10), 1727; on the right are two coffin plates from Uldrich Christian Kaas' $\dagger$ coffin (no. 9), 1727.*

¹²² Jf. også *Haastrup 1983* (note 114), 118 og *Richter 2007* (note 100), 175.

¹²³ *Haastrup 1976* (note 118), 96 og 107 note 11.

¹²⁴ Odensetavlens fragmentariske malerier kunne først erkendes i løbet af istandsættelsen 1976-83. *Haastrup 1983* (note 114), 121.

¹²⁵ *Haastrup 1993* (note 108), 48.

¹²⁶ *Haastrup 1993* (note 108), 47-48.

¹²⁷ Richter tilføjede endnu et værk, nemlig predellaen

i Hornslet (Randers Amt) med simultanbillede af Jesus i Getsemane. *Richter 2007* (note 100), 175-189.

¹²⁸ Ift. Vejlbytavlen har Richter navnlig hæftet sig ved ansigtstypernes forekomst i Odense, Sanderum og Kerteminde. Også glorietyperne er markant forskellige. *Richter 2007* (note 100), 186, 188-189.

¹²⁹ Såvel i Vejlbj og Sanderum som i Århus og Faaborg finder man ifølge David Burmeister den »samme karakteristiske fremstilling af de blånende bjerge med

Fig. 127. Kisteplade (forneden) fra Helle Helene Trolles $\dagger$ kiste 1712 (nr. 5, s. 6480); foroven ornament fra Sigvard Urnes $\dagger$ kiste 1712 (nr. 4, s. 6480). Foto Arnold Mikkelson 2022. – Coffin plate (bottom) from Helle Helene Trolle's $\dagger$ coffin (no. 5), 1712; on top is an ornament from Sigvard Urne's $\dagger$ coffin (no. 4), 1712.

lodrette rygge, klyngerne af blomkålslignende trækrøner over lavere, vandrette grene og fremstillingen af større træer med løb i klart adskilte vandrette bånd« (s. 2965). Byprospekterne i Århus, Vejlbj og Faaborg er også ifølge Richter beslægtede. *Richter 2007* (note 100), 187.

¹³⁰ *Richter 2007* (note 100), 186, 198.

¹³¹ *Richter 2007* (note 100), 196–197.

¹³² *Richter 2007* (note 100), 186, 198–199.

¹³³ *Haastrup 1993* (note 108), 39–40.

¹³⁴ *Haastrup 1994* (note 97), 222–224.

¹³⁵ »Die Werkstatt von Iver Pedersen und Peder Mahler hat, wie die Signaturen in Vejlbj oder die Arbeiten aus

Fåborg und Kerteminde beweisen, selbständig gearbeitet«. *Richter 2007* (note 100), 198. Richter har senest omtalt dobbeltsignaturen som bevis for 'en usædvanlig værkstedsdrift under ledelse af to ligeværdige malere', hvis værkstedsfællesskab han tolkede som et resultat af konkurrencetryk fra Lübeck (»Die doppelte Signatur läßt auf einen ungewöhnlichen Werkstattbetrieb schließen, der gleichberechtigt von zwei Malern geführt wurde, die hier als Auftragnehmer in Erscheinung treten. Dies dürfte sich durch den hohen Konkurrenzdruck gegenüber lübischen Exportprodukten erklären lassen, die die gleichzeitige Existenz von zwei großen Malerwerkstätten auf Fyn nicht zuließ«). Jan Friedrich

Richter, »Meister Andreas Johannes aus Ringkøbing. Zur Bedeutung spätgotischer Künstlerinschriften am Beispiel eines dänischen Exportretabels in Groß Liedern bei Uelzen«, Hans-Jürgen Vogtherr (udg.), *Uelzen im 16. Jahrhundert*, Uelzen 2014, 93.

¹³⁶ Richter 2007 (note 100), 353-68. Richter havde dog nogen anfægtelse ved at forlige de to sideordnede malersignaturer med tavlens 'enhedspræg' og fremsatte derfor som en alternativ forklaring, at der kunne være tale om to signaturer tilhørende en og samme maler, ligesom han foreslog, at signaturens bynavn eventuelt kunne være Hamburg. Richter 2007 (note 100), 182, 198.

¹³⁷ Hvad angår tidligere beskrevne kirker i *Danmarks Kirker* betyder det, at navnene 'Iver Pedersen' og 'Peder Maler' må disassocieres fra altertavlerne i Faaborg (*DK Svendborg* 684) og Sanderum (s. 2954) samt alterbordsforsiden i Skovby (s. 5661) og Kristi grav fra Kerteminde (s. 1960).

¹³⁸ Dette stemmer også overens med, at de samme malerhænder medvirkede på alle Claus Bergs maleribærende værker bortset fra Bregningetavlen og Sorokrucifikset. Richter 2007 (note 100), 200. Det skal i den forbindelse nævnes som en mulighed, at Faaborgtavlen og Kertemindegravens billedskærerarbejde (der ikke er tilskrevet Claus Berg) kan være udført i Lübeck og derefter forsynet med malerier i Bergs værksted. Eksempler på en sådan (geografisk) arbejdsdeling gives af Jan von Bonsdorff, *Kunstproduktion und Kunstverbreitung im Ostseeraum des Spätmittelalters*, Helsinki 1993, 38.

¹³⁹ Martin Wangsgaard Jürgensen, »Marias Syv Glæder i Sønder sø«, *Skalk* 2021, 5, 14-17.

¹⁴⁰ Jf. »Indskrifterne er danske og med danske navne« og »Disse malere må være fynske«. *Haastrop* 1993 (note 108), 39-40. Samtidig giver det ikke mening at forklare signaturens bynavn som Hamburg, en mulighed foreslået af Richter. Richter 2007 (note 100), 198.

¹⁴¹ Det antages, at Claus Berg og Hinrik Bornemann begge var nevøer til maleren Cord Bornemann († før 1507). Richter 2007 (note 100), 198-199.

¹⁴² Jf. også »Altertavle i Renæssancestil fra 1637«. J. P. Trap, *Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark*, 3. udg. Kbh. 1898-1906, III, 511.

¹⁴³ Topstykkets småøjler blev 1925 genanvendt i salmenummertavle nr. 6 (s. 6468).

¹⁴⁴ Eigil Rothes beskrivelse af overmalingen lød i sin helhed: »Tavlen viser en Del yngre Overmaling saaledes t.Ex. alle de Partier, der nu staa med blaa Farve og som oprindeligt have været dybt grønblaa, hvilket kan iagttages under Overmalingen. Den blaa Farve falder ganske ud af Maleriets Farvecharacter og dokumenterer sig ved sin noget rødlig-blaa Nuance som Indigo, en Farve, der efter gamle Forfattere alt var kjendt og anvendt i Middelalderen men stedse kun som et tarveligere og billigere Surrogat for bedre blaa Farvestoffer, at den er anvendt her passer godt til Overmalingens

hele slette kunstneriske Karakter, den er meget sjudsket paasat og dækker ikke overalt den ældre grønblaa. I det Hele taget kan Overmalingen netop gennem dette Træk forfølges overalt, den har intet af den ældre Malers omhyggelige nøjagtig redegjørende Tegning og Gjennemførelse af Formen, se f.Ex. de to Røvers Lemmer og Ledemod, har ikke hans brede bløde Lys, der sammensmelter alle Farvenuancer i varme Localfarver med mørke Skygger og neutrale Mellemtoner og ejer ikke hans spidse Penselføring, den følger ikke de oprindelige Konturer men maler groft uden videre Forstand paa menneskelig Form henover dem (skræbes den forsigtig af gjenfindes de oprindelige Linier paa ganske andre Steder end Overmalingen) den er haard og kold i Lyset uden Sammensmæltning med Mellemtoner og Skygger, den har et fedt fejende Penselstrog, som danner Relief paa Overfladen modsat dennes oprindelige glatte Særpræg. De to Røvere ere omtrent urørte i Modsætning til den korsfæstede, hvis Krop er helt overmalet, ved paa enkelte Steder at fjerne Overmalingen har jeg overtydet mig om at overalt de gamle Omridslinier findes nedenunder. Idet Hele taget synes det at det fortrinsvis er de forskellige Christus Skikkelser dere ere "forbedrede", en enkelt, den siddende Christus, der gives Styrkedrikken endog gyseligt slet, alle bære de langt flagrende Lændeklæde med en sort Rand, hvilket er en ganske ny Tilsætning, det oprindelige som findes nedenunder, er kort ganske smalt og uden den sorte Rand. Himmelen som nu er indigoblaa har nedenunder den lyse blaagrønne Farve, der regelmæssigt gjenfindes paa Malerier fra den yngste Middelalder og Renaissance, nedad mod Horisontlinien taber den i Styrke og glider over i en lys varm Luftfarve«. NM. ATA. Indb. ved Eigil Rothe 1901.

¹⁴⁵ NM. ATA. Indb. ved Kristian Due 1924.

¹⁴⁶ Konservator Eigil Rothe konstaterede 1901, at der langs midtfeltets 'yderste kant til højre' fandtes 'en lodret blyantstreg ligesom også kanten selv ses ujævn og bærer mærker af øksehug'. Ifølge konservator Stefensens meddelelse til Rothe passede maleriets afkortede bredde 'akkurat' til altertavlens. NM. ATA. Indb. ved Eigil Rothe 1901.

¹⁴⁷ Da det kalkmalede draperi bag tavlen på korets østvæg ikke harmonerede med den brune farve, fandt synet 1873, at det skulle overhvides (jf. kalkmaleri s. 6433). RAO. *Menighedsrådsark*. Kirkeprotokol 1862-1925.

¹⁴⁸ Jf. også *Trap* 3. udg. (note 142), III, 511.

¹⁴⁹ NM. ATA. Korrespondance. W. Møllerup til provst Christopher Glerup 25. okt. 1900.

¹⁵⁰ NM. ATA. Korrespondance; RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprotokol 1904-86.

¹⁵¹ »Hvor der er foretaget Maling af større Dele er der ikke gjort Forsøg paa at gøre dette gammelt; der er lagt Vægt paa at dette falder sammen med Helheden, og at Tilmalingen ved nøje Eftersyn kan paavises«. NM. ATA. Indb. ved Kristian Due 1924.

Fig. 128. Kisteplade (forneden) fra Elisabeth Sophia Trolles $\dagger$ kiste 1725 (nr. 8, s. 6480); det øvre ornament stammer enten fra Sigvard Johannes Urnes $\dagger$ kiste 1728 (nr. 11) eller Sigvard Urnes $\dagger$ kiste 1715 (nr. 7). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Coffin plate (bottom) from Elisabeth Sophia Trolle's $\dagger$ coffin (no. 8), 1725; the upper ornament comes from either Sigvard Johannes Urne's $\dagger$ coffin (no. 11), 1728, or Sigvard Urne's $\dagger$ coffin (no. 7), 1715.

¹⁵² Som et alternativt forslag nævnte Chr. Axel Jensen, at man kunne forsyne tavlen med nye fløjdøre med malede katekismusindskrifter. NM. ATA. Korrespondance.

¹⁵³ Placeringen fremgår af NM. ATA. Indb. ved Eigil Rothe 1901.

¹⁵⁴ NM. ATA. Indb. ved Peter Kr. Andersen 1925; Korrespondancearkivet. Indskrifterne blev konstateret allerede 1901, jf. NM. ATA. Indb. ved Eigil Rothe 1901.

¹⁵⁵ Tv.: »Fader Vor du som est i Himmelen Helligt Vorde Dit Naffn tilkomme Dit Rige Vorde Din uilige Her Paa ior...«. I midten: »Vor Herre iesus Christus i den Nat der Hand Bleff Forraad Tog Hand Brodet Tackede Gaff Sine Disciplær oc Sag...«. Th.: »Lige saa tag Hand oc kalcken Effter Aftens Maltid Tackede gaff dennem oc Sagde: Dricker Alle der aff denne er...«.

¹⁵⁶ NM. ATA. Indb. ved Peter Kr. Andersen 1925.

¹⁵⁷ Guido Renis maleri findes i Pinacoteca Civica di Ascoli Piceno, Italien.

¹⁵⁸ Jf. Sys Hartmann, »Jørgen Christian Schrøder«, *Weilbachs Kunstnerleksikon* 4. udg., Sys Hartmann (red.), VII, Kbh. 1998, 355. Schrøder har desuden udført altermalerier til Otterup (s. 4921) og Asperup (s. 6584), sidstnævnte en kopi efter Anton Dorph.

¹⁵⁹ NM. ATA. Indb. ved Eigil Rothe 1901. Biskop C. T. Engelstoft omtalte maleriet 1871, men ikke 1863. *Engelstoft* (note 60), 11-14.

¹⁶⁰ RAO. *Menighedsrådsark.* Kirkeprotokol 1862-1925. Ifølge Finn Grandt-Nielsen må kalkens bæger være fornyet i 1800-tallet. Finn Grandt-Nielsen, *Fynsk kirkesølv*, Odense 1983, 106.

¹⁶¹ *Grandt-Nielsen 1983* (note 160), 137.

¹⁶² Jf. Chr. A. Bøje, *Danske guld og sølvsmedemærker for*

1870, 4. udg. revideret og udvidet ved Henrik Jakobsen, Odense 2022, B4-5703.

¹⁶³ Ifølge synet 1877 burde der anskaffes en ny oblatæske af træ eller porcelæn, men det er uvist om ønsket blev efterkommet. RAO. *Menighedsrådsark*. Kirkeprotokol 1862-1925.

¹⁶⁴ *Bøje* 2022 (note 162), B4-3192.

¹⁶⁵ RAK. *Lensregnskaber 1559-1662*. Hindsgavl lens kvittansariumbilag. Preben Bilds kvittanser nr. 21. 12. marts 1602. jf. Victor Hermansen, Klokkeskatterne af 1526 og 1601, manuskript i NM, 37.

¹⁶⁶ Sml. f.eks. med hjørnetårnene på Amsterdamse School-arkitekten Joseph Crouwels posthusbygning i Utrecht (1919-24).

¹⁶⁷ If. tegning af Knud Lehn Petersen 1924 i NM.

¹⁶⁸ RAO. *Menighedsrådsark*. Kirkeprotokol 1862-1925. Jf. også NM. *ATA*. Indb. ved Victor Hermansen 1923.

¹⁶⁹ M. Mackeprang, *Danmarks middelalderlige Døbefonte*, Kbh. 1941, 109-110.

¹⁷⁰ Jf. foto af Chr. Axel Jensen 1923 i NM samt Knud Lehn Petersens tegninger.

¹⁷¹ Jf. f.eks. s. 3239, 3782 note 107 og *DK Svendborg* 1478.

¹⁷² Kartouchernes kronende småspir er tilføjet 1924. NM. *ATA*. Indb. ved Harald Munck 1924; indb. ved anonym o. 1923(?); Korrespondance.

¹⁷³ NM. *ATA*. Indb. ved Harald Munck 1924.

¹⁷⁴ Mogens Larsen bemærkede ved istandsættelsen af krucifikset 1968, at figurens skæring var ret groft udført og efterbehandlet med en raspe (en grov fil). Ryggen er udhulet i ca. 14 cm's dybde og lukket med et falsket og fastdyvlet låg, ligesom issen har en dyb nedboring med en diameter på ca. 4 cm. Armene er fæstnet med tapper og læderlim. Revner og sprækker i træet blev overklæbet med lærred, før krideringen blev lagt. En vinkelbojet jernkrog i figurens ryg er antagelig det oprindelige beslag til ophæng af figuren på korstræet. NM. *ATA*. Indb. ved Mogens Larsen 1965; indb. ved Mogens Larsen 1969.

¹⁷⁵ Højre hånd mangler nu ydre led af to fingre, venstre hånd tommelens ydre led. Naglen gennem højre hånd er oprindelig, de to andre fornyede. NM. *ATA*. Indb. ved Mogens Larsen 1965.

¹⁷⁶ Francis Beckett, *Danmarks Kunst* I-II, Kbh. 1924-26, II, 215.

¹⁷⁷ NM. *ATA*. Indb. ved Mogens Larsen 1969.

¹⁷⁸ Korset er sammenbladet. NM. *ATA*. Indb. ved Mogens Larsen 1965.

¹⁷⁹ Kantprydelserne fremgår af dyvelhuller nummereret med indridsede romertal. NM. *ATA*. Indb. ved Mogens Larsen 1969.

¹⁸⁰ *Tiap* 3. udg. (note 142), III, 511.

¹⁸¹ »[I] Kirkens Skib hænger en stor træudskaaren Crucifixus, der aldeles aabenbart ogsaa er fra Claus Bergs Værksted; Kristi Hoved er et ret betydeligt Arbejde. Formodentlig er da baade Krucifiks og Altertavle

bestilt hos Claus Berg.« Francis Beckett til Nationalmuseets direktør William Møllerup 4. aug. 1900. NM. *ATA*. Korrespondance; jf. også *Beckett 1924-26* (note 176), II, 215. Tilskrivningen fandt konservator Mogens Larsen velbegrunderet også ud fra 'et teknisk synspunkt'. NM. *ATA*. Indb. ved Mogens Larsen 1969.

¹⁸² *Thorlacius-Ussing* 1922 (note 121), 43-44.

¹⁸³ *Richter* 2007 (note 100), 365. Af de krucifikser, der er tilskrevet Claus Bergs værksted, er kun Sorøkrucifikset fra 1527 dateret præcist (*DK Sorø* 68). *Thorlacius-Ussing* 1922 (note 121) inddelte værkstedets krucifikser i tre kronologiske grupper med Hellerup og Brahetrolleborg (begge Svendborg Amt) som de tidligste, Vejlbj, Asperup (s. 6595) og Skamby (s. 5451) i mellemgruppen samt Sorø og Vindinge (Svendborg Amt) i den yngste gruppe. Jan Friedrich Richter har i det store hele fulgt denne kronologi: Brahetrolleborg (o. 1515-20), Hellerup (o. 1515-20), Vejlbj (o. 1515-20), Asperup (o. 1520), Skamby (o. 1520-25), Sorø 1527, Thurø (o. 1525-30), Vindinge (o. 1530).

¹⁸⁴ Stedvise udbedringer af den oprindelige staffing blev af Mogens Larsen opfattet som reparationer fra begyndelsen af 1600-tallet. Derudover blev der iagttaget fire yngre bemalinger, hvoraf de to ældste var totale nystafferinger af figur og korstræ, mens de to yngste kun var delvise og berørte hudfarve og korstræ. 1) Den ældste, sekundære bemaling, som ifølge konservatoren måtte være fra før o. 1700, var flere steder udført på en ny, brunlig kridering og bestod af en gullig, laserende hudfarve med lyse cinnoberrøde blodstænk. Skæg og hår var gråbrunt ligesom torne-kronen, der dog havde en lysere nuance. Lændeklædet var blåt (smalte). Korstræet var olivengrønt, og navnepladen hvid med sorte versaler. 2) Ifølge konservatoren fra første halvdel af 1800-tallet. Hudfarven var blegrød og varm uden blodstænk. Skæg og hår var gråbrunt. Lændeklædet havde røde og sorte skyggetegninger på grå bund; korstræet var rødbrunt. 3) Ifølge konservatoren fra 1800-tallets anden halvdel (muligvis 1864, jf. s. 6435). Hudfarven var bleg, rødlig med et varmt, gult skær, og der var desuden en 'noget ubehjælpssom blodtegnning' med lys cinnoberrødt; korstræet var gråt. 4) Den yngste bemaling (muligvis fra 1903, jf. s. 6435) bestod af en kølig, blegrød hudfarve uden blodstænk, mens korset var sort (jf. fig. 118). NM. *ATA*. Indb. ved Mogens Larsen 1969.

¹⁸⁵ NM. *ATA*. Indb. ved Harald Munck 1924; Korrespondance; *Fedderson* 1996.

¹⁸⁶ RAO. *Provstiark*. Synsprotokol 1803-61; *Menighedsrådsark*. Kirkeprotokol 1862-1925.

¹⁸⁷ Sydrækkens oprindelige 13 stader blev 1965 suppleret med fire nye i forbindelse med slojningen af en kalorifer (s. 6429), og nordkappellets fem stader blev reduceret til fire ved ombygningen af gravkappellet 2012. NM. *ATA*. Korrespondance.

¹⁸⁸ *Kancelliets Brevbøger* (note 11), 31. maj 1651.

Fig. 129. Kisteplade (forneden) fra Sigvard Urnes $\dagger$ kiste 1728 (nr. 12, s. 6483); det øvre ornament stammer enten fra Sigvard Johannes Urnes $\dagger$ kiste 1728 (nr. 11) eller Sigvard Urnes $\dagger$ kiste 1715 (nr. 7). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Coffin plate (below) from Sigvard Urne's $\dagger$ coffin (no. 12). 1728; the upper ornament either comes from Sigvard Johannes Urne's $\dagger$ coffin (no. 11), 1728, or Sigvard Urne's $\dagger$ coffin (no. 7), 1715.

¹⁸⁹ Stolestader i koret fremgår implicit af biskop Engelstofts beskrivelse 1853: 'Den nederste del af koret er tillagt skibet'. *Engelstoft* (note 60), 11-14.

¹⁹⁰ RAO. *Menighedsrådsark*. Kirkeprotokol 1862-1925; *Engelstoft* (note 60), 11-14.

¹⁹¹ Stolenes og pulpituets balustrader beskrives som samtidige i NM. *ATA*. Indb. ved anonym o. 1923(?).

¹⁹² 'Koret har præste- og degnestol af smukt træskærerarbejde 1637'. *Engelstoft* (note 60), 11-14.

¹⁹³ Et sammenligneligt herskaspulpitur i Brenderup var dateret 1686.

¹⁹⁴ Evald Andersen og Finn L. Faulk, »Færgemændene på Stribodde«, *Bavnen* 2003,2, 28.

¹⁹⁵ »Lige for Prædikestolen er en lukt Stoel«. *Danske Atlas* (note 61), VI, 1774, 649-651.

¹⁹⁶ Jf. *DK Ribe* 2278.

¹⁹⁷ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprotokol 1904-86; NM. *ATA*. Korrespondance.

- ¹⁹⁸ NM. *ATA*. Korrespondance. Jf. Knud Lehn Petersens tegninger i NM.
- ¹⁹⁹ Jf. Knud Lehn Petersens tegninger i NM.
- ²⁰⁰ Inv.nr. KMO/1916/1.
- ²⁰¹ Jf. tegninger i NM; RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprotokol 1904-86; Kirkeprotokol 1926-86. Pulpituret har dermed ikke samme alder som nordkapellets, som anført i *Trap 5. udg.* (note 11), XII, 407-08.
- ²⁰² RAO. *Menighedsrådsark*. Kirkeprotokol 1862-1925; *Engelstoft* (note 60), 11-14; *Trap 3. udg.* (note 142), III, 511.
- ²⁰³ Den Danske Orgelregistrant.
- ²⁰⁴ RAK. *Kultusministeriet, 1. dept.* Journaler K 1858. 7. april 1858 (K249). Der omtales intet orgel på nordkapellets pulpitur i 1860'erne. RAO. *Menighedsrådsark*. Kirkeprotokol 1862-1925; *Engelstoft* (note 60), 11-14; J. P. Trap, *Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark*, 2. udg., Kbh. 1872-79, IV, 130-131.
- ²⁰⁵ NM. *ATA*. Korrespondance. Jf. foto 1986 i NM.
- ²⁰⁶ Gavlen mangler på en af tavlerne.
- ²⁰⁷ Dette fremgår bl.a. af, at såvel lyseskåle som stammens krans har indstemplede arabertal og ikke priknummering som markering af de forskellige samlinger.
- ²⁰⁸ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprotokol 1904-86; Kirkeprotokol 1926-86.
- ²⁰⁹ Jf. også Henning Thalund, *Fynske kirkeskibe*, Svendborg 1989, 72.
- ²¹⁰ Oplysninger om givere og reparationer fremgår af en nedlagt seddel i skibsmodellen. *Fyens Tidende* 5. juni 1962.
- ²¹¹ C. Nyrop, *Om Danmarks Kirkeklokker og deres Støbere*, Kbh. 1882 (eksemplar i NM med F. Uldalls tilføjelser), 105; jf. også Arnold Hansen, »Om Adam Niensens kirkeklokker støbt i Kolding i Aarene 1600-1616«, *Vejle Amts Aarbog* 1959, 86-108.
- ²¹² Ved genophængningen 1943 blev klokken drejet en kvart omgang. NM. *ATA*. Korrespondance; RAO. *Menighedsrådsark*. Kirkeprotokol 1926-86.
- ²¹³ NM. *ATA*. Indb. ved sognepræst Vilhelm Larsen 1890.
- ²¹⁴ RA. *Rtk. Regnskaber 1433-1559*. Fortegnelser over indkrævede klokker 1528-29.
- ²¹⁵ KB. *NKS 736, 4°*. Nogle Optegnelser om Kirkerne i Fyen og deres Oldsager; RAO. *Topografica*. Fyn i alm. 3. Indberetninger til Jessen, Thurah og Danske Atlas 1743-1771; Erich Pontoppidan, *Marmora Danica selectiora sive Inscriptionum I-II*, Kbh. 1739-41, I, 257; *Danske Atlas* (note 61), VI, 1774, 649-651.
- ²¹⁶ Der kan være tale om forveksling med denne ældre $\dagger$ klokke i Hans Nyholm, *Kirkeklokker i Danmark*, Højbjerg 1996, 88, hvor den nuværende nr. 2 anføres støbt af Meilstrup.
- ²¹⁷ *Engelstoft* (note 60), 11-14; *Trap 2. udg.* (note 204), IV, 130-131.
- ²¹⁸ Jf. også *DK Ringkøbing* 1575.
- ²¹⁹ Lignende hjørnemedaljoner ses på gravsten i Bogense (s. 2191), Middelfart (s. 2350) og Nyborg (*DK Svendborg* 1142).
- ²²⁰ KB. *NKS 736, 4°*. Nogle optegnelser om kirkerne i Fyn og deres oldsager.
- ²²¹ S. V. Wiberg, *Personallistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie*, Kbh. 1870-73, III, 498.
- ²²² Holger F. Rørdam, »Prøver af en fynsk Præstehistorie«, *Kirkehistoriske Samlinger* 2,6 (1872-73), 740-41.
- ²²³ RAK. *Ribe Katedralskoles håndskriftsamling*. Grønlands samling.
- ²²⁴ *Rørdam 1872-73* (note 222), 740-41.
- ²²⁵ RAO. *Fynbo landsting*. Skøde- og panteprotokol 1646-1805. Auktionsskøde af 30. juli 1761, tinglyst 30. sept. 1761.
- ²²⁶ Niels Krabbe Juel blev 5. maj 1793 'hensat i Vejlbj Kirke' ifølge kirkebogen, der om hustruen Anna Margretha Levetzau blot oplyser, at hun blev 'begravet' 7. aug. 1792. RAO. *Pastoratsark*. Ministerialbog 1658 ff. Lokalhistorikeren H. Rasmussen Andersen berettede 1912, hvorledes 'vore bedsteforældre fortalte, at han ikke havde ro i kisten, men bragte forstyrrelse ved gudstjenesten pga., at han ikke havde ret til at være i kapellet'. *Middelfart Avis* 10. okt. 1912.
- ²²⁷ RAO. *Bispeark*. Vends Herreds breve 1806-52; *Engelstoft* (note 60), 11-14.
- ²²⁸ *Middelfart Avis* 10. okt. 1912.
- ²²⁹ NM. *ATA*. Indb. ved Susanne Trudsø 2010.
- ²³⁰ Der er angiveligt tale om svensk silurkalksten. NM. *ATA*. Indb. ved Tycho Clemmensen 1988.
- ²³¹ Signaturerne er utilgængelige, idet malerierne ved istandsættelsen 1967 blev opsat på nye lærreder, hvis bagsider blev forsynet med en kopi af signaturen. NM. *ATA*. Indb. ved N. J. Termansen 1967.
- ²³² Jf. Karsten Skjold Petersen, *Kongens klæder: Uniformer og udrustning i den danske hær indtil 1816 og den norske hær indtil 1814*, København 2014, 423.
- ²³³ NM. *ATA*. Indb. ved N. J. Termansen 1967.
- ²³⁴ NM. *ATA*. Indb. ved N. J. Termansen 1967; Korrespondance; RAO. *Menighedsrådsark*. Kirkeprotokol 1926-86; Forhandlingsprotokol 1904-86.
- ²³⁵ RAO. *Menighedsrådsark*. Kirkeprotokol 1862-1925. Muligvis har et af de kasserede portrætter fundet vej til kunstsamlere Frederik Siegfred Bang, fra hvis dødsbo der 1889 blev bortauktioneret et mandsporret med Urne-våben samt samme signatur (»C.F.K. pinx. 1755») og omtrent samme dimensioner (75,5×58,5 cm) som de to bevarede portrætter af Andreas von Reiser og Agathe Rodsteen Urne. Ifølge F. S. Bangs optegnelser skulle portrættet dog angiveligt forestille Johan Christian Urne (1705-87), amtmand på Bornholm, hvor der også findes et foto af maleriet i Bornholms Ø-arkiv. Maleriets senest kendte ejer var etatsrådinde Laura Christiane Margrethe Wain ($\dagger$ 1910). *Fortegnelse over afd. Etatsraad F. S. Bangs efterladte Samling af Oliema-*

lerier (...), Kbh. 1889, kat.nr. 36; E. F. S. Lund, *Danske malede Portrætter*, VII,1, Kbh. 1900, 119; jf. også Otto Andrup, »C. F. K.«, *Weilbachs Kunstnerleksikon 3. udg.* (note 121), I, 193.

²³⁶ Pladen var 1925 ophængt på nordpulpituets forkant, jf. foto af Chr. Axel Jensen 1925 i NM.

²³⁷ RAO. *Pastoratsark*. Ministerialbog 1658 ff.

²³⁸ Samme vers findes på en kisteplade fra broren Christian Sehested Kaas' kiste i en af Odenses kirker, nu i Museum Odense (inv.nr. KMO/1887/24).

²³⁹ Lindenov-våbenet er afvigende fra det sædvanlige, idet tværbjælkerne er diagonale.

²⁴⁰ Kruse-våbenet er repræsenteret ved hjelmtegnet og ikke skjoldmærket. Sven Tito Achen, *Danske adelsvåbener. En heraldisk nøgle*, Kbh. 1973, 214.

²⁴¹ Jf. også *DK Vejle* 2076.

²⁴² NM. *ATA*. Indb. ved anonym o. 1923(?); RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprotokol 1904-86.

²⁴³ RAO. *Pastoratsark*. Ministerialbog 1658 ff. Skiftet efter Maria Hedeveg Knub specificerede tilføjjelsen af hendes dødsår på stenen: »Efter den Salig afdøde Madamme Niensens forlangende at ville have sin Døds-Tiid og ereminder udhugget paa Hendes

Liig-Steen, Ligesom Hendes Salig Mands, da bliver saadant efter Erfaring ey gjort ringere end 12 rdll.«. RAO. *Assens-Hindsgavl Amt*. Skifteprotokol 1709-1809. Skifteforretning påbegyndt 12. aug. 1786, jf. Evald Andersen, »Brudstykker fra de gamle arkiver«, *Bavnen* 2002,2, 22.

²⁴⁴ Sml. den signerede sten i Klipleve (*DK Sjyll* 2777).

²⁴⁵ Sønnen Hans Rudolph Grabow Juel til Billehave (1776-1818) indgik 1803 kontrakt med kirkeejeren om vedligeholdelse af gravstedet. Det fremgik heraf, at Hans Rudolph Grabow Juel havde ladet gravstedet indrette og oprettet et legat på 100 rigsdaler til vedligeholdelse af gravsted og monument. RAO. *Bispeark*. Vends Herreds breve 1806-52.

²⁴⁶ Navne opløst efter RAO. *Pastoratsark*. Ministerialbog 1658 ff.

²⁴⁷ *Lille Belts Tidende eller Middelfart Avis for Politik, Handel og Bekjendtgørelser* 24. febr. 1858, der også meddeler navne på de døde krigere.

²⁴⁸ *Engelstoft* (note 60), 11-14. Jf. også NM. *ATA*. Indb. ved sognepræst Vilhelm Larsen 1890.

²⁴⁹ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprotokol 1904-86; Regnskabsbog 1913-58.

Fig. 130. Kirken set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The church seen from the north.*

VEJLBY CHURCH

The church, like the village, is built on relatively low and even terrain, and its name Vejlbj is due to its proximity to a ford (Old East Norse: wæthel).

Large parts of the parish were Crown lands in the High Middle Ages. The village of Vejlbj and the parish are first mentioned in 1295 as »Wæthælby« and »parochia Nybøl« respectively. After Count Gerhard III of Holstein was awarded Funen as a fief, he appointed his curate, Arnold Pinnow, as the church's priest in 1330. After the death of Count Gerhard in 1340, his sons Henrik II and Klaus gave the church to the Dalum Convent (p. 2793) in exchange for an annual memorial service for their father. At the reformation Dalum Convent, and thereby Vejlbj Church, passed into the Crown's possession. By then, the church was referred to as Vejlbj. Henning Pogwisch, the owner of the parish's new main estate, acquired the *advouson* to the church in 1658. It belonged to Billeshave from 1680 until 1805 when the church was bought for the main estate Hindsgavl by Karen Basse Fønss. From here it passed into *freehold* in 1913. The northern part of the parish was separated out in 1918 as the independent parish Strib-Røjleskov following the construction of two new churches in Strib in 1911 (p. 6513) and Røjleskov in 1914 (p. 6529).

The approximately 8,000 m² churchyard has preserved the older boundaries to the north and west, while it has expanded towards the south and east. The enclosure is a fieldstone wall. The main entrance in the north west corner is a Late Medieval portal (rebuilt after being hit by a car). To the north is a smaller, Late Medieval portal (cf. fig. 1).

Building. The Romanesque church consists of a nave and a narrower chancel. The chancel and the eastern part of the nave are built with granite ash-lars, while the rest of the nave is in raw fieldstone. In the south wall of the chancel is a bricked-up Romanesque priest's door (figs. 15-16), which

must be contemporary with the construction of the church. It sits in a portal projection that breaks the profiled footing and has a roof-shaped upper termination. On the chancel extension's south side a fine Romanesque pictorial ashlar (figs. 8 and 111-12) is embedded, a standing lion holding a ram's head in its raised western forepaw. Both doors of the nave, placed relatively near the current western end of the nave's long walls, have been preserved; the southern one is in use while the northern one was bricked up. In the nave, near the middle of the long walls, two bricked-up, round-arched, double-bevelled †windows are preserved. The southern one is visible as an external niche (fig. 13). Internally it is visible in the vault space above the reinforcing rib (fig. 9). The north window's exterior is covered by the chapel's western flanking wall, but is internally visible in the vault space above the reinforcing rib (fig. 10). In the latter, clear traces of a c. 5 cm thick †wooden frame are visible. The Romanesque chancel arch has been altered at some point. The Romanesque chancel gable disappeared as part of the Late Medieval extension of the chancel. The nave's eastern fieldstone gable has been preserved (fig. 17), but the contours were later rebuilt in small yellow bricks. The western pediment of the nave, as well as the gable wall and its corners, were demolished as part of the construction of the tower. In the Late Middle Ages the chancel was vaulted over and subsequently received a chancel extension with contemporary vaulting and a mass bell spire. A porch was built outside the south door of the nave, a tower was built in the west, and consequently the western part of the nave was changed; and finally two bays of cross-vaulting was built into the nave. The Late Medieval vault in the original chancel is a cross-vault with straight-edged half-brick ribs borne by double-rabbeted piers with cordons of diagonally placed bricks in a single course (cf. figs. 18-19). The chancel extension (figs. 20-24) was built

with courses of granite ashlar and bricks. In the east wall there is a †segmentally-arched window with a half-brick arch (cf. fig. 21).

In the north and south walls there are two segmentally-arched windows with exterior single rabbets. Internally they have three rabbets, with the innermost one having whole-brick depth. This one is covered by two half-brick tall, segmental arches, and the remaining two by one arch each.

The innermost arch in the north side, which appears to be a somewhat irregular three-centred arch, is probably the result of a rebuilding. Under each window are niches, whose lower edges are near the floor, their side members flush with those of the windows (figs. 23–24). The niches are one-and-a-half-brick deep and have been covered by arches that have now been chiselled away. Their former shape is uncertain, but was most likely twin arches on a corbel, or possibly a middle pillar. The niches appear to have served as sitting niches. The interior of the chancel extension is in brick and has a contemporary cross-vault with straight-edged half-brick ribs borne in the eastern corners by rabbeted piers, but in the west by quarter-circular pillars. To the west, the vault rests in the rebuilt wall rib from the vault of the original chancel (fig. 115). The corbie-stepped eastern gable (fig. 21) is decorated with rising tall recesses. At a rebuilding of the chancel arch there was an attempt to match the shape of the chancel's western, pointed-arched wall rib. A porch (figs. 25–26) was built in the Late Middle Ages at the south door of the nave. The door in the south wall was originally segmentally-arched and was placed in a twofold, pointed-arched mirror borne by a central corbel, which is now changed as well (cf. fig. 38). Approximately in the middle of the western flanking wall is a single-brick wide, bricked-up peephole with a stepped cover (fig. 26), and in the eastern wall is a small, newer, segmentally-arched window. The porch interior has a flat ceiling. The corbie-stepped gable (fig. 25) is decorated with circular recesses and sawtooth friezes. Above the door's circular recess is a small window with a three-centred arch. A tower (figs. 27–31) in the west, approximately 8 m long and

the same width as the nave, was built in the Late Middle Ages. At that time the nave's western wall and possibly a short segment of the flanking walls were demolished. On the eastern part of the tower's north side more than a metre of fieldstone masonry can be detected up to a height of c. one metre above a 1.5 m long footing ashlar, starting c. 30 cm west of the north door, which must be the remains of the nave's north west corner. The tower's eastern wall with a tower arch etc. must then be contemporary with the construction of the tower. Above the tower arch sits an unused abutment for planned vaulting in the nave (cf. fig. 29). The tower is built with medieval brick and has three floors. It has gables in the east and west. In the west the tower has an externally and internally single-rabbeted, segmentally-arched door, which has been rebuilt (cf. fig. 28). Above this is a similarly segmentally-arched window, externally and internally single-rabbeted. In the south is a segmentally-arched †window, placed far to the west. In the north is a newer, relatively small, segmentally-arched window. The tower interior is covered by a contemporary cross-vault with straight-edged half-brick ribs (cf. fig. 122) resting on brick abutments borne by two stepwise corbelled headers. The room opens towards the nave with a pointed-arched opening (cf. fig. 83). It now has a panelled partition wall (cf. fig. 84) above which is an organ gallery (cf. fig. 84), divided into an east and west part. The tower interior's eastern part is incorporated into the church interior. A contemporary †stairwell must have been on the tower's south side far to the east, which accessed the tower through a segmentally-arched †upper door. The door is placed in the eastern part of the middle floor and can be seen from its interior (fig. 31). The relatively tall middle floor is entirely without openings except the †upper door. On the north and south sides (figs. 27–28) it is decorated with two tall recesses that reach all the way up to the belfry floor's belfry lights, while the west side has four. The middle floor's east side is without decorations. Those on the north and west side have twofold, pointed-arched upper terminations borne by a corbel with a short pendant which is stepped at the bot-

tom. The south side (fig. 27) likewise has two tall recesses like those on the north and west side, but these are simply segmentally-arched, likely due to later renovations. On all four sides, the belfry floor (figs. 1 and 27–28) has two segmentally-arched, single-rabbeted belfry lights. Between these and the corners there are relatively small circular recesses. At the time of Bishop Jacob Madsen the tower was terminated by a pyramidal spire (cf. fig. 108). The current pediments are newer. The two bays of vaulting in the nave (cf. fig. 49) are cross-vaults with straight-edged half-brick ribs, borne in the east and west by quarter-circular vault pillars with cordons of two rounded courses with two intervening smooth courses, while the reinforcing rib, rabbeted on both sides, is borne by straight-edged, triple-rabbeted wall piers. These are likewise decorated with cordons of two rounded courses with intervening smooth courses (cf. fig. 32). There are whole-brick wide wall ribs on all sides. The eastern one is built against the rebuilt chancel arch wall, and the western one against the tower arch. In the western spandrel of the southern severy of the nave's western vault is a †hatch (fig. 33) which accessed the loft of the nave. It is not known when the tower was rebuilt to its current appearance with gables in the east and west. The thickness of the wall in the current upper termination of the belfry floor is 125 cm, while the thickness of the gables is around half of that, that is two bricks thick. The two corbie-stepped pediments (figs. 27–28) are almost identically decorated. A relatively large chapel (cf. fig. 1) was built, presumably in the 1680s, to the north outside the eastern bay of the nave by the church owner Sigvard Urne of Billeshave (1636–1712) as a funerary chapel. The burial space was mentioned in *Danske Atlas* (1774) as an »open burial addition«. In the east, north and west walls are double-rabbeted, pointed-arched windows that later had their lights narrowed. At the establishment of the chapel the north wall of the nave was broken through below the northern wall rib of the eastern bay. The chapel interior is built with small bricks. The room is covered by a contemporary octuple cross-vault with straight-edged half-brick ribs (cf. fig. 35) borne

by rabbeted piers. The northern corbie-stepped pediment (cf. fig. 1) has seven rising, segmentally-arched tall recesses. In 1784, a slightly lowered open burial space with barrel-vaulted covering was established in the northern part of the chapel, which opens out towards the chapel in full width. At Bishop Jacob Madsen's visit to the church in 1589 there was »1 small spire thatched with lead above the chancel with 2 small bells«. The spire was presumably placed approximately above the transition between the original chancel and the chancel extension, or perhaps a little further east. Bishop Engelstoft noted at his visit in 1854 that »the spire above the chancel with its two bells is gone«. There seems to be no source pertaining to when the spire disappeared, but the two small bells were seized as part the bell tax of 1601.

Wall paintings. Apart from a consecration cross (fig. 43) which may be from the consecration of the Romanesque church, †Gothic figure paintings from c. 1450 were found in 1924. Among these was a series of typological depictions from *Biblia Pauperum* on the north wall in the chancel's western bay (cf. figs. 42 and 44). The depictions were: *Achior before Holofernes/the Flagellation of Christ, Samson and the Lion/the Harrowing of Hell, Jonah Leaving the Whale/the Resurrection of Jesus and Joseph and his Brothers/the Women at the Empty Tomb*. From the same time comes a large (†)painting of St. Christopher on the north wall of the nave's west bay (figs. 45–46). After the vaults were constructed an allegory of Unchastity was painted (cf. fig. 44).

Furnishings. The church's oldest piece of furnishing is the Romanesque font of the simple 'Højby type' (fig. 72). The masonry Communion table presumably comes from the Late Medieval eastern chancel extension and has a sandstone reliquary. Both the altarpiece (fig. 52) and the chancel arch crucifix (fig. 73) are ascribed to the workshop of Claus Berg in Odense and were presumably made in the 1510s.

The altarpiece (fig. 52), which was originally three-winged with its figure-rich Calvary scene (fig. 53) is unique among Medieval altarpieces.

es in Denmark. The central Crucifixion scene is interwoven with scenes from the story of the Passion of Jesus that tie the back-, middle- and foreground of the tall format together in one big narratively dense space. The chronological order of the scenes starts in the background with the suicide of Judas, the Bearing of the Cross, the Stripping of the Garments, the Final Rest of Jesus, the quarrel over the Robes of Jesus and culminates in the foreground with the barren, stony hill of Golgotha. The Calvary scene has parallels in northern Germany («Kalvarienberg des Tile Nigel» in Hamburg's Church of St. Catherine) and precedents in Westphalian paintings as was pointed out by the German art historian Jan Friederich Richter. This is also supported by details in the painting with parallels in the Master of Liesborn's Crucifixion painting in Lippborg from c. 1470 (LWL-Museum für Kunst und Kultur (Münster), inv.no. 10 WKV) and paintings in the John the Baptist Church in Dortmund (ascribed to Derick Baegert 1470/76) and from c. 1470 in the Hohnkirche in Soest. The main panel is flanked by pairwise side panels with scenes from the Passion (figs. 54-57): *Flagellation*, *the Crowning with Thorns*, *Ecce Homo* and *the Entombment*. The predella (fig. 60) shows two scenes, *the Agony in the Garden* and *the Arrest*. The four scenes of the side panels are based on previous prints. The Danish art historian Ulla Haastrup has stated that the composition of *the Flagellation*, *the Crowning with Thorns* and *Ecce Homo* draws from Israhel van Meckenem's great copper engraving series depicting the Passion from c. 1480, while the fourth follows a woodcut made by Lucas Cranach the Elder from 1509.

The altarpiece's woodworking was redone in the Renaissance, presumably in 1637, and was equipped with a triangular gable. In 1731 the altarpiece was painted over by Iver Pedersen, Faaborg and Peder Iversen, Svendborg. Their signatures (figs. 58-59) were formerly understood to be those of the original painters, but based on epigraphy and colour archaeology it has been determined without doubt that they stem from a repainting that was removed at a refurbishing in 1924. The signature of Iver Pedersen also fea-

tures on the altarpiece in Veflinge (p. 6143). As they have a connection to works ascribed to the workshop of Claus Berg in Odense, ascribing the works to this workshop seems justified, considering the rejection of the notion that the aforementioned signatures represented the leaders of a Danish painter's workshop in the early 1500s, as was previously claimed. The altarpiece may have been commissioned by the bishop of Odense, Jens Andersen Beldenak, who from 1502-18 was the head of Dalum Convent, which held the advowson to Vejlbj.

The altar candlesticks (fig. 69) are presumably Late Medieval, but altered. The baptismal dish from the 1500s is a brass work from Nuremberg with the Annunciation as its central motif (fig. 70). The pulpit in High Renaissance style has reliefs of the Evangelists (figs. 74-79) and the canopy bears the date of 1592. The oldest bell (fig. 88) was cast in 1610 by Adam Nielsen, Kolding. The font canopy from c. 1625 (fig. 71) is in Late Renaissance style like the (†)priest's and parish clerk's chairs from 1637 (figs. 80-81). The oldest chandelier (fig. 86) is from the 1600s, but has been heavily repaired. The Communion set (fig. 65) was donated in 1680 by the church's then new owners, Sigvard Urne of Billeshave (1636-1712) and his wife Agathe Rodsteen (1641-96). The wafer box from c. 1700 (fig. 66) with the master's mark of Peder Erichsen, Fredericia, likewise bears the arms and initials of Sigvard Urne. A money box (fig. 82) is possibly from the same time. A brick-built vault in the northern chapel (fig. 95) was built in 1784 to carry two sarcophagi, but its surface has since the 1800s acted as a gallery. The Communion set for the sick from 1791 (fig. 67) was made by Rasmus Rasmussen Møller, Odense. A model ship from 1813 (fig. 87), a frigate named «Striib», was donated by the ferryman Hans Chr. Delholm and his mates. The tin baptismal jug is an Odense work from c. 1850. The newer bell (fig. 89) was cast in 1859 by M. P. Allerup, Odense. A copy of Guido Reni's *Annunciation* (fig. 64) was painted by Jørgen Christian Schrøder and acquired in 1867 to be used as an altar painting (cf. fig. 51). Five hymn boards were hung up in 1869/70 and has additions in

neo-Renaissance style from 1924. The altar rail, the pews and the western gallery are from 1924 and were designed by Knud Lehn Petersen (cf. figs. 49 and 84). A chandelier was hung up the same year. A hymn board (fig. 85) from 1925 partially consists of re-used woodwork from the Renaissance. Several chandeliers were added in 1955 (no. 3) and in the 1980s (nos. 4–6). The organ with twelve stops was built in 1987 by Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby and Horsens. The casing (cf. fig. 84) was designed by the architect Ebbe Marxen, Århus.

Sepulchral monuments. The church's sepulchral monuments include a tombstone (fig. 93) of the parson Søren Olufsen Middelfart (†1613), a smaller stone from 1648 of the carpenter Niels Jørgen Tømmermand from Odense, who died in an accident working on the church (fig. 94). There is a sepulchral tablet from c. 1746 (fig.

90) and tomb slabs of Hans Christian Riisbrigh (1699–1746) and his wife Petronille Dorothee Werckmeister (1708–82). On the exterior is an embedded, uninscribed neo-Classical memorial tablet from c. 1780 (fig. 91) with the arms of the church owners at the time, Juel and Levetzau, and in the interior is a memorial tablet from 1877 dedicated to the parish's fallen in the Schleswig Wars of 1848–50 and 1864 (fig. 92). Then there is the Urne family's tomb in the northern chapel with two sarcophagi (fig. 95), portraits from 1755 (figs. 97–98) as well as numerous coffin plates and mountings from re-buried †coffins (figs. 99–104 and 124–30). A churchyard monument of note is a sepulchral slab from c. 1769, carved by Andreas Hinrichsen in Åbenrå, of the Strib ferryman Christopher Nielsen (1699–1769), his wives Anna Margretha Madsdatter (†1750) and Maria Hedevig Knub (c. 1721–1786) as well as ten children.